

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ
İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI

NASİHATNÂMELERDE ÇOCUK
(OSMANLI DÖNEMİ)

Yüksek Lisans Tezi

Fatmanur KALAN

Ankara 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ
İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI

NASİHATNÂMELERDE ÇOCUK
(OSMANLI DÖNEMİ)

Yüksek Lisans Tezi

Fatmanur KALAN

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Halide ASLAN

Ankara 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI BÖLÜMÜ
İSLAM TARİHİ ANABİLİM DALI

NASİHATNÂMELERDE ÇOCUK
(OSMANLI DÖNEMİ)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Halide ASLAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Yrd. Doç. Dr. Halide ASLAN

Halide Aslan

Doç. Dr. Yasin YUMAZ

Yasin Yumaz

Yrd. Doç. Dr. Halise Koder ZENGİN

H.K. Zengin

Tez Sınavı Tarihi 18.01.2017

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (18/01/2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

...Fatmanur KALAN...

İmzası

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... III

KISALTMALAR V

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi	1
2. Araştırmanın Sınırlılıkları	2
3. Yöntem.....	3
4. Kavramsal Çerçeve	4
5. Osmanlı Dönemine Kadar Nasihatnâmelerde Çocuk	8

I. BÖLÜM

NASİHATNÂME VE OSMANLI DÖNEMİ NASİHATNÂMELERİ

1. Nasihatnâmeler.....	19
1.1. Nasihatnâmelerin İçeriği	20
1.2. Nasihatnâmelerin Çeşitleri	23
1.3. Nasihatnâmelerin Biçim ve Kurgusu	25
1.4. Nasihatnâmelerin Yazılış Amacı.....	28
1.5. Nasihatnâmelerin Kaynakları ve Tarihsel Gelişimi	29
1.5.1. İran Edebiyatı	30
1.5.2. Arap Edebiyatı	38
1.5.3. Türk Edebiyatı.....	42
2. Osmanlı Dönemi ve Nasihatnâmeler	46

3. Osmanlı Dönemi Çocuğa Yönelik Nasihatnâmeler	48
---	----

II. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ NASİHATNÂMELERİNDE ÇOCUK

1. Osmanlı Toplumunda Çocuk	67
1.1. Klasik Osmanlı Toplumunda Çocuk	67
1.2. Modern Osmanlı Toplumunda Çocuk	74
2. Osmanlı Dönemi Nasihatnâmelerinde Çocuk	83
2.1. Çocuk ve Çocukluk	83
2.2. Anne-Baba- Çocuk İlişkileri	87
2.3. Çocuk Terbiyesi	91
2.4. Çocuk ve Mektep	96
2.5. Çocuk ve Meslek	108
2.6. Devleti Yönetecek Çocuk	112
2.7. Çocuk ve Oyun/Eğlence	116
2.8. Çocuk Edebiyatı	117
2.9. Çocuk ve Kötü Alışkanlıklar (İçki-Afyon-Oğlancılık)	120
2.10. Kız Çocuğu	124
SONUÇ	127
KAYNAKÇA	133
ÖZET	155
ABSTRACT	156

ÖNSÖZ

Çocukların yaşamı ile bir toplumun mevcut düzen ve geleneğini oluşturan düşüncelerin gelecek nesillere aktarılması, insanın varoluşu ile başat bir olgudur. Antik Yunandan beri izlerini gördüğümüz bu intikal sürecine aracılık eden nasihatnâmelerin Osmanlı toplumunda yoğun olarak kaleme alındığı bilinmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde nasihatnâmeler tarih odaklı incelendiğinde, yazarların edebî ve sanatsal çabası arkasına gizlenen tarihsel gerçekliklerin olduğu görülmektedir. Osmanlı sosyal ve kültürel tarihinin değişiminin yansıdığı bu eserlerde muhatap alınan kesimlerden biri de çocuktur. Eserlerden bazıları şair, bazıları müverrih ve bazıları da padişah tarafından çocuklara yazıldığı için çocuk ile ilgili farklı kesimlerdeki algıyı nasihatnâmelerde görmek mümkündür. Yazarlar, kültürel değişim ve etkileşim safhalarında bilinçli ya da bilinçsiz tarih yapma ve yazma sürecine girmektedirler. Bu sürecin yansıdığı nasihatnâmelerde, çocuk hayatıyla ilgili yoğunlaşma noktalarından biri de özellikle eğitim ve terbiyedir. Nasihat edenin ve muhatabın gerçek kişiler olması sebebiyle bu eserler tarihsel gerçeklik ve bu gerçekliğin değişimi hususunda önem arz etmektedir.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş'te araştırmamızın konusu, önemi, kavramsal çerçevesi ve Osmanlı'dan önce kaleme alınmış nasihatnâmelerde çocuk ile ilgili ne tür bilgilere yer verildiği incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölüm’de Nasihatnâmelerin içeriği, beslendiği kaynaklar, tarihsel gelişimi ve Osmanlı Dönemi Nasihatnâmeleri incelenmiş; çocuk ile ilgili eserler tespit edilerek tanıtılmıştır.

İkinci Bölüm’de Osmanlı’nın kuruluşundan son dönemine kadar tespit edilen çocuk ile ilgili nasihatnâmelerde yer alan bilgiler çerçevesinde, çocuğun kişisel, toplumsal ve eğitsel hayatı tarihsel zeminde incelenmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın fikir aşamasından yazım aşamasına değin verdiği desteklerinden ötürü saygıdeğer hocam Prof. Dr. Nesimi YAZICI’ya teşekkürü borç bilirim. Ayrıca çalışmanın hazırlanmasında başından sonuna kadar teşvik ve takdir edici sözleri ile beni motive eden, kıymetli fikirlerinden her alanda istifade ettiğim ve her daim yanımda olan danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Halide ASLAN’a sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Fatmanur KALAN

Ankara 2017

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev:	: Çeviren
ÇOKAUM	: ocuk Kùltürü Araştırma ve Uygulama Merkezi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed.	: Editör
EKEV	: Erzurum Kùltür ve Eğitim Vakfı
fasc.	: Fascicle
haz.	: Hazırlayan
IRCICA	: İslam Tarih, Sanat ve Kùltür Araştırma Merkezi
İA	: İslam Ansiklopedisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

p. : Page

s. : Sayfa

S. : Sayı

sad. : Sadeleştiren

TDAY : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDK : Türk Dil Kurumu

TDV : Türkiye Diyanet Vakfı

TTK : Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve benzeri

vol. : Volume

Y. : Yıl

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Nasihat etme, bir anlatım tutumu olarak muhataba akıl verip yol göstermek amacıyla kalıplaşmış ifade biçimlerini karşılamanın ötesinde beslendiği gelenek ve kültürün izlerini taşımıştır. Bu fiilin arka planında beslendiği bir gelenek ve kültürün varlığı söz konusudur. Sözlü kalıplarla intikal eden bu nasihatlerin yazılı formu olan nasihatnâmeler pek çok coğrafyada yazılmış, birbirine kaynaklık etmiş ve toplumları hakkında özel bilgiler vermiştir. Bu eserlerin yoğun bir şekilde yazıldığı toplumlardan biri de Osmanlı toplumdur.

Osmanlının kuruluşundan sonuna kadar pek çok kesimden farklı muhataplara nasihatnâmeler yazılmıştır. Bu eserler arasında çocuklara yönelik yazılan ve büyük anlamda çocuk ile ilgili bilgiler içeren nasihatnâmeler çalışmamızın ana kaynaklarını teşkil etmektedir. Bu eserlerde ailenin geleceğine yönelik ana unsur olan çocuğun hem bireysel hem toplumsal bazı yönlerine değinilmiştir. Ayrıca eserlerde toplumun geleceği, çocuk üzerinden nasıl inşa ediliyor, hangi kültürel kalıplarla idame ettiriliyor ve değişim süreçlerinde nasıl etkileniyor gibi sorulara yönelik karşılıklar bulunmuştur. Özellikle Osmanlı klasik döneminde çocuk hayatıyla ilgili eserlerin çeşitli olmaması ve kaynak sıkıntısından dolayı bu eserler çocuk yaşamını anlamada yardımcı kaynak niteliğindedir. Araştırmamızda kronolojik olarak da incelediğimiz bu eserlerden hareketle çocuğun yaşamı bireysel, toplumsal ve eğitsel açıdan ele alınmıştır.

Nasihatnâmeler, edebî eserler olarak sadece birer dil ve estetik malzeme olarak değil aynı zamanda tarihi anlamaya yardımcı kaynak olarak görülmelidir. Osmanlı kültürü, tarihi, medeniyeti ve zihniyeti hakkında yapılacak çalışmalara kaynak olarak değerlendirilebilecek bu eserler arşiv belgelerine dayalı, kişisellikten arınmış katı verilere yumuşak kanıt teşkil etmekte ve anlam kazandırmaktadır.¹ Bu öngörüyle hareket ederek çocuklara yönelik yazılması sebebiyle nasihatnâmelerin Osmanlı toplumunun bütününde çocuk yaşamının anlaşılabilmesi için incelenmesi, çocuk yaşamından hareketle de Osmanlı'nın anlaşılması amaçlanmıştır. Bu eserlerde çocukların büyütülmesi, eğitimi, aile ve toplum içindeki ilişkilerini algılamaya dair bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bütün bunlar yapılırken de çocuk yaşamı ile ilgili tarihî vesikalara değinilerek nasihatnâmelerin toplumsal gerçeklikten hareket ettiği ortaya koyulmuştur.

Çocuk tarihi çalışmalarının son yıllara kadar Osmanlı tarihçiliğinde pek rağbet edilmeyen bir konu olduğu görülmektedir. Mikro düzeyde yapılan çalışmalar var olup önemli bir kısmı ise Tanzimat sonrasına ilişkindir. Araştırmamızın çocuğun ve tarihin çocuğu ile ilgili araştırmalarda küçük de olsa bir boşluğu doldurması umulmaktadır. Nasihat edenin ve muhatabın gerçek kişiler olması sebebiyle tarihsel gerçeklik ve bu gerçekliğin değişimi hususunda bu eserler ehemmiyet arz etmektedir.

2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çocuk hayatını incelemek üzere ele aldığımız nasihatnâmeler araştırmamızın sınırları için avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Araştırma kaynaklarının çerçevesini belirlemek açısından türsel anlamda bir netlik söz konusudur. Ancak ahlak eseri

¹ Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 147.

olması sebebiyle tasnifinden doğan problemler de göz ardı edilmemelidir. Bir eserin nasihatnâme mi ya da ahlak eseri mi olduğunu belirlemenin bazı kriterleri olsa da nihayetinde ahlak eseri olması, eserleri öncelikle türsel bir incelemeden geçirmemize sebep olmuştur. Bunu yaparken nasihatnâmeler üzerinde çalışma yapmış araştırmacıların verilerine başvurulmuştur. Tüm ahlak eserlerini incelemek bu çalışmanın boyutlarını aşacağı için tarihsel zeminden beslenen nasihatnâmeler ile sınırlamanın daha sağlıklı bir çerçeve sunacağı düşünülmüştür.

Nasihatnâme kitapları çocukların terbiyesi ve yetiştirilmesi, aile ve toplumsal ilişkisi ve eğitim hayatını algılama boyutuna dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ancak birbirlerini tekrar eden içerikleriyle çocukların yaşamının anlaşılmasında sağlayacağı katkıyı görmemize engel olabilmektedir. Bu sebeple nasihatnâmelerde çocuk hayatı ile ilgili değişimlerin üzerinde özellikle durulmaktadır. Ayrıca bu eserlerde anlatılanların çoğunlukla ideal bir çocuk öngörüsünü ifade ettiği ve seçkin kesimlere hitap ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Bu sebeple genelleme yapmaktan hali olup tespit edilen bir olgu tarihî belgelerle veyahut eserlerle pekiştirilmeye çalışılmaktadır.

3. Yöntem

Toplumsal gerçeklik insanların dünyayı anlamlandırmada kullandıkları öznel, göreceli ve devamlı değişen yorumlamalardan oluşur. Bu nedenle sosyal bilimlerde açıklamaya dayalı yöntemlerin yerine anlamaya dayalı yöntemlerin kullanılması gereklidir. İnsan davranışlarını çoğu belirli amaçlarla veya değerlerle ilişkili anlamlı toplumsal eylemler olarak ortaya çıkar. Bu sebeple çalışmamız hazırlanırken araştırmacı ve yorumlayıcı tarih yöntemi kullanılmıştır. Hem birinci elden eserler

incelenmiş hem de bu eserler üzerinde değerlendirme ve yorumlama yapılmıştır. Bu süreçte amacımız incelediğimiz metinleri sosyal tarih çerçevesinde yorumlayarak metinlerin sorularımıza cevap verip vermediğini ortaya koymak olmuştur.

4. Kavramsal Çerçeve

Arapça **nush** kökünden türeyen **nasihat** kavramı “başkasının hata ve kusurunu gidermek için gösterilen çaba; iyiliği teşvik, kötülükten sakındırmak üzere verilen öğüt, başkasının faydasına ya da zararına olan hususlarda bir kimsenin onu aydınlatması ve bu yönde gösterdiği gayret” anlamlarına gelmektedir.² Bunun yanı sıra bir anlatım tutumu olarak muhataba akıl verip yol göstermek amacıyla kalıplaşmış ifade biçimlerini de kapsamaktadır.³

Arapça **ıza** ve **va'z**, Farsça **pend** kelimelerini karşılayan nasihat, geniş kullanım sahasına sahip bir kavramdır. Pehlevi diliyle yazılı Zerdüşt Dini eksenli kaynaklarda da 9. yüzyıla kadar **pend**, **enderz** kelimeleri ile eş anlamlı olarak öğüt anlamında yaygın bir şekilde kullanılmıştır.⁴ **Nasihât-âmiz** (kendisinden öğüt alınacak söz), **nasihat-ger** (öğüt veren), **nasihat-kâr** (öğüt veren), **nasihat-pezîr** (öğüt dinler), **nasihat-nâ-pezîr** (öğüt dinlemez), **pend-kâr** (öğüt veren, nasihat eden) gibi söz öbekleri de mevcuttur.⁵

² Mustafa Çağrı, “Nasihât”, *DİA*, İstanbul 2016, c. XXXII, s. 408.

³ Sacide Çobanoğlu, *Konuşmalık Türlerde Bir Anlatım Tutumu Olarak Nasihatler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011, s. 13.

⁴ Nimet Yıldırım, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Y. V, S. 16. (Kış 2005), s. 52.

⁵ Dilek Erenoğlu, “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical Fort he Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 1151.

Bizim çalışmamızda kullandığımız **nasihatnâme** kavramına gelirsek, nasihat ile Farsça ‘mektup, risale, kitap, belge’ gibi anlamlara gelen **nâme** kelimesinin birleşiminden meydana gelen **nasihatnâme**, genel olarak İslâmî edebiyatta ahlâkî eserlere verilen bir isimdir.⁶ İnsanlara yol göstermek, öğüt vermek maksadıyla yazılmış manzum veya mensur şeklinde eserlerdir.⁷ Fars edebiyatındaki karşılığı ise **pendnâme** ve **enderznâme** olan bu eserler “hikmetli sözler, ahlâk kuralları, öğüt, nasihat ve din ekseni kurallar”ı içeren metinlerdir. **Enderz**, Pehlevîce’de “ittifak ve güçlendirme” anlamlarında kullanılan **ham-darza**, **ham-daraz** kelimelerinden gelip, Farsça’da da aynı anlama sahiptir.⁸ Siyasî ve ahlâkî davranışlardan, toplumsal geleneklerden bahseden bu eserler din adamlarına, devlet yöneticilerine, rütbeli kimselere veyahut bu kimselerden yakınlarına ve halk kitlelerine yönelik öğretici tavsiyeleri içermektedir.⁹

Nasihatnâme eserlerinin genelde İslâmî edebiyat kapsamında tanımlanmasının sebebi nasihat kavramının İslâm dininde önemli bir yer tutmasından kaynaklanmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde türevleriyle birlikte nasihat kelimesi pek çok yerde geçmektedir. Hz Peygamber’in İslâm dinine davet metodunu içeren “(Resulüm!) *Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve hidayete erenleri de çok iyi bilir*”¹⁰ ayeti ile “*Din nasihattir*”¹¹ hadisi en yaygın

⁶ H. İbrahim Şener, Alim Yıldız, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 242.

⁷ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997, s. 808.

⁸ Yıldırım, agm., s. 52.

⁹ A. Tafazzoli and A. L. Khromov, “Sâsânîan Iran: Intellectual Life”, *History of Civilizations of Central Asia*, Vol. III, (Edt. B. A. Litvinsky), Paris, p. 91.

¹⁰ Nahl, 16/125.

¹¹ Buhârî, İman, 52.

örneklerdendir.¹² Ayet ve hadislerden hareketle İslâm âlimleri nasihatın farz-ı kifaye olduğunu da ifade etmişlerdir. Bu anlayış aslında başka kültür ve geleneklerde farklı isimlerle var olan nasihatnâme geleneğinin İslâmî dönemde yeniden şekillenip yaygınlaşmasına zemin hazırlamış ve ivme katmıştır. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere Fars edebiyatındaki **enderznâmeler** de bu geleneğin İslâm öncesinde var olduğunu destekler niteliktedir.¹³

Nasihatnâmeler her yaştan veya gruptan insanlara hitap edebilmektedir. Ancak “Ağaç yaşken eğilir” vecizesinden hareketle ideal bireyi inşa etmenin küçük yaşlarda mümkün olabileceğinin farkında olan müelliflerin eserlerini yazarken yöneldikleri en önemli muhatap **çocuktur**. Genel olarak özel bakım ve korunma biçimlerine ihtiyaç duyan, herhangi bir meslekî tecrübe ve yeteneğe henüz sahip bulunmayan ortalama 7 ile 18 yaş arasındaki insan grubunu karşılayan **çocuk**¹⁴ kavramı geçmişten bugüne değin değişim göstermiş, farklı toplumlarda hatta aynı toplumun farklı kesimlerinde değişik anlamları karşılamıştır. Aslında yaşam zincirinin doğal ve değişmez dönemi olan çocukluğun anlam açısından tarih boyunca değişikliğe uğraması, onun toplumsal bir kavram olduğunu göstermektedir. Çünkü toplumsal kavramlar norm ve değerlere göreceli olarak belirlenir ve içinde geçerli oldukları bağlamla sınırlıdır. Bu sebeple çocuk kavramının ne olduğu her toplumda çocuğa tanınan ya da tanınmayan haklardan beklenen davranışlara, yükümlülüklerle,

¹²Nasihat içeren ayetler için bkz: Allah ve Resülü için (insanlara) öğüt verdikleri taktirde zayıflara, hastalara ve (savaşta) harcayacak bir şey bulamayanlara günah yoktur. Zira iyilik edenlerin aleyhine bir yol (sorumluluk) yoktur. Allah çok bağışlayan ve esirgeyendir. Tevbe, 9/91; Size Rabbimin vahyettiklerini duyuyorum, size öğüt veriyorum ve ben sizin bilmediklerinizi Allah'tan (gelen vahiy ile) biliyorum. A'râf, 7/62; Size Rabbimin vahyettiklerini duyuruyorum ve ben sizin için güvenilir bir nasihatçiyim. A'râf, 7/68; Salih o zaman onlardan yüz çevirdi ve şöyle dedi: Ey Kavmim! Ant olsun ki ben size Rabbimin vahyettiklerini tebliğ ettim ve size öğüt verdim: fakat siz öğüt verenleri sevmiyorsunuz. A'râf, 7/79.

¹³ İslam öncesi Fars edebiyatında öğüt geleneği için bkz: Musa Balcı, *İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.

¹⁴ Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal, İmge Yayınları, Ankara 1995, s. 8.

uygulanan ceza ve yaptırımlara ve de eğitim modellerine kadar çok çeşitli konularda birbirinden farklılaşan niteliktedir.¹⁵

Bugün anladığımız anlamdaki özel, korunan, yetişkinlerin sorunlarından ve sorumluluklarından uzak tutulan, psikolojik, sosyolojik, felsefî veya hukukî açıdan ifade edilmeye çalışılan çocuk anlayışı Batı toplumuna özgü olup tarih boyunca böyle görülmemiştir. Toplumsal tarih içerisinde araştırılması genellikle Ortaçağdan başlatılmıştır. Bu dönemde bildiğimiz anlamda bir çocukluk anlayışı söz konusu değildir.¹⁶ Çocuğu, bebeklik döneminden yetişkinlik dönemine geçiren toplum, biyolojik ve psikolojik gelişim evrelerine göre şekillenen çocukluk anlayışından uzaktır. Çocukluğun hiç tanınmadığı bu çağlardan hukukî, toplumsal, eğitsel, psikolojik, sosyolojik ve felsefî dinamiklerle ifade edilmeye çalışılan çocukluk kavramının teşekkülü yüzyıllar sürmüştür.

Çocukluk anlayışının teşekkülü neticesinde kendi toplumumuzda var olan anlayışın ne olduğu sorusu akıllara gelmektedir. İslâm dini açısından çocukluk anlayışımıza baktığımızda himayeye muhtaç olunan doğum ve büyü arasındaki devre çocukluk olarak ifade edilmiştir. Büyü, çocukluktan yetişkinliğe geçişi ifade eden aşamalı bir süreçtir. Biyolojik koşulların gerçekleşmesine bağlı olmakla birlikte toplumsal-kültürel süreçlerin de etkili olduğu bir gelişim dönemidir. Velayet haklarıyla düzenlenmeye çalışılan bu dönemde çocuğun can, mal ve eğitim açısından korunması esastır. İslâmiyet bu dönemi yetişkinliğe hazırlık dönemi olarak belirlemiş ve yetiştirme sorumluluğunu da yetişkinlere vermiştir. Bu bağlamda “..buluğa

¹⁵ Mine Tan, “Çağlar Boyunca Çocukluk”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Y. 1989, c. 22, S. 1, s. 71-72.

¹⁶ Bekir Onur, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, İmge Yayınevi, Ankara 2007, s. 97.

erinceye kadar çocuktan ... kalem kaldırılmıştır”¹⁷ hadisinden de hareketle çocuk, dinî vecibelerle mükellef kılınmamış ve ceza ehliyetine haiz görülmemiştir.¹⁸

5. Osmanlı Dönemine Kadar Nasihatnâmelerde Çocuk

Geçmiş nesiller tecrübelerini, edindikleri değerleri, kültürel ve sosyal verileri kendilerinden sonraki nesillere aktarmaya büyük önem vermiş ve bu yolda çaba sarf etmişlerdir. Kendisine verilenleri almaya hazır bir yaratılıştaki olan çocuk bu noktada en önemli ve ilk muhatap olarak görülmüştür. Çocukların geleceğın önemli görevlerini üstlenecek bireyler olmasının vermiş olduğu hassasiyetle doğumundan itibaren çeşitli eğitim şekilleriyle onlara toplumsal ve kültürel değerler kazandırılmaya çalışılmıştır. Aile okulunda başlayan bu çabanın en önemli göstergelerinden biri şüphesiz ebeveynlerin çocuklarına hayatları boyunca rehber olması için yazdıkları nasihat ifade eden eserlerdir. Devlet adamlarından din bilginlerine, filozoflardan bilim adamlarına, şeyhlerden şairlere pek çok müellif çocuğuna ve onun geleceğine yönelik endişelerini nasihatnâme olarak ele almışlardır.

Çocuklara nasihat verme geleneğinin izleri çok eskilere dayanmaktadır. Çocuğa nasihat verildiğine dair bilgiler ilk insan ve ilk peygamber kabul edilen Hz. Âdem'e kadar götürülmektedir. Bazı kaynaklarda Hz. Âdem ve Hz. Nuh'un ölmeden önce çocuklarına dünya ve ahiret hayatıyla ilgili nasihatleri yer almaktadır.¹⁹

Atasözleri, ahlâk kuralları ve öğütler bakımından kaynakları bir hayli geniş olan Antik Mısır'da askerliğin zorlu şartlarından dolayı bunalmış bir babanın oğluna

¹⁷ Ebu Davud, Hudûd, 17.

¹⁸ İbrahim Canan, *İslam'da Çocuk Hakları*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1981, s. 127.

¹⁹ M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2011, s. 68, 105.

memur olmasını salık veren nasihatleri mevcuttur.²⁰ Yine Mısır firavunlarından Kral Merikare'nin ve Kral Amenemhat'ın çocukları için yazılmış yönetime dair öğütleri kaynaklarda yer almaktadır.²¹

Öğüt edebiyatında zengin bir geçmişe sahip başka bir Şark toplumu da İran'dır. Kadim zamanlarında kaleme alınmış pek çok nasihatnâme ve bunlar içinde de çocuklara hitaben yazılmış olanları mevcuttur. Sâsâniler döneminde kaleme alınan enderznâmeler (nasihatnâme), İran edebiyat tarihi sahasında önemli bir isim olan Tafazzoli'ye göre ilk eğitim çağındaki çocukların eğitim ve öğretimini amaçlamaktadır. Bu sebeple enderznâmeler ders kitabı olarak eğitim merkezlerinde okutulmuştur.²²

İran'da çocuğa öğüt verilmesi ile ilgili pek çok örnek mevcuttur. Sarayda seçkin kimselerin çocuklarını eğitmek ve ahlâkî değerleri onlara ezberletmekle görevlendirilmiş “enderzbed” adlı kişiler bulunmaktadır. Asker sınıfında çocuklara vatan sevgisi ve fedakârlık gibi duyguları telkin eden öğüt metinlerinin varlığından söz edilmektedir.²³

Padişahlar yönetimde buldukları dönemde veyahut ölümlerine yakın zamanda oğullarına nasihatler vermiştir. Ülkelerine nizam vermek, refah getirmek, adaleti tesis etmek için çaba sarf eden yenilikçi hükümdarlar bu tür nasihatlerin muhatabı olmuşlardır.²⁴ Özellikle Sâsânî hükümdarlarından Nûşîrevân I. Hüsrev (ö. 579)'e atfedilen, tarih boyunca yazın literatüründe değişiklik arz eden ancak temelde

²⁰E. A. Wallis Budge, *Antik Mısır Edebiyatı - Yazınsal Metinler*, İlya Yayınevi, İzmir 2013, s. 313.

²¹ Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyasetnameleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992, s. 57.

²²Çiğdem Çıtakoğlu, “İslam Öncesi Fars Edebiyatında Çocuk Edebiyatının İzleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 16, 2010, s. 30.

²³ Balci, *age.*, s. 107.

²⁴ Balci, *age.*, s. 105.

adaletin tesisi, yönetimde dürüstlük, halka iyi muamele gibi evrensel değerleri telkin eden öğütler İran yönetim kültürüne ait ipuçları vermiş ve başka kültürlerle ait eserleri de etkilemiştir.

Daha somut örneklere geçmek gerekirse çocuklara hitaben yazılmış ve en çok bilinen eser *Enderznâme-i Kudekan (Çocuklara Öğütler)* adlı metindir. Eser genel olarak çocuğa yaşam tarzını öğretip gündelik hayatta yapıp yapmaması gereken pek çok davranış türünü içermektedir. Çocukların sabah kalktıklarında, medreseye gittiklerinde ve eve döndüklerinde yapması gerekenler, eğitim merkezlerindeki disiplin kuralları, eğiticilerin statüsü ve sorumlulukları, eğitim metotları, çocuğun aile ve çevre ilişkileri, sofrada adabı, el yıkama, diş fırçalama, evde yerine getirilmesi gereken görevler, günlük yapılacak ibadetler bu eserde yer almaktadır.²⁵

Sâsâniler döneminde toplum sosyal katmanlara bölünmüştür ve bu durum çocukları da etkilemiştir. Şöyle ki tarımla uğraşan bir ailenin çocuğunun Şah'ın izni olmadan okuma yazma öğrenmesine izin verilmemiştir. Böyle bir sosyal ayırmadan dolayı çocuğun eğitim hakkı da sınırlandırılmıştır. Enderznâmelere bu durum babanın kendi mesleğini çocuğuna öğüt vermesi şeklinde yansımıştır.²⁶

İran toplumunda çocukların ve kadınların sanat öğrenmesi, kız veya erkek çocuklarının okula gitmesi gerektiğine dair bilgileri *Enderz-i Âzerbâd Mihrespendân* adlı nasihatnâmeden öğrenmekteyiz. Ayrıca eser çocuklara yönelik genel ahlâk kurallarını, sabahları erken kalkıldığını, anne-babaya hürmet ile ilgili bilgileri de ihtiva etmektedir.²⁷ Bu eser İslâm sonrası dönemlerde de Fars edebiyatında yaygın

²⁵ Çıtakoğlu, agm., s. 31.

²⁶ Çıtakoğlu, agm., s. 20.

²⁷ Balcı, *age.*, s. 130-132.

bir şekilde yer almış, Keykâvus b. İskender'in (ö 492/1098) *Kâbusnâme* adlı eserinde de işlenmiştir. Hatta *Kâbusnâme* için Âzerbâd'ın öğütlerinin İslâmî şekli olduğu da kaynaklarda ifade edilmiştir.²⁸

Enderznâme-i Puryutkeşan adlı eserden on beş yaşına gelmiş bir çocuğun dinî yükümlülüklerinin neler olduğu, günde kaç kez tapınağa gideceği, eğitmeni ile arasındaki münasebeti, ilim almanın önemi ve anne-babaya nasıl davranması gerektiği konusunda bilgiler edinebilmekteyiz.²⁹ *Enderz-i Hûbî Konem Be Şoma Kûdekân* adlı eserden de yukarıdakilerden farklı olarak medreselere giderken çocukların hayvanlara eziyet etmemesine yönelik öğütler bulabilmekteyiz.³⁰

Sâsâni hükümdarlarından Nûşirevân I. Hüsrev döneminde çocuk eğitimi ile ilgili bilgiler içeren öğüt metinlerinde gelişmeler kaydedilmiştir. Metinlere göre bu dönemde çocuklar yedi yaşında eğitime başlamış ve dinî-ahlâkî unsurların yanı sıra savaş usüllerine dair bilgiler bu süre boyunca eğitim programlarında yer almıştır. Sıradan kesimden gelen çocuklar on beş yaşında eğitim hayatını tamamlarken eşraftan gelenler yirmi bir yaşına kadar devam edebilmiştir.³¹ Bundan anlaşılacağı üzere Yüksek Öğrenim hakkı zengin ve aristokrat kesime mensup çocukların sahip olduğu bir imkândır. Enderznâmelere yansıyan bu durum Sâsâni toplumundaki statüko hakkında da ipuçları vermektedir.

Yine bu dönemde küçük çocuklar için ilk eğitimlerinin aile içerisinde almaları gerektiği tavsiye edilmiştir. Çoğunlukla Zerdüş dini ekseninde şekillenen

²⁸ Yıldırım, agm., s. 53

²⁹ Çıtakoğlu, agm., s. 34.

³⁰ Balcı, *age.*, s. 155.

³¹ Nurullah Kısâî, "İran", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 428.

eğitim hayatının temel kaynakları ise Sâsânilerin kutsal kitabı olan *Avesta* ve onun tefsiri olan *Zend ve Pazend* adlı eserlerdir.³²

Askerî kabiliyete önem veren Sâsânî toplumunun öğüt metinlerinde savaş usüllerinin öğrenilmesi gerektiği konusunda tavsiyeler yer almaktadır. Nitekim Herodotos'un *Tarih*'inde yer alan bilgiye göre Sâsânî toplumunda kişinin savaş esnasında gösterdiği askerî deha onun toplumdaki yerini belirlemektedir. Bundan dolayı küçük yaştan itibaren çocuklara askerî eğitim vermek elzem görölmüştür. Yine Herodotos'un aktardığına göre Sâsânî toplumunda önem verilen şeylerden bir diğeri ise çocuk sayısının çokluğudur. Bu sebeple en çok çocuk sahibi olan ailelere kralın ödülleri verdiği bilinmektedir.³³ Çocuk sahibi olmaya atfedilen bu önemden dolayı öğüt eserlerinde çocuğun kasıtlı bir şekilde rahimde öldürölmesinin (çocuk düşürme) azap gerektiren bir davranış olduğu konusunda uyarılar ve tavsiyeler de bulunmaktadır.³⁴

Enderznâmelerde kız çocuklarla ilgili hususi bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca yukarıda bahsi geçen Âzerbâd'ın eserinde kız çocuklarının okula gitmesi gerektiği yönünde bir bilgi söz konusudur. Ayrıca küçük yaşta kızların evlendiğine dikkat çekilerek bunun sakınılması gereken bir davranış olduğu da belirtilmiştir.³⁵ Bunun dışında kız çocuklarının toplumdaki konumunu belirten açıklayıcı bir bilgi enderznâmelere yansımamıştır.

Bütün bu bilgilerden hareketle Sâsâniler döneminde çocuklara yönelik yazılan enderznâmeler aracılığıyla özellikle çocuk eğitimi ve çocuğun günlük

³² Çıtakoğlu, agm., s. 22.

³³ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 60.

³⁴ Nimet Yıldırım, *Ardâvîrafnâme*, Pinhan Yayıncılık, 2011, s. 40-41.

³⁵ Balcı, *age.*, s. 277.

yaşantısı hakkında önemli bilgiler edinebilmekteyiz. Ancak bu bilgilerin toplumdaki tüm kesimleri kapsayan bilgiler olmadığı açıktır. Özellikle çocuk eğitimi, eğitim merkezleri, eğitici-eğitilen münasebeti, eşraftan kimselerin çocuklarının sosyal ve eğitim hayatı hakkında ipuçları bulabilmekteyiz. Ancak daha alt tabakadaki aile ve çocukların sosyal yaşantısının enderznâmelere yoğun bir şekilde yansıdığını söylemek pek mümkün görünmemektedir.

İslâm öncesi İran'da çocuğun sosyal ve eğitim hayatına, toplumdaki konumuna dair kayda değer bilgileri yukarıda ifade ettiğimiz üzere enderznâmelerde görebilmekteyiz. İslâmiyetin kabulünden sonra ise bu eserlerde yer alan ifadelerle İslâm kültürü harmanlanmış bir şekilde nasihatnâmelerde karşımıza çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle İslâm öncesine ait birçok değer, İslâmi renge bürünerek İslâm sonrasında varlığını devam ettirmiş ve başka kültürleri de etkilemiştir. Bunun en belirgin örneği yukarıda adı geçen *Enderz-i Âzerbâd Mihrespendân* adlı eserin Selçuklu egemenliği sınırları içerisinde olan Ziyârî hanedanından Keykâvus b. İskender'in oğlu Gilan Şah için yazdığı *Kâbusnâme* adlı öğüt eseri üzerindeki tesiridir.

İslâmiyetin kabulünden sonra yazılan nasihatnâmelerde çocukla ilgili bilgiler İslâm diniyle şekillenmeye başlamıştır. *Kâbusnâme* dışında Şirazlı Şeyh Sadî (ö. 1292) tarafından yazılan *Bostan ve Gülistan*'da mizahî bir üslupla çocukla ilgili tanımlamalar yapılmış, bireysel ve toplumsal sorunlar irdelenmiştir. Buna göre çocuğun buluşa erinceye kadar sosyal ve dinî anlamda mükellef sayılmadığı ve

bülüğ yaşının da bazı biyolojik gelişmelere bağlı olmakla birlikte ortalama on beş olduğunu görmekteyiz.³⁶

Çocuğun soyu onun geleceği açısından önemli olup toplumdaki konumu, gelişimi ve eğitim hayatı gibi mühim hususlar soyuna göre şekil almıştır. Bu hususta çocuğun soyunu Nûşirevân-ı Adil'e dayandırmak pek çok eserde karşılaşılan bir durumdur.³⁷ Ancak soyun, terbiyenin etkisini artırmayacağına dair bir anlayışın var olduğundan da söz etmek gerekmektedir. Başka bir ifadeyle çocuk kötü bir karaktere sahipse iyi bir terbiye ile onu ıslah etmek mümkün değildir.³⁸

Aile içindeki eğitimde kız çocuğu anneye, erkek çocuğu da babaya yakın ve onu örnek alan bir eğitimden geçerdi.³⁹ Küçük yaşta ailesi tarafından dinî bilgiyle eğitime çalışılan çocuğa, dinin pratik yönünden önce imanla ilgili unsurların benimsetilmeye özen gösterildiğini görüyoruz.⁴⁰ Seçkin kesimde çocuğun ilk eğitimi anne babasından sonra dadı ve hocalarla desteklenir.⁴¹ Dinî eğitiminden sonra uzman kişilerce askerî eğitime tabi tutulan çocuğun öğrenim süreci içerisinde dayak yiyebildiği ve bunun normal karşılandığını da ifade etmeliyiz. Yalnızca hususi hocalar değil medreselerde muallimlerin dayak vurmasının da eğitimin kalitesi için gerekli olduğuna dair bir kanaat söz konusudur.⁴²

Erkek çocuğa sahip olmak kız çocuğa sahip olmaktan daha muteber sayılmıştır. Erkek çocuğa sahip olan kişinin ilk yapacağı şey çocuğuna güzel bir ad

³⁶ Sadî Şirâzî, *Bostan ve Gülîstan*, haz. Osman Koca, İstanbul 2015. s. 361.

³⁷ İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kâbusnâme*, haz. Atilla Özkırmı, Tercüman 1001 Temel Eser, c. I, s. 77.

³⁸ Sadî Şirâzî, *age.*, s. 355.

³⁹ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 246.

⁴⁰ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 78-97.

⁴¹ Sadî Şirâzî, *age.*, s. 241, 359.

⁴² Mercimek Ahmed, *age.*, s. 250; Sadî Şirâzî, *age.*, s. 357.

koymaktır. ⁴³ Kız çocuğu için böyle bir ehemmiyet söz konusu olmayıp onun sütanne tarafından büyütülmesi, çeyizinin hazırlanması ve evlenmesi gerekmektedir. İlginçtir ki kız çocuklarının yazmayı öğrenmesi, maksadını yazıyla kimseye anlatmasın diye pek makul görülmemiştir.⁴⁴

Sâsânîler döneminde toplumun ekonomik ve sınıfsal yapısından çocukların etkilendiğini ifade etmiştik. Aynı durum bu dönem için de söz konusu olup çocuğun sosyal gelişimini şekillendirdiğini söyleyebiliriz. Toplum seçkin ve avam diye ikiye ayrılmakta; özellikle seçkin takımındaki çocukların küçük yaşta öğrenmesi ve titizlikle uygulaması gereken davranışlardan bahsedilmektedir. Şöyle ki seçkin tabakadan gelen çocuk iyi bir konuşma becerisine sahip olup gerekirse bunu geliştirmek için eğitime tabi tutulmaktadır. Yine yemek öğünlerini vakitlice alıp aksatmadığından, sarhoş olacak kadar şarap içmediğinden vakitlice yatıp kalktığından bahsedilmektedir. ⁴⁵

Çocuğun eğlence hayatında satranç ve tavla gibi oyunlar yer almaktadır. Ancak sosyal statüye göre bu oyunların hangi ölçüde oynanacağı değişmektedir. Şöyle ki avam kesimden çocuklar bu tür oyunları para karşılığında ve sık sık oynarken seçkin kesimden çocuklar karşılıksız ve ara sıra oynamaktadır.⁴⁶ At biniciliği, avcılık, top oynatmak, çevgan oyunu da seçkin kesimden çocukların eğlence hayatında yer alan oyunlardan sayılmıştır.⁴⁷ Bu durum oyun ve eğlencenin bir eğitim ve hayata hazırlık safhası olarak görüldüğünü ortaya koyar. Öte yandan bu oyunlardan bazıları çocukların zekâsını geliştiren ve onları iyi bir asker-komutan

⁴³ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 247; Sadî Şirâzî, *age.*, s. 360.

⁴⁴ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 253.

⁴⁵ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 128-174; Sadî Şirâzî, *age.*, s. 356.

⁴⁶ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 178.

⁴⁷ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 197.

olmaya hazırlayan mantık oyunu olduğu gibi diğer bazıları da beden gücü isteyen oyunlardır.

Görüldüğü üzere çocuğun sosyal ve eğitim hayatı ile ilgili önemli bilgilere öğüt eserlerinden ulaşabilmekteyiz. Ancak vurgulamamız gereken kritik nokta şudur ki, bu eserlerin aktardığı bilgileri tarihsel bir eleştiriden geçirmek gerekmektedir. Edebiyat odaklı çalışmalarda tarihsel süreç göz ardı edilip bu eserlerin yalnızca çevirileri üzerinde durulduğu için birbiriyle çelişen durumları açıklamak güç görünmektedir. En belirgin örneklerden biri, İslâmî kültürün etkisiyle şarap içmenin haram olduğunu ifade ettikten sonra gençlerin sarhoş olmayacak kadar içmesine izin verildiğini belirten ifadelerdir. Bu nedenle nasihatnâmeleri incelerken ait oldukları dönemden daha geriye gidilmesi ve üretildiği geleneğin diğer dönemlere etkisini araştırmak elzem görünmektedir. *Kâbusnâme* üzerinden açıklamaya çalıştığımız bu husus daha sonraki dönemlerde kaleme alınan nasihatnâmeler için de hayati bir önem taşımaktadır.

Osmanlı dönemi nasihatnâmelerini incelemeye geçmeden önce Osmanlıdan önce Türk dünyasında yazılmış öğüt eserlerinde çocuk ile ilgili ne tür bilgilerin olduğuna bakmanın gerekli olduğu kanaatindeyiz. Nitekim eski Türk aile yapısına ait pek çok unsuru Osmanlıda da görebilmekteyiz. Bu sebeple gerek İslâmiyetin kabul edilmesinden önce gerekse İslâm'ın etkisi altında yazılmış bazı nasihatnâmelerde Türk toplumundaki çocuğun yaşantısı ile ilgili bilgilerin yansımış olduğu kanaatindeyiz.

Eski Türklerde çocuk sahibi olmak neslin devamı için önemli olup çocuğu olmayan aileler kınanmıştır.⁴⁸ Hem kız hem erkek çocuk, örgün eğitim olmadığından dolayı hayata dair tüm eğitimi aile içerisinde ve erken yaşlarda almıştır. Kız çocuğu için annesi, erkek çocuğu için babası rol model olmuştur.⁴⁹ “*Ana hakkı Tanrı hakkı, Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofraya çekmez*” şeklinde Dede Korkut’ta yer alan ifadeler bu ilişkinin formülünü sunmuştur.⁵⁰

Çocuklar arasında ayırım gözetilmemiş ve her ikisinin temiz yetiştirilmesi için dadı tutulmuştur.⁵¹ Erkek çocuk, baba ocağını devam ettireceği için hayata dair her türlü bilgiyi öğrenme, mal edinmeyi bilme gibi sorumluluklara sahip olmuştur.⁵²

Çocuk aile reisinin genel kabulleri ve değerleri doğrultusunda sosyalleşmiştir. Çocukların büyükler karşısında söz söyleme ve davranış hakkını kısıtlayan tarihsel gelenek ilerleyen dönemde İslâmi yorumlardan da onay ve güç almıştır.⁵³ Ünlü İslâm bilgini İmam-ı Gazâlî yaşlılar karşısında oğluna ve onun şahsında tüm çocuklara şu sınırlılıkları belirtmektedir:

“Ey oğul, onların yanında bulunduğun zaman çok söz söyleme, onların söylediklerini dinle. Onların yanında oturma, oturursan diz üstüne otur. (...) Sana bir şey sorarlarsa bildiğini söyle. Sakın bilgiçlik yapıp bilmediğini söyleme. Çünkü onlar senden daha fazla yalan sözü bilirler. Sonra yanlarından hor olursun (...) yolda giderken senden büyüğün önüne geçme. Meğer ki sen âlim olup o cahil ola.

⁴⁸ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, TDK Yay., Ankara 1989, s. 78.

⁴⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 338; M. Ergin, *age.*, s. 74.

⁵⁰ Aydın Oy, “Türk Destanlarında Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1993, c. II, s. 586.

⁵¹ Yusuf Has Hacib, *age.*, s. 337.

⁵² Yusuf Has Hacib, *age.*, s. 338.

⁵³ İsmail Doğan, “Türk Ailesinde Çocuk Kültürünü Belirleyen Geleneksel Değerlerin Değişim Sorunu”, *III. Aile Şurası Bildirileri*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1998, s. 544-564.

Yolda ihtiyarlara rastladığın zaman selamlarına hazır ol veyahut selam vererek hatırlarını sor. Eğer bildiğin ise elini öp, beraber giderken önüne geçme. Acele işin olursa izin alarak geç.”⁵⁴

Görüldüğü üzere Osmanlı dönemine kadar yazılan pek çok nasihatnâmede çocukla ilgili bilgiler mevcut olup toplumsal ve kültürel farklara, dinsel yapıya göre birbirinden farklılaşabilmektedir. Aynı toplumun farklı dönemlerinde, farklı dinamiklere göre birbirine tesir de edebilmekte ve tarihsel değişimi gözler önüne sermektedir. Araştırmamız için önemli olan husus Osmanlı Dönemi nasihatnâme eserlerini incelerken, bu eserlerin ait oldukları kültür ve gelenekte tarihsel süreçte geriye gidilmeli ve bunların üretim süreçlerinin Osmanlı nasihatnâmelerine etkisini araştırmak gerekmektedir. Bu nedenle nasihatnâmelerdeki çocukla ilgili bilgilerin tarihî değerini anlayabilmek için daha önceki dönemlerde konunun nasıl ve ne kadar ele alındığını göstermeye çalışmak daha sağlıklı bir bağlantı kurmamızı kolaylaştıracaktır.

⁵⁴ İmam-ı Gazalî, *Hüccet'ül-İslam (Eyyühel Veled)*, çev. Süleyman B. Çerağ, Hisar Yayınları, 1980, s. 132.

I. BÖLÜM

NASİHATNÂME VE OSMANLI DÖNEMİ NASİHATNÂMELERİ

1. Nasihatnâmeler

Nasihatnâmeler ders verme, öğüt verme, vasiyet etme, yol gösterme ve vaaz verme gibi işlevlere sahiptir. Ait olduğu döneme, kutsal kitaplarına, mahallî gelenek ve değer yargılarına göre güzel ve yararlı olan hususlar doğrudan tavsiye edilir, bazen bir atasözüyle bazen ders verici bir hikaye ile öğütler somutlaştırılır. İstenmeyen davranışlar, toplumda hoş karşılanmayan hususlar da yine benzer şekilde öğüt cümleleriyle yapılmaması konusunda pekiştirilir.

Nasihatnâmelerin bazıları Türk-İslâm Edebiyatında Ahlâknâme, Te'dîbnâme, Nesâyih-i Şubbân, Öğüt Risalesi, Pend-i Rical, İbretnâme, Mir'âtü'l-Ahlâk vb. özel isimlerle karşımıza çıkmakla birlikte çoğunlukla Türk-İslâm Edebiyatının bu sahasını derinden etkileyen Fars Edebiyatındaki pendnâme geleneğinin ve bu geleneğin en önemli temsilcisi Feridüddin Attar'ın Pendnâme adlı öğüt kitabının etkisi ile pendnâme olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵ Pendnâme-i Güvâhî, Pendnâme-i Nazmî, Pendnâme-i Sûzî, Pendnâme-i Zarîfî yalnızca birkaç örnektir. Attar'ın eseri sadece isim yönünden etkilemekle kalmamış, nasihatnâmelerin bir tür olarak Türk-İslâm Edebiyatında ortaya çıkmasına da katkı sağlamıştır.⁵⁶

⁵⁵ Mehmet Arslan, *Pendnâme-i Zarîfî*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994, s.6.

⁵⁶ Mahmut Kaplan, "Türk Edebiyatından Manzum Nasihatnâmeler", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, c. 11, s. 791.

1.1. Nasihatnâmelerin İçeriği

Nasihatnâme eserlerinde bireye ahlâkî bir takım öğütler verilerek onu çağın gereğine göre yaşamın bütün evrelerine hazırlama ve yetiştirme esastır. Bu eserler birey ve toplumun davranışlarını düzeltmeyi, onları kötülükten uzaklaştırarak mutluluğa ulaştırmayı hedefler. Bireyin kişisel veya toplumsal yaşamındaki her türlü eylem ve davranışları, sorumlulukları belli ölçülerde değerlendirerek edebî bir şekilde öğüt, bilgi, uyarı ve tavsiye olarak okuyucuya sunulur. Bu sunuş şekli beslendiği tarihsel ve dinî malzeme ile edebiyat tarzına göre değişiklik arz edebilmektedir.

Öğüt içerikli metinler ya da öğüt edebiyatı, dünya edebiyat tarihi içerisinde çok eski bir geçmişe sahiptir. Eşkânîler (MÖ. 256-MS: 224) ve Sâsânîler (MS: 224-651) dönemlerinde, Fars edebiyatının Pehlevi dilinde yazılmış ve günümüze kadar gelebilmiş eski eserlerin önemli bir bölümü, sözü edilen türde ahlâk kuralları, ahlâkî öğütler ve hikmet dolu cümleleri içermektedir. Daha çok enderznâme adıyla oluşturulan bu öğüt risaleleri, din adamlarının dindaşlarına; hükümdar ve vezirler gibi ülke yöneticileri ve büyük şahsiyetlerin çocuklarına, yakınlarına, saraylılara ya da halk kitlelerine; bilginler ve filozofların, bilim adamlarına; babaların, çocuklarına yönelik bir takım hareket ve eylemlerinde nasıl davranmaları gerektiğine dair öğüt ve tavsiyeleri içerir. Söz konusu öğütlerin bir kısmı dinî içerikli bir kısmı da sosyal hayata dair eğitim ve kültürle ilgili konulardır. Sâsânî hükümdarlarının tahta çıkış törenlerinde ya da ölüm öncesi dillendirdikleri öğüt ve tavsiyeler de bu dönem eserlerinin muhtevasına dâhil olmuştur.⁵⁷

⁵⁷ Yıldırım, agm., s. 52-53.

İslâmiyetin kabulü ile Fars kültürüyle İslâm kültürü karışmış ve bu alanda zengin bir altyapı oluşmaya başlamıştır. Doğu (İran-Hint) kökenli eserler Arapça'ya çevrilmiştir. Özellikle Emevîler döneminde büyük Yunan-Pehlevi-Sanskrit etkilenmesi ile Arap edebiyatına nasihatler girmiştir.⁵⁸

Türk edebiyatında öğüt verme amacıyla söz söyleme geleneği çok eski tarihlere gitmektedir. İyiyi, doğruyu ve faydalı olanı göstermek için söylenen atasözleri öğüt verme geleneğinin başlıca temsilcisi olmuştur. Belli şekillerde kalıplaşmış bazen yarı manzum bazen de manzum halde karşımıza çıkan atasözleri manzum nasihatnâmelerin ilk örnekleri olarak değerlendirilmiştir.⁵⁹

Türk İslâm Edebiyatında nasihatnâmeler, genellikle dinî ve tasavvufî tarzdadır. Bu eserlerde İslâm dini ve Türk kültürünün değerleri bir bütünlük içerisinde verilmiştir.⁶⁰ Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinin ardından dinin temel esaslarının, ahlâkî kuralların ve İslâm Medeniyetine ait kültürel unsurların nasihatnâmelerde aktarılmaya ve yayılmaya başladığını ifade eden Fuad Köprülü, bu dönemin öğüt verme geleneği açısından en zengin dönem olduğunu belirtmiştir.⁶¹

Genel olarak öğütler çeşitli ayet, hadis, menkıbe, kıssa, büyüklere ve din ulularına ait efsane ve inanışlardan iktibaslar yapılarak verilir. Yalnızca dinî nitelikte olan, ayet ve hadislerden bir takım örnek sözler alınarak yazılan nasihatnâmeler de mevcuttur. Bununla beraber ahlâkî, sosyal, ekonomik, ticarî meselelere değinen, çeşitli bilim dallarına ait bilgileri, yazarın kendi tecrübe ve gözlemlerini, çeşitli fıkra

⁵⁸ Louise Marlow, "Advice and Advice Literature", *The Encyclopaedia of Islam Three*, fasc. I, Leiden 2007, s. 36.

⁵⁹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980, s. 158.

⁶⁰ Patricia Crone, *Ortaçağ İslâm Dünyasından Siyasî Düşünce*, çev. Hakan Köni, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 223.

⁶¹ Köprülü, *age.*, s. 186.

ve hikâyeler, görgü kuralları, töreler, batıl inançlar, aile hayatı ve çocuk eğitimi ile ilgili konuları içeren nasihatnâmeler mevcuttur. Hatta devlet erkânına, nasıl çalışmaları, halka ve devlet malına nasıl muamelede bulunmaları gerektiğiyle ilgili eserler de bulunmaktadır.⁶² Padişahların öğrenmesi gereken konuları kapsayan ve devlet adamlarına nasıl davranmaları gerektiğini salık veren öğütleri içeren nasihatnâmeler mevcuttur.⁶³ Toplumların çözülme dönemlerinde kaleme alınan nasihatnâmeler ise, bozulma emaresi gösteren alanlarda çözüm önerileri içeren nasihatleri ihtiva eder.

Tarihî süreçte şartların ve anlayışların değişmesiyle nasihatnâmelerin muhtevası da bu değişimden etkilenmektedir. Her devirde geçerli olan hak, adalet, doğruluk, dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü vb. ahlâkî değerlerin dışında bu tür eserlerde bireylerin ve toplumların ferdî veya devlet merkezli düşünceleri, yükselme veya çözülmeye getiren anlayışlar, dinî ve tasavvufî hayatın algılanışı, görgü kurallarındaki farklılaşmalar, din ve kültürler arası etkileşimler, resmî ve sivil toplumun değer yargıları, yöneten ve yönetilenlerin tavırları gibi gelişim ve değişim süreçleri takip edilebilir.⁶⁴

Ancak şunu da söylemek gerekirse nasihatnâmeler hakkındaki birçok araştırmayı incelediğimizde nasihatnâmelerin İslâm ahlâkını telkin eden eserler olduğu şeklinde tariflerle karşılaşmaktayız. Türklerin İslâmiyete girmesi ile siyasî, sosyal, ekonomik birçok değişme ve gelişme yaşanmıştır. İslâm medeniyeti her hususta olduğu gibi edebiyat hususunda da kendi dairesine giren Türkleri

⁶² “Nasihatnâme”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, c. VII, s. 2599.

⁶³ “Nasihatnâme”, *Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, c. XIV, s. 8548.

⁶⁴ Reyhan Keleş, “Türk Edebiyatında Nasihat”, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2010, S. 44, s. 185.

etkilemiştir. Nitekim nasihatnâme eserlerinin yazılmasına ivme katmış veyahut yeni bir boyut kazandırmış demek İslâm ürünü olduğuna dair belirtilen ifadelerle nazaran daha yerinde olacaktır. Ayrıca bazı nasihatnâmelerde İslâm ahlâkı ile uyuşmayacak ifadeler mevcuttur. Bu durumu, nasihatnâme eserleri incelenirken tesir eden kültürlerin İslâm öncesi durumunun göz ardı edilebilmesi ile açıklayabiliriz.

1.2. Nasihatnâmelerin Çeşitleri

Dinî, tasavvufî, ahlâkî ve sosyal konuların ağırlık kazandığı nasihatnâmeler, geniş halk kitleleri arasında yaygınlık kazanmış ve birçoğu günümüze kadar ulaşmıştır. Kapsamı itibariyle edebiyat sahasında da geniş alanlara yayılma imkanı bulan bu eserleri ele aldıkları konular ve telkin ettikleri değerler bakımından bir tasnife tabi tutmak oldukça güç görünmektedir. Çünkü bu eserler pratik hayatın birçok aşamasına temas ettiği için konusuna dair kesin bir belirleme söz konusu olamamaktadır. Dinî muhtevaya sahip bir nasihatnâme eserinin bir bölümü çocuk eğitime dair bilgiler verebilmektedir veyahut sosyal konularda yazılmış bir nasihatnâme ekonomik hayatla ilgili; siyasî ıslahatları içeren bir nasihatnâme aile ve evlilikle ilgili; ahlâkî öğütler içeren bir nasihatnâme dönemin tıbbî aksaklıklarının nasıl ıslah edileceğine dair öğütleri ihtiva edebilmektedir. Durum böyle olunca nasihatnâmeleri dinî, tasavvufî, sosyal, ahlâkî, ilmî, ekonomik, tıbbî vb. konu başlıklarıyla tasnife tabi tutmak mümkün görünmemektedir.

Öğüt içeren eserler hakkında yapılan çalışmalar, bu tür eserleri nasihatnâme, siyasetnâme, fütüvvetnâme gibi başlıklarla ifade etse de bu eserlere dair net bir tanım ve tasnif oluşturulamamıştır. Çoğunlukla metin neşri ve transliterasyon şeklinde yapılan araştırma ve çalışmalar, metinlere türsel bir tanımlama yapmaya yönelik

tartışmaya ya da bu gelenek hakkında değerlendirme yapmaya yönelmemiştir. Büyük bir kısmı Agah Sırrı Levend'in bu alanda yaptığı çalışmayı aktarmaktadır. Bu çalışmaya göre ümmet çağındaki ahlâk kitapları, konularına ve amaçlarına göre şöyle sınıflandırılır: a. Genel Ahlâk, b. Siyasetnâmeler, c. Nasihatnâmeler, d. Mev'ıza Yollu Eserler, e. Ahlâkî güzel sözler, f. Fütüvvetnâmeler, g. Kâbusnâme Çevirileri, h. Kelile ve Dimne Çevirileri, i. Hikâyelerle Süslenmiş Ahlâkî Eserler, j. Ahlâkî Fıkralar ve Hikayeler, k. Atasözleri, l. Türlü eserler.⁶⁵

Bu tasnifte temel sorun eserleri birbirinden ayıran gruplar arasındaki girift yapıdır. Kaldı ki Agah Sırrı Levend'in "Kabusnâme" başlığı altında "*Kâbusnâme... bir nasihatnâmedir*"⁶⁶ deyip Kâbusnâme ve nasihatnâme diye birbirinden ayrı sınıflandırmayı neden yaptığı önemli bir soru olarak durmaktadır. Başka bir örnek olarak siyasetnâmelerde, zulüm ve adalet konuları işlenir. Bu konular aynı zamanda ahlâkî kitapların veya nasihatnâmelerin de ihtiva ettiği konulardır. Veyahut nasihatnâmelerde genel ahlâkla ilgili konular bulunurken aynı zamanda bu konular vasiyetnâmelerin de konusu olabilir. Bu durumda vasiyetnâme, siyasetnâme ve nasihatnâmeyi birbirinden kesin çizgilerle ayırmak da güçtür. Bir siyasetnâme aynı zamanda nasihatnâme ve vasiyetnâme; bir nasihatnâme aynı zamanda vasiyetnâme özelliği taşıyabilmektedir.⁶⁷ Levend sınıflandırmasını yaparken iç içe geçmiş konuları sebebiyle nasihatnâmelerin konu bakımından tam bir tasnife tabi tutulamayacağını şu şekilde ifade eder:

⁶⁵ Agah Sırrı Levend, "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", *TDAY- Belleten*, TTK Yay., Ankara 1963, S. 234, s. 96-97.

⁶⁶ Levend, "Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız", s. 107.

⁶⁷ Bekir Çınar, "Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler ve İki Şair (Tıflî-Tarzî) Arasında Kalan Bir Vasiyetnâme", *Türk Kültürü İncelemeleri The Journal of Turkish Cultural Studie*, Kocav Yayınları, İstanbul, S. 9, s. 116.

“Ümmet çağında ahlâkî dinî esaslardan hatta tasavvufî düşüncelerden ayırmak mümkün olmadığına göre bir eser için dinî, tasavvufî, ahlâkî vasıflardan birini kesin olarak vermek kolay değildir. Dinî bir eser aynı zamanda tasavvufî, dinî ve tasavvufî bir eser de aynı zamanda ahlâkî olabilir. Bunun içindir ki ancak kapsadığı fikre bakarak bir esere dinî, tasavvufî, ahlâkî hükmünü verir ve o çerçeve içine alabiliriz.”⁶⁸

Nasihatnâmeler üzerinde çalışmalarıyla bilinen Mahmut Kaplan, nasihatnâmelerin sınıflandırılmasının oldukça zor olduğunu ifade eder. Bu zorluğu göz ardı etmeden de nasihatnâmeleri konularına göre (dinî-tasavvufî, sosyal muhtevalı, çeşitli ilimlerle ilgili), nazım şekillerine (mesnevi, kaside, gazel, terci-i bend) ve te’lif veya tercüme oluşlarına göre sınıflandırmanın mümkün olabileceğini belirtir.⁶⁹ Kaplan’ın bu tasnifinin Levend’in tasnifinden daha sistematik ve faydalı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü nasihatnâme ve siyasetnâme gibi ortak özellik taşıyan eserlerin türsel adlandırmadan kaynaklanan sorunları kısmen bertaraf edilebilmektedir.

1.3. Nasihatnâmelerin Biçim ve Kurgusu

Manzum nasihatnâmeler genellikle klasik Türk edebiyatında sıklıkla kullanılan nazım biçimi olan mesnevi ile yazılmıştır. Mesnevi nazım biçimi edebiyat tarihinde önceleri öğüt verici, didaktik manzumelerin yazımında kullanırken daha sonraları aşk hikâyelerinin yazımında kullanılmıştır. 19. yüzyıla kadar klasik Türk edebiyatının bugünkü ifadeyle roman ve hikâyelerini mesnevi karşılamaktaydı. Beyitlerden oluşan mesnevi mısralarının kendi içlerinde kafiyeli olmasından dolayı

⁶⁸ Levend, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, s. 91.

⁶⁹ Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*, haz. Mahmut Kaplan Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2015, s. 2.

diğer nazım biçimlerine göre daha yumuşak bir ifade sağlaması ve estetik bir yapıya sahip olması nasihatnâme yazarları için mesnevi nazım biçimini tercih etmesinde önemli bir etken olmuştur. Hikâye, atasözü, deyim, özdeyiş, kıssa, fıkra, ayet, hadis gibi malzemeyi okuyucunun zevk alarak okuyacağı bir biçimde sunması ve nasihatın kuru ve öğretici yönünü daha yumuşak bir şekilde vermesi sebebiyle mesnevi nazım biçimi nasihatnâme yazarları tarafından en çok tercih edilen tür olmuştur. Bunun yanısıra kaside, musammat, terci-i bent, terki-i bent nazım biçimleri ile kaleme alınmış nasihatnâmeler de bulunmaktadır.

Nasihatnâme yazarları tarafından ortak bir nasihatnâme kurgusu benimsenmemekle birlikte genel bir benzerlik söz konusudur. İslâm sonrası Türk edebiyatında klasik mesnevilerde olduğu gibi öncelikle besmeleyle başlanır. Ardından tevhid bölümü gelir. Bu bölümde Allah'ın birliği, yüceliği, ilmi, kudreti gibi sıfatlarından söz edilerek gerekli açıklamalar yapılır. Daha sonra naat bölümü yer alır. Bu bölüm Hz Muhammed'e övgüleri içerir. İslâm dininin ve Allah'ın son peygamberi ve sevgili kulu olduğuna dair ifadeler yer alır. Naat bölümünün hemen ardından dört halife ve sahabîlerle ilgili övgü içeren ifadelere yer verilir. Dönemin padişahı veya devlet büyüklerine methiyelerle eserin övgü bölümü sonlandırılır. Bazı yazarlar övgü bölümünün hemen ardından eserin yazılış nedenine dair açıklamalarda bulunur. Ardından çeşitli konu başlıklarıyla eserin içeriği okuyucuya sunulur.

İçerik bakımından nasihatnâme yazarları farklı üsluplar sergilemiştir. Öğütler ve bu öğütleri destekleyecek ayet, hadis, hikâye, menkıbe, fıkra, atasözleri veya önemli kişilere ait sözler ve öğütler çeşitli formatlarda sunulabilmektedir. Pendnâme-

i Zarîfî⁷⁰ ve İbretnâme⁷¹ gibi bazı nasihatnâmeler baştan sona öğüt ifadelerinin sıralandığı beyitlerden oluşurken Pendnâme-i Güvahi⁷², Mürşidü'l-Ubbâd⁷³ gibi nasihatnâmelerde bu öğüt ifadelerinin arasına beyit formunda hikâye, menkıbe vb. anlatımı pekiştiren malzemeler yerleştirilerek okuyucunun verilmeye çalışılan mesajı kavramasını hızlandırır. Çoğunlukla, İbretnümâ⁷⁴, Pend-i Ricâl⁷⁵ ve Risâletü'n-Nushiyye⁷⁶ gibi hikaye kullanan nasihatnâme yazarları öğüt cümlelerini hikayeyi bitirdikten sonra veya hikayeye başlamadan verirken bazı nasihatnâme yazarları da hikayeyi bölerek nasihatleri metnin arasına serpiştirmiştir. Kutadgu Bilig⁷⁷ ve Deh-murg⁷⁸ gibi bazı nasihatnâmelerde öğütler karşılıklı diyaloglar şeklinde verilmektedir. Ayrıca diyalog üslubu Fars edebiyatındaki pendnâme ve enderznâmelerde görülen ortak bir özelliktir. Özellikle soru cevap şekli ve dinî öğütler içeren bilmecele karşılıklı diyalogların en çok kullandığı öğüt verme şeklidir.⁷⁹

Nasihatnâmeler genellikle münacaat yani dua bölümüyle sonlandırılır. Yazar eserini özellikle bir şahsa yazmışsa bu bölümde o kişi için dua eder. Genel okuyucu kitlesine yazılmış nasihatnâmelerde ise genellikle yazarın kendisine dua edilmesi talebine yönelik cümleleriyle eser sonlandırılır.

⁷⁰ Arslan, *age*.

⁷¹ Esra Demir, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in İbretnâme İsimli Eseri (Edisyon-Kritik, İnceleme, Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

⁷² Güvâhî, *Pendnâme*, haz. Mehmet Hengirmen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

⁷³ Bekir Sarıkaya, *Arif Mürşidü'l-Ubbâd Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem Mevlid, (Giriş-Transkripsiyonlu Metin Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

⁷⁴ Şemsettin Sivâsî, *İbretnümâ*, haz. Erol Çöm, Sivas Belediyesi, Sivas 2015.

⁷⁵ Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Mesnevisi (İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin)*, Akademi Kitabevi, İzmir 2005.

⁷⁶ Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, haz. Erdoğan Boz, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

⁷⁷ Yusuf Has Hacıp, *age*.

⁷⁸ Derviş Şemseddin, *Deh-murg Kuşların Münazarası*, haz. Hasan Aksoy, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.

⁷⁹ Yıldırım, *agm.*, s. 54.

Nasihatnâme eserlerinde yazar öğüt vermek için okuyucuya çeşitli şekillerde seslenir. Bunların en yaygını “*Ey Oğul!*”dur. Bunun dışında *ey puser (oğul)*, *ey refik*, *ey ahi*, *ey ferruh-likâ (mübarek yüz)*, *ey nik-baht (bahtlı)*, *ey paşa*, *ey dede*, *ey halîl* vb. hitaplar vardır.⁸⁰ Bunlar insan üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Kanaatimizce ifadelerin daha yumuşak bir şekilde kulağa gelmesini sağlayarak verilen öğütlerin davranışa dönüştürülmesine yardımcı olabilmektedir.

1.4. Nasihatnâmelerin Yazılış Amacı

Nasihatnâme yazarları eserlerinin çeşitli bölümlerinde nasihatnâme yazmaktaki amaçlarının ne olduğuna dair sebeb-i telif başlığı altında bilgiler vermektedir. Bazı yazarlar övgü bölümünden sonra sebebi söylerken bazıları da eserin sonunda bu bilgiye yer verir. Birbirinden çok farklılaşan sebepler olmamakla birlikte hedeflediği kitleye göre daha özel veya daha genel sebepler üzerinde durulmuştur. Amaçlarının okuyucuya dinî ve insanî anlamda yön verme, birey ve toplumun davranışlarını düzeltme, genç nesillere öğüt verme ve yol gösterme, okuyucuyu cahillikten koruma, tebliğ, insan-ı kâmil olma yolunda gerekli değerleri telkin etmek, okuyucunun kendisinde bulunan eksikleri görmesi, tecrübelerini aktarıp örnek teşkil etmek, başkalarının talebi, toplumun aksayan yönlerini tespit edip çözüm önerisi sunmak, devlet kademesindeki kimselere yol göstermek, dünyada hayırla yâd olunmak, adalet ve hüsnü siyasette ihmalleri en aza indirmek için gerekli çözüm önerileri sunmak, ahlâkî ve siyasî çözülmeye dikkat çekmek ve en nihayetinde ideal insan ve ideal insanları bünyesinde toplayan ideal bir toplum meydana getirmek olduğunu yazarlar nasihatnâmelerinin çeşitli bölümlerinde ifade

⁸⁰ Selim Emiroğlu, *Türkçe Manzum Nasihatnâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010, s. 12.

etmişlerdir. Sebeb-i telif başlığı ya da ifadesi olmasa da nasihatnâme yazarlarının ideal insanı hedefledikleri, eser verdikleri türden de anlaşılabilir.

1.5. Nasihatnâmelerin Kaynakları ve Tarihsel Gelişimi

Nasihatnâme yazarlarının eserlerini oluştururken belirli bir kaynaktan beslendiklerine dair kesin bir değerlendirme yoktur. Muhtevanın desteklenmesi için kullanılan malzemelerin kaynakları çeşitlilik arz etmektedir. Bu kaynaklar, içinde bulunulan çağa, toplumsal yapıya, kültüre ve dinî yapıya ve hatta yazarların tercih ve durumlarına göre değişmektedir.

Genel olarak nasihatnâme eserinin kaynağı yazarın tecrübeleri, toplumun ahlâkî değerleri, halk inanışları, tarihî olaylar, menkıbeler ve özellikle din eksenli kaynaklardan oluşmaktadır. İlerleyen süreçte dinî ve ahlâkî değişimler, kültür etkileşimleri kullanılan malzemeyi daha da çeşitlendirmiş ve kültürler arası geçişlerde hem etkileşimin derecesini hem de kültürlerin belirgin özelliklerini nasihatnâme eserlerinde görebilme imkânı doğmuştur.

Nasihatnâme metinlerinin öncelikli kaynakları arasında devlet idaresi ve siyaset konusunu felsefî açıdan ele alan Yunanlı düşünürlerin eserleri gelmektedir. Platon (MÖ. 427-347)'un *Devlet ve Kanunlar* adlı eserleri ile Aristoteles (MÖ. 384-322)'in *Politika* ve *Anayasalar* adlı eserleri İslâm filozoflarına, nasihatnâme yazarlarına yönetim ile ilgili hususlarda tesir etmiştir.⁸¹ Yine Aesop, Fenelon, La Fontaine gibi yazarlar bu alanda öncü isimlerdendir.⁸²

⁸¹ Hayrullah Acar, “İbrahim b. Muhammed Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 9.

⁸² Agah Sırrı Levend, “Siyasetnâmeler”, *TDAY- Belleten*, TTK Yay., Ankara 1963, s. 173.

İran'dan Arap dünyasına geçen nasihatnâme geleneği İslâm öncesi İran kültürüne ait bazı hususları Arap dünyasına taşımış, oradan da başka kültürlerle intikal etmiştir. Bu da demektir ki Türk dünyasındaki nasihatnâmeleri incelerken tarihsel süreç düşünüldüğünde toplumsal ve dinî malzemenin yanında önceki kültürlerin önemli bir kaynaklık teşkil etmesi gerekmektedir.

Nasihatnâmelerin başlangıç tarihini geç dönemlerden başlatmak, bu metinlerin ilk durumlarını şekillendiren koşulları görme imkânını kısıtlar. Örneğin bunların şekillenmesinde İslâm kültürünün önemli etkilerinin olmasının yanında, metinlerde İslâm nazarında açıklanamayan ya da bu kültüre aykırı düşen hususlar yer almaktadır. Bunun sebebini anlayabilmek için beslendiği kültürlerin nasihatnâme geleneği incelenmelidir. Edebiyat odaklı çalışmalarda göz ardı edilen bu durum tarih odaklı çalışmalarda giderilebilmektedir. Böylelikle nasihat metinlerini geniş çerçeveden ele alan ancak dar kapsamlı sonuçlar ortaya koyan bakış açısının yerine metinleri şekillendiren farklı kültürlerin bu metinler üzerindeki etkisini kavrayabilme imkânı doğmaktadır. Bundan dolayı sırasıyla İran, Arap ve Türk dünyasında bu metinlerin tarihsel sürecini ve birbirine kaynaklık teşkil eden eserleri vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1.5.1. İran Edebiyatı

Nasihatnâme geleneğinin her kültürde örneklerini görmek mümkündür. Bu sebeple daha önce de ifade edildiği üzere bu geleneğinin başlangıcını tespit etmek imkânsız görünmekle birlikte yazın türü haline gelen nasihatnâme geleneğinin İran'da şekillendiğini söylemek yanlış bir tespit olmayacaktır.

İslâm öncesi döneme ait enderznâmelerin (nasihatnâme) hemen hemen hepsi Sâsânîler döneminde yazılmış ve edebi bir gelenek halini almıştır. Bu dönemden önce arkeolojik kazılarla elde edilen birkaç kil tablet dışında yazılı enderznâme yoktur.⁸³

Bazı araştırmalarda *pendnâme*, *nasihatnâme*, *enderznâme* adlı eserlerin İslâm sonrası ilk devirlerde vücuda getirildiği söylene de ilk şekillerinin ve kökenlerinin İslâm öncesi çağlarda yaşamış İran'a kadar uzandığı, çok eski çağlarda içeriklerinin oluştuğu ve İran geleneğini ihtiva eden temaların olduğuna şüphe yoktur. Bu yazarlar yalnızca Pehlevice örneklerinden yararlanmamış, ayrıca Yunan kültür ve edebiyatından da etkilenmiştir. İlk Yunan filozoflarının ahlâkî öğretileri, İskender'in İran seferi, Yunan kültürü ile etkileşim ve Bizans düşüncesi gibi etkenler Fars öğüt içerikli metinlerin kaynakları arasında yer almıştır.⁸⁴

İslâm öncesi dönemlerde İran'da Pehlevi dilinde yazılmış nasihat içerikli eserlerden oluşan öğüt edebiyatı, Fars edebiyatının önemli bir kısmını teşkil eder. Eşkâniler (MÖ. 256-MS: 224) ve Sâsâniler (MS: 224-651) dönemlerinde, Fars edebiyatının Pehlevi dilinde yazılmış ve günümüze kadar gelebilmiş eserler mevcuttur. *Enderz-i Âzerbad Mihrespendân*, *Pendnâme-i Zerdüş*, *Yâdgâr-i Bozorgmih*, *Dârû-yi Hursendî*, *Câvidân-ı Hired*, *Enderz-i Oşnâr-i Dâna*, *Enderz-i Husrev-i Kubâdân*, *Pendnâme-i Enûşîrvân*...⁸⁵ gibi eserler İslâm öncesi dönemlerde yazılmış eserlere örnektir. Bazılarının Pehlevice orijinal metinleri günümüze ulaşmamış olsa da Arapça ve Farsça çevirileri bulunmaktadır. Söz konusu eserlerin içeriklerinin kaynakları hakkında kesin bilgi olmamakla birlikte yazılış tarzları ve

⁸³ Çıtakoğlu, agm., s. 30.

⁸⁴ Yıldırım, agm., s. 59.

⁸⁵ Eserlerin içerikleri hakkında detaylı bilgi için bk. Yıldırım, agm., s. 61-68.

dinî içeriklerden hareketle Zerdüşt'ün kutsal kitabı Avestâ'nın etkili olduğu söylenebilir.⁸⁶

Sasânî imparatorluğunun kurucusu I. Ardeşir (d.180/ö. 242) 'in⁸⁷ vasiyetleri nasihatnâme metinleri için önemli bir örneklik teşkil eder. Neredeyse bin yıllık nasihat literatüründe aktarılan ve birkaç Arapça tarih ile antolojilerde yer verilen bir metindir. Haleflerine ve oğlu I. Şapur (d. 239/ö. 270)'a krallığın pratik yönlerini ve prensiplerini ayrıntılı bir şekilde ifade eder. Konuşmalarından ve vasiyetlerinden alıntılar ile öğütleri bazı Arapça metinlerde yer almaktadır.⁸⁸

Adaletiyle ünlü Sâsânî hükümdarı Nûşirevân I. Husrev'in⁸⁹ vasiyetnâmesi olan Enderz-i Husrev Kavâdân adlı eser de öğüt edebiyatına kaynaklık teşkil etmektedir.⁹⁰ İlerleyen dönemlerde de Arap ve Türk dünyasında Enûşîrvân'ın sözleri birçok nasihatnâme yazarı tarafından tekrar tekrar kaleme alınmıştır.

Nûşirevân döneminde nasihat literatürünü etkileyen önemli bir eser *Kelile ve Dimne*'dir. Eser 3. yüzyılda Hint hükümdarlarından birinin oğullarını eğitmekle görevlendirdiği bir Vişnu rahibi tarafından şehzadeler için hazırlanan *Pançantantra* (*beş düşündürücü nasihat kitabı*) adında bir eserdir. Eserin adı, kahramanlarından iki çakal kardeşin isimlerinin Pehlevice dilinde karşılığı *Kelîleg ve Demneg* olmasından dolayıdır. Sâsânî hükümdarı Nûşirevân döneminde Berzûye adlı şahıs tarafından Sanskritçeden Pehlevice'ye çevrilen *Pançantantra*'yı Abbasiler döneminde İbnü'l-Mukaffâ (142/759) ilavelerle birlikte Arapça'ya çevirerek Arap

⁸⁶ Yıldırım, agm., s. 52

⁸⁷ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi, Pers İmparatorluğundan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011, s. 80.

⁸⁸ Marlow, agm., s. 37.

⁸⁹ Garthwaite, *age.*, s. 98.

⁹⁰ Yıldırım, agm., s. 54.

edebiyatına fabl türü hikaye tarzını kazandırmıştır.⁹¹ Başka dünya dillerine de çevrilen eserlerin hemen hemen tamamı İbnü'l-Mukaffâ'nın çevirisine dayanmaktadır.⁹² Eser eski Hind dünyasında politika ve devlet idaresi hakkında masal formatında bilgiler veren siyâsî ve ahlâkî bir metindir.⁹³

İslâmiyetin kabulüyle birlikte İran edebiyatı İslâm kültürüyle birleşerek daha zengin bir malzemeye sahip olmuştur. Manzum ve mensur olarak eğitim ve ahlâk temalı eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Özellikle Abbasi devriminden sonra İran'a ait metinler öne çıkmıştır. Bunun en önemli temsilcisi de İbnü'l-Mukaffâ'nın *Kelile ve Dimne* çevirisidir.⁹⁴

İbnü'l-Mukaffâ'nın Pehleviceden pek çok eseri özellikle de *Kelile ve Dimne*'yi Arapçaya tercüme etmesiyle birlikte İslâm âleminde siyasetnâme-nasihâtname eserleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Nûşirevân'ın veziri Bozorgmehr'in nasihat risalesinin Osmanlı Türkçesine çevrilmesi bu yaygınlaşmayı gösteren bir örnektir.⁹⁵ Eski-İran tesiri altında oluşturulan bu ve bunun gibi eserler, enderznâme-pendnâmelerin etkisinin ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.⁹⁶ Bu tesirle ilgili İlber Ortaylı da *Türkiye'nin İdari Tarihine Giriş* adlı eserinde eski İran yönetim sistemi, geleneği ve kültürünün sonraki devletlerin siyasal ideolojisine temel oluşturmasında nasihatname eserlerinin önemli bir rol oynadığını dile getirmiştir.⁹⁷

⁹¹ İsmail Durmuş, "İbnü'l-Mukaffâ", *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI. s. 132.

⁹² Adnan Karaismailoğlu, "Kelile ve Dimne", *DİA*, Ankara 2002, c. XXV. s. 210.

⁹³ Uğur, *age.*, s. 77.

⁹⁴ Crone, *age.*, s. 226.

⁹⁵ Halil İnalcık, "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 11

⁹⁶ Mehmet Öz, *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015, s. 18.

⁹⁷ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s. 29.

Gazneliler devletinin kurucusu Sebük Tegin (ö. 997)'in sefer sebebiyle Gazne'de yerine vekil olarak bıraktığı genç oğlu Mahmud'a iyi bir hükümdar olması yönünde yaptığı nasihatleri içeren *Pendnâme*'si İslâmî dönemde yazılan ve tespit edilebilen en eski farsça eserdir.⁹⁸

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alparslan (ö. 1072) ve oğlu Melikşah (ö. 1092)'a otuz yıl kadar vezirlik yapan Nizâmülmülk (ö. 1092) tarafından Sultan Melikşah'ın isteği üzerine devlet kurumlarının oluşumu, işleyişi, gerekli düzenlemeler, aksayan taraflar için alınacak önlemler hakkında yazdığı eseri *Siyasetnâme (Siyeru'l-mülûk)* nasihatnâme geleneğinin en önemli örneklerindedir.⁹⁹

Muhteva bakımından nasihatnâme-siyasetnâme literatürü olarak ele alabileceğimiz başka bir eser İslâm âlimi Gazâlî (ö. 1111)'nin siyaset ile ilgili yazdığı *Nasihâtü'l-Mülûk*¹⁰⁰ adlı eseridir. Sultan Sencer'e ithaf edilen eser inançla ilgili konulara ağırlık vermekle birlikte sultanda olması gereken özellikler, vergi politikası, devlet hazinesi, halkla ilişkiler, vezirler gibi konular üzerinde durmaktadır.¹⁰¹ Aslen Farsça yazılmakla birlikte eserin *et-Tibrü'l-mesbuk fi nasihati'l-mülûk* adlı Arapça çevirisi daha meşhur olmuştur.¹⁰²

Selçuklu egemenliği sınırları içerisinde Fars edebiyatında yaygın olarak yer alan ve sonraki dönem nasihat kültürünü çevirileriyle çokça etkileyen önemli bir eser

⁹⁸ Erdoğan Merçil, Sebüktegin'in Pendnamesi, "Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi basımevi, İstanbul 1975, c. VI, S. 1-2, s. 204; M. Nazım, The Pand-Nâmah of Subutigin, *Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1933, s. 607.

⁹⁹ Siyasetnâme ile ilgili detaylı bilgi için bkz. İbrahim Kafesoğlu, "Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyasetnâme ve Türkçe Tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1955, c. XII, s. 231-256; Nizamü'l-Mülk, *Siyaset-name*, haz. M. Altay Köymen, TTK Yay., Ankara 2013.

¹⁰⁰ İmam Gazzâlî, *Devlet Başkanlarına Nasihatler, "Nasihâtü'l-Mülûk"*, çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul 1995.

¹⁰¹ Orhan Çolak, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyasetnâmeler Bibliyografyası", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I/II, 2003, s. 364.

¹⁰² Adalıoğlu, "Siyasetnâme", s. 305.

de Emir Unsûru'l-Me'âlî Keykavus b. İskender (d. 1021/ö. 1082) 'in oğlu Gilan Şah için kaleme aldığı siyasetnâme-nasihatnâme türündeki *Kabusnâme* adlı eseridir.

Keykâvus b. İskender 10-11. yüzyıllarda Taberistan'ın Hazar bölgesini 927-935 yılları arasında yöneten Ziyari Hanedanına mensup en meşhur yöneticidir. Ziyârî ailesi de ilmî ve kültürel yönden bölgede önemli bir hanedandır. İslâm düşünürlerinden Birunî, İbn Sînâ, İbn Hindû gibi isimler Ziyârî sarayında eğitim görmüşlerdir.¹⁰³

Kâbusnâme, o çağda geçerli olan dünya görüşü, ahlâk, sanat, ilim gibi konularda önemli bilgiler vermektedir. Eser İran Edebiyatında önemli bir yer edinmekle kalmamış, İran'ın sınırlarını aşarak Hindistan'da da basılmıştır. Eserin Türkçeye ise beş çevirisi yapılmış ve eser Osmanlı nasihatnâme literatüründe önemli bir yer edinmiştir.¹⁰⁴

Kâbusnâme öncelikle İslâmî düşünüşün bir ürünüdür. Düşünceler Kur'an ayetleri, hadisler ve din bilginlerinin sözleriyle pekiştirilmektedir. Ayrıca eserde Aristo felsefesine dair iktibaslar, Calinus ve Bukrat'ın tıp ilmine dair kaynakları hakkında bilgiler ve Nûşirevân'ın sözlerinden alıntılar mevcuttur. Temelinde İslâm düşüncesi olmakla birlikte içinde bulunduğu dönemin kültürü ile kendisine kadar ki kültürel malzemenin sentezinin olduğu bir üründür.¹⁰⁵ Toplumsal hayatta insanı

¹⁰³ Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXXIV, s. 498.

¹⁰⁴Kabusnâme çevirileri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Enfel Doğan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kabus-nâme Çevirileri Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2011, c. XI, S. 3, s. 36-55; Zeynep Korkmaz, "Kabus-nâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?", *TDAY-Belleten*, TTK Yay., Ankara 1967, s. 267-278.

¹⁰⁵ Mercimek Ahmed, *age.*, c. I, s. 34-36.

mutlu kılacak davranış biçimlerini, protokolü, aile ve meslek hayatını, işret meclisi adabını anlatan kapsamlı bir eserdir.¹⁰⁶

11. yüzyılın ortalarından itibaren İslâmi öğretilerin etkisi İran dünyasında artarak sürmüştür. İslâmiyet ile birlikte edebiyata nüfuz eden tasavvufî düşünce ve bu düşüncenin ürünü olan tasavvufî şiir, öğüt içeren metinler haline gelmiştir. Tasavvufî şiir daha çok Arap edebiyatında doğmasıyla birlikte fazla gelişmemiştir ancak Fars edebiyatında çok hızlı gelişmiştir.¹⁰⁷

Tasavvufî şiirin etkisiyle öne çıkan şairler içerisinde nasihatnâme literatürü düşünüldüğünde en önemli isim hiç şüphesiz Feridüddin Attar (ö. 1221)'dir. Attar, eseri *Pendnâme* ile nasihatnâme literatürünün Fars edebiyatındaki en önemli temsilcisidir. Yüzyıllar boyunca Şark-İslâm ülkelerinde her kesimden insana hitap etmiş, derin bir etki bırakmıştır. Eser, insanların ruh ve ahlâk eğitimi ile ilgili değerli bir vesika olarak görülmektedir.¹⁰⁸ Günümüz Türkçesine tercüme edilmesinde önemli bir isim olan Mehmet Nuri Gençosman, eserin önemini şöyle getirmiştir:

“İslâmî ve tasavvufî bir görüşe dayanan pratik ahlâk kurallarını, insanlık duygularını, beşeri faziletlerle muaşeret usullerini, hatta en basit yaşayış tarzlarını, kuvvetli ve ahenkli bir mesnevi kalıbı içinde vecizelendiren bu küçük eser kendi nev'inden en mükemmel örnektir.”¹⁰⁹

Attar'ın nasihatnâmeler üzerindeki etkisinin en önemli göstergesi bir kısım nasihatnâmelerin *pendnâme* adı ile yazılmasıdır. Özellikle Osmanlı manzum

¹⁰⁶ Halil İnalçık, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Sait Halman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, c. I, s. 223-224.

¹⁰⁷ Tasavvuf Edebiyatının tarihsel süreci ile ilgili geniş bilgi için bkz. Azmi Bilgin, “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1995, S.1, s. 61-82.

¹⁰⁸ Levend, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, s. 91.

¹⁰⁹ Feridüddin-i Attar, *Pendnâme*, çev. M. Nuri Gençosman, MEB Yay., Ankara 1946, s. 6.

nasihatnâmelerinin pek çoğu pendnâme olarak bilinir. Pendnâme-i Güvâhi, Pendnâme-i Nazmî, Pendnâme-i Zarîfî adlı eserler örnek olarak gösterilebilir. Medreselerde ders kitabı olarak okutulan, Türkçe, Almanca, Latince ve Hintçeye de çevrilen bu eser, uzun yıllar İslâm ahlâkını geniş kitlelere ulaştırma konusunda büyük rol oynamıştır. Çok sayıda taklidi olduğu gibi tercüme ve şerhleri de oldukça fazladır.¹¹⁰

Son olarak İran edebiyatı nasihatnâme geleneğinde önemli bir isim olan Şirazlı Şeyh Sadî (ö. 1292)'den de bahsetmek gerekmektedir. Sadî'nin nasihat geleneği için önemli eseri biri manzum diğeri mensur olan *Bostan ve Gülistan* adlı eseridir. Şark-İslâm geleneğini, siyaseti, bireysel ve toplumsal sorunları uzun uzadıya irdeleyen bu eserde şair, seyahatlerinde edindiği bilgi ve tecrübeleri, hikâyeleri mizaî bir üslupla aktarmıştır.¹¹¹ Osmanlı nasihatnâme geleneğinde önemli etkileri olan bu eser yıllarca Osmanlı medreselerinde edebî, ahlâkî, estetik ve pedagojik açıdan ders kitabı olarak okutulmuştur.¹¹²

İran edebiyatında bahsettiğimiz bu nasihatnâmeler sonraki devirlerde kaleme alınan metinleri hem edebî açıdan etkilemiş hem de bu eserler muhtevalarıyla bir kültür aktarımına örneklik teşkil etmiştir. Bu sebeple nasihatnâme geleneğinin beslendiği kaynak olarak İran'da kaleme alınan öğüt eserleri tarihsel süreçle incelenmeli ve geleneğin teşekkülündeki yeri belirlenmelidir.

¹¹⁰ Arslan, *age.*, s. 6.

¹¹¹ Sadî, *age.*, s. 9.

¹¹² Kadriye Yılmaz Orak, Abolfazl Moradi, "Türk Eğitim Kurumlarında Farsçanın Öğretilmesinde Sa'dî", *Turkish Studies*, vol. 9/3 Winter 2014, p. 1653.

1.5.2. Arap Edebiyatı

Nasihat geleneğinin başka kültürlerde olduğu gibi Arap dünyasında da başlangıcını tespit etmek imkânsızdır. Ancak araştırmalarımız neticesinde İslamiyetten önceki Arap edebiyatında nasihat eserleriyle karşılaşmamıştır. Bu tür eserleri yalnızca edebiyat çerçevesinde açıklamaya çalışmak pratik hayatı görmezden gelmek demektir. Literatür haline gelene kadar bazı olayların veya risalelerin nasihatnâme geleneğini temsil ettiğini söyleyebiliriz. Kur'an-ı Kerim'in tavsiyeleri, içerisindeki kıssalarla öğütlerini pekiştirmesi, önceki peygamberlerle ilgili mâlumatlar, Hz. Muhammed'in halka veyahut seriyyeye çıkan grup reislerine yönelik ifadeleri, halifelerin ordu kumandanlarına tavsiyeleri Arap edebiyatında nasihat literatürünün şekillenmeden önceki nüveleri olarak ifade edilebilir. İslâmiyetin etkisi ile Arap edebiyatı ürünlerini İslâm sonrası nasihatnâme-siyasetnâme eserleri olarak da adlandırabiliriz.

Hz Ali'nin Mısır valisi Malik b. Eşter en-Nehâ'ye devlet memurlarının ve valilerinin uyması gereken kuralları ifade eden hacimli bir mektup yazdığı bazı kaynaklarda yer almaktadır.¹¹³ Bu eser için İslâm tarihinde siyasetnâmelerin ilk örneklerinden olduğu¹¹⁴ söylense de bu bilgi pek sıhhatli görünmemektedir. Çünkü eserle ilgili haberler erken dönem tarih kaynaklarında yer almamakla beraber Sünnî kaynaklarda bu mektup pek dikkate alınmamıştır. Ayrıca hacim açısından yazılması

¹¹³ Şerif er-Râdi, *Hz Ali:Nehcü'l-Belâğa*, çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006, s. 308.

¹¹⁴ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Siyasetnâme", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 304.

zor olmakla beraber böyle bir mektubun Malik b. el-Eşter dışında diğer valilere de gönderilmesi gerektiği bu konudaki en anlamlı eleştirilerin başında gelmektedir.¹¹⁵

Emevîler dönemi, nasihatnâme geleneğinde tercüme faaliyetlerinin başlangıcı olması hasebiyle önemlidir. Emevîlerin daha çok fetih politikalarıyla ilgilenmeleri, tercüme faaliyetlerinin bilimsel bir çerçevede gerçekleşmesi için gerekli ortamın oluşmasını geciktirmiştir. Çeviri faaliyetleri daha çok ihtiyacın giderilmesine yönelik bir amaca hizmet etmiştir. Şöyle ki Emevîlerin ele geçirdiği ilim merkezlerinde Yunanca kullanıldığı için Yunancadan Arapçaya çeviri zorunluluk haline gelmiştir.¹¹⁶ Yunancanın yanı sıra Pehlevîce, Sanskritçe ve Farsça'dan da yoğun şekilde çeviriler yapılmıştır. Nasihat risalelerinin ve metinlerinin Arap dünyasına girmesi de Yunan-Pehlevî-Sanskrit tercüme faaliyetleri ile başlamıştır.¹¹⁷

Emevîlerin sonlarına doğru bu türün ilk örneklerinin ortaya çıktığı kabul edilir. Halife Hişam (ö. 743) fetih hareketleriyle birlikte devleti daha iyi yönetmek amacıyla İran ve Bizans gibi kadim devletlerdeki yönetim ilkelerine ilgi göstermiştir. Devlet yönetimindeki Küttablar, halifenin bu ilgisine yönelik eserleri tercüme etmişlerdir. *Kitâb fi's-Siyâseti'l-Âmmiyye*, tercüme edilen eserler arasında bu türün önemli örneklerinden birisidir.¹¹⁸

Arap dünyasında nasihatnâme-siyasetnâmelerin önem kazanmasında Abdullah b. Mukaffâ önemli bir isimdir. *Kelile ve Dimne*'yi Arapçaya tercüme ederek nasihatnâme-siyasetnâme literatürünün yaygınlaşmasına büyük bir katkı

¹¹⁵ Kenan Ayar, "Malik b. El-Haris el-Eşter'in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. V, 2005, S. 4, s. 85.

¹¹⁶ Fatma Betül Aslan, "İslam Öncesi Dönemden Emevi Döneminin Sonuna Kadar Tercüme Faaliyetleri", *Eskiyeni*, Ankara 2013, S. 27, s. 171.

¹¹⁷ Marlow, agm., s. 36.

¹¹⁸ Hamilton A.R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991, s. 78.

sağlamıştır. *Kelile ve Dimne* dışında Abbasi Halifesi Mansur için yazdığı siyasî, askerî, içtimaî nasihatleri ele alan *Risalet es-Sahabe*¹¹⁹ ile Farsça'dan aktarılan bir takım nasihatleri içeren *el-Edep es-Sağîr* ve *el-Edep el-Kebir* başlıklı eserleri¹²⁰ İbn Mukaffâ'nın Arap dünyasında nasihatnâme-siyasetnâme geleneği için önemli bir isim olmasına vesile olmuştur.

İbnü'l-Mukaffâ hayatının büyük kısmını Emevîler döneminde geçirse de, tercüme ve telif ettiği eserleri Abbasîler döneminde ortaya çıkarabilmiştir.¹²¹ Emevîler döneminde ihtiyaca binaen başlayan tercüme faaliyetleri Abbasîler döneminde bilimsel bir yapıya kavuşmuştur. Halife Mansûr (ö. 775) ve Halife Me'mun (ö. 809) dönemleri tercüme faaliyetleri için önemli iki dönemdir. Özellikle Me'mun dönemi Beytü'l-Hikme'nin kurulması ve tercüme faaliyetlerinin devletin resmi politikası haline gelmesi açısından dikkat çekicidir.

Halife Me'mun döneminde nasihatnâme geleneği ile ilgili ordu komutanı ve Horasan valisi Tahir b. Hüseyin (ö. 822)'in oğlu Abdullah (ö. 844) 'a yazdığı mektup önemli bir yer tutmaktadır. Abdullah'ın babasının yanında kazandığı tecrübelerini gören Halife Me'mun, kendisini Rakka ve Mısır valisi olarak ataması üzerine babası tarafından yazılan ve idarecinin sahip olması gereken dinî ve ahlâkî prensiplerin yer aldığı mektup, nasihatnâme geleneğinin önemli örneklerinden birisi olma özelliği taşımaktadır. Halife Me'mun mektubu beğendiği için bir nüshasını almış ve ayrıca

¹¹⁹ Mustafa Demirci, "Emevîlerden Abbasîlere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: İbnü'l-Mukaffâ ve Risaletü's-Sahabesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2005, S. 21, s. 117-148.

¹²⁰ Necati Avcı, "Abdullah b. El-Mukaffa Hayatı ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, s. 456.

¹²¹ Fazıl Halil İbrahim, "Emevîler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmî Gelişmelerin Öncü Hareketleri", çev. Ahmet Aslan, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, S. 1, s. 191.

diğer vali ve yöneticilere dağıtılmasını emretmiştir.¹²² Mektup bazı farklılıklarla da olsa günümüze ulaşmıştır.¹²³

Nasihatnâme-siyasetnâme geleneğinin başka bir temsilcisi Mu'tezilî din bilginlerinin önemli simalarından el-Câhız (ö. 868)'dir. Kendisi *Kitâbü't-Tac Fi Ahlâki'l-Mulûk* adlı nasihat eserini Halife Mütevekkil (ö. 861)'in veziri el-Feth b. Hakan (ö. 861)'a ithafen yazmıştır. Eser, saray adabı, yönetici ve çevresinin davranışları, elçilikle alakalı nasihatlere yer vermektedir.¹²⁴

Abbasî Devleti'nin son dönemlerinde nasihatame-siyasetnâme literatürü için önemli bir isim Maverdî (ö. 1058)'dir. Sultanlara siyaset sanatını öğreten eserler kaleme almıştır.¹²⁵ Mâverdi dışında da Arap dünyasında nasihatnâme-siyasetnâme alanında başka isim ve eserler de mevcuttur.¹²⁶

Genel olarak diyebiliriz ki İran edebiyatı ve İbn Mukaffâ gibi öncü isimlerin çalışmalarının etkisi ile nasihatnâme-siyasetnâme eserleri İslâm'a ve Arap edebiyatına entegre olmuştur. İslâm devrinde eski İran nasihatnâme-siyasetnâme eserlerinin etkisi ile hükümdar ve yüksek sınıflar için siyaset, ahlâk, yönetim, protokol ilkelerinden bahseden ve "âdâp" adı altında oluşan bir literatür gelişmiştir.¹²⁷ Bu ve bundan sonra gelen eserlerin çoğu devlet kademelerinde görevli

¹²² Adaloğlu, "Siyasetnâme", s. 304.

¹²³ Geniş bilgi için bk. Özgür Kavak, "Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin'in Oğlu Abdullah'a Nasihatleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, S. 41, s. 59-106.

¹²⁴ Ebu Osman el-Câhız, *Saray Adabı, Kitâbü't-Tac Fi Ahlâki'l-Mulûk*, çev: Ali Benli, Klasik Yayınları, İstanbul 2015; Eser el-Câhız'a nispet edilmekle birlikte çağdaşı olan Muhammed b. el-Hâris et-Tağlibi'ye ait olduğu da ileri sürülmüştür: Marlow, agm., s. 37.

¹²⁵ Cengiz Kallek, "Mâverdi'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî ve İktisâdî Görüşleri", *Divan İlmi Araştırma Dergisi*, 2004/2, S. 17, s. 226-229.

¹²⁶ Geniş bilgi için bk. Kadir Canatan, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, 2014.

¹²⁷ İnalçık, "Kutadgu Bilig", s. 261.

kişiler tarafından yazılıp ideal devlet yönetiminin dinî ve ahlâkî prensiplerini ortaya koyan eserlerdir ve kendilerinden sonraki eserleri etkilemiştir.¹²⁸

Buraya kadar İran ve Arap edebiyatında siyasetnâme-nasihatnâme geleneğinin Abbâsiler sonuna kadarki dönemlere ait en önemli örneklerinden bahsettik. Abbâsilerle eş zamanlı Büyük Selçuklu Devleti ve devamında Anadolu Selçuklu döneminde, bu geleneğe Ahmed b. Sa'd b. Mehdi ez-Zencânî'nin Sultan I. Alâeddin Keykubad için yazdığı *el-Letâ'ifü'l-'Alâ'iyye*'sini¹²⁹; Kübrevî şeyhi Necmeddin Dâye'nin genel olarak tasavvufî olarak yazdığı, ancak eserin bir bölümünde siyaset le ilgili bilgi verdiği için de nasihatnâme-siyasetnâme literatürü içinde zikredebileceğimiz *Mirşâdü'l-'İbad*'ını; Nizâmeddin Yahyâ b. Said b. Ahmed'in *Kitâbü Hada'iku's-Siyer fi Âdâbi'l-Mülûk*'unu; Eyyübiler döneminde Celâleddin eş-Şeyzerî'nin Selâhaddin-i Eyüzyılûbî'ye taktim ettiği *en-Nehcu'l-Meslûk fi Siyâseti'l-Mülûk*'ünü; Memlûklüler döneminde alimlerden Takıyüzyılûddin İbn Teymiyüzyile'nin *es-Siyâseü'ş-Şer'iyye fi Islâhı'r-Râ'i ve'r-Ra'iyye*'sini¹³⁰; Hindistanda hüküm süren devletler döneminde Delhi sultanlarından Aybeg devrinin önemli tarihçisi Fahreddin Mübârek Şah'ın *Âdâbü'l-Mülûk ve Kifâyetü'l-Memlûk*'ünü eklemek mümkündür.¹³¹

1.5.3. Türk Edebiyatı

Öğüt verme geleneği Türk edebiyatında çok eskilere dayanmaktadır. Bu geleneğe ait yazılı kültürdeki ilk belge Orhun Abideleri'dir. Nitekim Bilge Kağan'ın

¹²⁸ Uğur, *age.*, s. 76.

¹²⁹ Zencani, *Sultana Öğütler; Alâeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetnâme*, haz. Hasan Hüseyin Adaloğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

¹³⁰ İbn Teymiye, *Siyaset es-Siyasetü'ş-Şer'iyye*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985

¹³¹ Adaloğlu, "Siyasetnâme", s. 305-306.

Orhun Abidelerini yazdırmasının sebebi sonraki nesilleri her türlü tehlikeye karşı uyarmak ve tecrübelerini onlara anlatmaktır.¹³² 8. yüzyıldan günümüze kadar ulaşmış bu yazıtlarda Türk Hükümdarı Kültigin Türk milletine şöyle der : “...*Türk, Oğuz beyleri, kavmi; işitin, yukarıda Tanrı basmasa, aşağıda yer delinmese Türk milleti ülkeni, töreni kim bozar? Ey Türk kavmi, kendine dön!...*”¹³³

Tarihî seyir içerisinde iyiyi, doğruyu ve faydalı olanı göstermek için söylenen atasözleri öğüt verme geleneğinin başka bir temsilcisi olmuştur. Belli şekillerde kalıplaşmış bazen yarı manzum bazen de manzum halde karşımıza çıkan atasözleri Türklerde manzum nasihatnâmelerin ilk örnekleri olarak değerlendirilmiştir.¹³⁴

Türk edebiyatında nasihatnâme geleneği ise İslâmiyetin kabulüyle şekillenmiştir. İlk İslâmî Türk eserlerinden *Divânü Lugâti't-Türk*¹³⁵ yukarıda da bahsettiğimiz öğüt verme geleneğinin temsilcisi olan atasözleri ile nasihatlerin aktarımını sağlayan önemli bir eserdir. Kaşgarlı Mahmut'un Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazdığı 1072-1074 yıllarında yazdığı bu eserde çok sayıda atasözü tespit edilmiştir.¹³⁶

Türk edebiyatında nasihatnâme literatürü içerisinde Yusuf Has Hacib'in Karahanlı Devletinin idarî merkezi olan Kaşgar'da 1069 yılında Doğu Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Karahan'a ithafen yazdığı *Kutadgu Bilig*¹³⁷ adlı eseri ilk

¹³² Yakup Topal, “Pendnâmeler ve Ahmed Zârîfî Baba'nın Pendnamesi”, *EKEV Akademi Dergisi*, Kasım 2000, c. II, s. 3.

¹³³ Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1994, s. 26.

¹³⁴ Köprülü, *age.*, s. 158.

¹³⁵ Kaşgarlı Mahmut, *Divânü Lugâti't-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara 2006.c. I-II-III.

¹³⁶ Mehmet Ölmez, “Divânü Lugâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 683, Kasım 2008, s. 535.

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, *age.*

nasihatnâme olarak kabul edilmektedir.¹³⁸ İdare ve siyaset kitabı olan bu eser çeşitli konularda felsefî, ahlâkî, sosyolojik öğütler verip halk ve hükümdar arasında sergilenmesi gereken davranış ve tutumları belirlemektedir.¹³⁹

Türkçe yazılan bu eser, nasihatnâme-siyasetnâme geleneği için bir dönüşümü temsil etmektedir. Eserde dil ve konu yönünden Arap edebiyatı ve İran devlet geleneği ile ilgili benzerlikler bulunmaktadır.¹⁴⁰ Bu benzerliği İran siyaset geleneğinin İslâm siyaset geleneği üzerindeki etkisi ile açıklayan Halil İnalcık'a göre bu tesiri çok da abartmamak gerekir. Çünkü İran siyaset geleneğini içerse de büyük oranda Türk siyaset anlayışını yansıtmaktadır.¹⁴¹ Özgün bir eser olmakla birlikte kendisinden sonra gelen nasihat metinleri ve Osmanlı nasihatnâme geleneği üzerinde etkisi pek fazla hissedilmemiştir.¹⁴²

12. yüzyılın ilk yarısında Moğol istilasından kaçıp Anadolu'ya gelen birçok önemli sûfînin etkisiyle tasavvufî düşüncenin yayılması hız kazanmıştır. Özellikle Orta Asya ve Horasan bölgesinden Türkmen şeyh ve dervişleri Anadolu insanını eğitmek için bu bölgeye gelmişlerdir.¹⁴³ Ayrıca bazı tarikat şeyhleri İslâm dini ve İslâm ahlâkını nasihat etmek için eserler yazmışlardır. Bu eserler arasında Türk tasavvuf edebiyatının başat eserlerinden biri olan Ahmet Yesevî¹⁴⁴ (ö. 1166)'nin *Divan-ı Hikmet* adlı eseri hikmet adı altında İslâm ahlâkını açıklayan öğütler içerir.

¹³⁸ Ali Fuat Bilkan, "Türk Fars Kültür Coğrafyası", *Türk Edebiyatı Dergisi*, S. 392, 2006, s. 9-12.

¹³⁹ Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Bir Siyasetnâme Olarak Kutadgu Bilig", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 34, Konya 2013, s. 239.

¹⁴⁰ Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974, s. 50.

¹⁴¹ İnalcık, "Kutadgu Bilig", s. 20.

¹⁴² Sibel Kocaer, *Pendnâme-i Azmi'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s. 31.

¹⁴³ Bilgin, agm., s. 70.

¹⁴⁴ Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet (Seçmeler)*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Bu hikmetlerin başlıca amacı İslâmiyetin esaslarını, Ehl-i Sünnet akidesini Türklere öğretmek olmuştur.¹⁴⁵ Yine aynı yüzyılda yaşamış Yükneklî Edip Ahmed'in ilmin önemi, mütevazılık, cömertlik gibi dinî ve ahlâkî konularda öğütler içeren *Atabetü'l-Hakayık* adlı eseri Türk edebiyatındaki nasihatnâme özelliği taşıyan eserler arasında gösterilmektedir.¹⁴⁶

Nasihatnâme metni olarak yazılmayan ve konusu doğrudan nasihat olmayan ancak öğüt içerikli anlatımlara yer veren Mevlânâ (ö. 1273) 'nın *Mesnevî*'si gibi eserler de mevcuttur.¹⁴⁷

Anadolu sahasında nasihatnâme geleneği Yunus Emre'nin *Risâletü'n-Nushiyye*¹⁴⁸'si ve Ahmed Fakih'in *Çarhnâme*¹⁴⁹'si ile başlamaktadır. Özellikle Osmanlı döneminin başlarında *Kabusnâme* ve *Pendnâme* gibi İran edebiyatının önemli eserlerinin tercümeleri nasihatnâme geleneğine ivme kazandırmış ve 19. yüzyılın sonlarına kadar bu gelenek çok sayıda tercüme ve telif eserlerle devam etmiştir.¹⁵⁰ Attar'ın *Pendnâme*'si kendinden sonraki nasihatnâmelerin çoğuna isim babası olmakla birlikte özel adlarla yazılan eserler de mevcuttur.

Nasihatnâme literatürü açısından Osmanlı dönemi hem çok zengin hem de başka unsurları barındırmaktadır. Bu sebeple Osmanlı dönemi nasihatnâmeleri ayrı bir başlık olarak ele alınacaktır.

¹⁴⁵ Kemal Eraslan, "Divan-ı Hikmet", *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 429.

¹⁴⁶ Keleş, agm., s. 196.

¹⁴⁷ Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled Çelebi, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

¹⁴⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre: Risâletü'n-Nushiyye ve Divan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

¹⁴⁹ Ahmed Fakih, *Çarhnâme*, haz. Mecdut Mansuroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956.

¹⁵⁰ Ahmet Altay, "Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Bir Bakış", *Turkish Studies*, 6/3, 2011, s. 1799.

2. Osmanlı Dönemi ve Nasihatnâmeler

Nasihatnâmeler, Osmanlı Dönemi Türk edebiyatında en çok kaleme alınan türlerden biridir. Genel olarak “Nasihatnâme ve Pendnâme” adlarıyla yazılan bu eserler, “Bahr-ı Nasâyih, Ahlâknâme, Bustân-ı Nesâyih, Te’dipnâme, Nesâyih-i Şubbân, Âyine-i Nasihat, İbretnâme, Mir’atu’l-Ahlâk, Pend-i Ricâl vb. isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Adları farklı olsa da öğüt vermek amacıyla yazılmış eserlerin sayıları oldukça fazladır. Ağırlıkla manzum olarak yazılan bu öğüt kitaplarının manzum ve mensur veya sadece mensur olarak kaleme alındıkları da görülmektedir. Mesnevi yazım türünün daha çok tercih edildiği nasihatnâmeler kaside, musammat, terci-i bent, terki-i bent nazım biçimleri ile kaleme alınmışlardır.

Genellikle çocuklara ve sıradan kişilere yönelik nasihatnâmelerin yanında; padişahlara, devletin ileri gelenlerine, daha sonra bu görevi üstlenecekler yol göstermek, tavsiyelerde bulunmak, aksaklıklara işaret etmek gibi amaçlarla kaleme alınan öğüt muhtevalı eserler de vardır.

Nasihatnâmelerde pek çok konu işlenmiş, öğütler verilmiş, âdâb-ı mu’âşeret kaideleri hatırlatılmış: kısaca insan hayatında kişiyi güzele, iyiye, doğruya götürecek düsturlar vurgulanmış ve bunlara uyulması nazik cümlelerle belirtilmiştir. Konularda bazı farklılıklar görülmesine rağmen topluma iyi insanlar yetiştirmek amacıyla bazı hususlar özellikle vurgulanmıştır. Osmanlı nasihatnâmeleri üzerinde çalışmalarıyla tanınan Mahmut Kaplan bütün eserlerde yer alan konularla ilgili sistematik bir tasnif yapmıştır. Buna göre dinî ve tasavvufî konular, genel ahlakla ilgili konular, sosyal

hayatla ilgili konular, ilim konusu ve sosyal eleştiriler nasihatnâmelerde yer alan belli başlı temalardır.¹⁵¹

Osmanlı toplumunda hemen hemen her dönemde nasihatnâme eserleri kaleme alınmıştır. Bazı dönemler sayıları artmış, bazı dönemlerde ise azalmıştır. Ancak Cumhuriyet döneminde önemini tamamen yitirmiştir.¹⁵² Eserler yazıldıkları dönemin siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel durumundan etkilenmiştir. Örneğin 17. yüzyılda yazılan nasihatnâmelerde dinî, ahlâkî ve tasavvufî konuların yanı sıra özellikle devlet ve yönetim sorunlarının ağırlık kazandığı görülmüştür. Devlet işlerinde aksamaların meydana geldiğini, “kanûn-i kadîm”in bozulduğunu, “selâtîn-i mâziye”nin sona erdiğini söyleyen müelliflerin yazdığı nasihatnâmelerde daha ziyade yönetimi ilgilendiren hususlar işlenmiştir.¹⁵³ Bu hususla ilgili Kaplan; Nâbî (ö. 1712) tarafından yazılan *Hayriyye*’nin Osmanlı kurumlarına tutulmuş bir ayna olduğunu belirtmiştir. Osmanlı kurumlarını eleştiriden geçirmesi ve aksaklıkların giderilmesi için tavsiyelerde bulunması gibi sebeplerle *Hayriyye*’nin alanında orijinal bir eser olduğunu ifade etmiş, aslında nasihatnâme geleneğinin Osmanlı toplumunda bir kırılma yaşadığının mesajlarını vermiştir.¹⁵⁴

Bozulma ve şikâyet unsurlarının nasihatnâmelerde yer almaya başlaması, gelenekteki değişimi göstermesi açısından önemlidir. Önceki nasihat metinlerinde özdeyişler, eski krallara ait menkıbeler, Fars kültürüne ait hikâyeler, dinî ve tasavvufî unsurlar yer alırken Osmanlı nasihatnâmelerinde toplumsal yozlaşma, devlet

¹⁵¹ Mahmut Kaplan, “Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, Konya 2001, S. 9, s. 133-185.

¹⁵² Nasihatnâmelerin isimleri ve künye bilgileri ile ilgili geniş bilgi için bk. Kaplan, “Manzum Nâsihatnâmeler”, s. 791-799; Emine Yeniterzi, *Behiştî’nin Hest Behişt Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011; Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Nasihât-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vak’-a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sivas 2004, S. 4, s. 5-73.

¹⁵³ Öz, *age.*, s. 108.

¹⁵⁴ Nâbî, *age.*, s. 64.

mekanizmasındaki çöküş, adaletsizlik, kurumların işlerliğini kaybetmesi gibi meselelere yer verilmiştir. Özellikle 16. yüzyılda Gelibolulu Âlî'nin *Nushatu's-Selâtin*'i, Koçi Bey'in *Risâle*'si, ve 17. yüzyılda Kâtip Çelebi'nin *Düstur'ul-Amel*'i Osmanlı nasihatnâmelerinde dönüşümü gösteren önemli eserlerdendir. Bu yazarlar, içinde buldukları dönemin tahlilini, idealize ettikleri veyahut “Altın Çağ” diye kabul ettikleri döneme göre yapıp geçmişi geri getirme çabası içinde olmuşlardır.¹⁵⁵ Bu bağlamda nasihatnâme literatürü tarih yazımı için dikkat çekici bir malzeme niteliğindedir.

Tarih odaklı çalışmalarda, nasihatnâme yazarlarının edebî ve sanatsal çabası arkasına gizlenen tarihsel gerçeklikler ortaya çıkarılmalıdır. Eserlerde yalnızca çöküş paradigmasının yansımaları değil, Osmanlı sosyal ve kültürel tarihinin değişiminin de yansımaları görülmeye çalışılmalıdır. Eserlerden bazıları şair, bazıları müverrih ve bazıları padişah tarafından farklı muhataplara yazılmış olabilmektedir. Bu da pek çok kesimin eserde yer alan konular çerçevesinde toplumsal algısını bir arada görme fırsatını bizlere vermektedir. Bu hususta Osmanlı nasihatnâmelerinin en önemli muhataplarından biri çocuklardır. Nasihat edenin ve muhatabın gerçek kişiler olması sebebiyle bu eserler tarihsel gerçeklik ve bu gerçekliğin değişimi hususunda önem arz etmektedir.

3. Osmanlı Dönemi Çocuğa Yönelik Nasihatnâmeler

Bazen halk kesiminden bir baba, bazen bir padişah oğluna; nadir de olsa bir anne kızına öğüt vermek için nasihat eserleri yazmışlardır. Bu eserlerin yazımını

¹⁵⁵ Cornell H. Fleischer, “From Şeyhzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman Nasihatnâme”, *IIIrd Congres on the Social and Economic History of Turkey*, Princeton University 24-26 August 1983, Off-print, *Varia Turcica* XV, 1990, p. 68.

tetikleyen sebepler yazardan yazara değişmekle birlikte temelde fikirlerini ve deneyimlerini aktarmak ile ebeveynlik kaygısı bulunmaktadır. Yazarın dönemin siyasî ve sosyal durumlardan hareketle gelişen fikirleri ve inşa etmek istediği ideal gelecek düşüncesi çocuğunun yarınını şekillendirmek için nasihat metinlerinde yer almaktadır. Çocukların geleceğin önemli görevlerini üstlenecek bireyler olmasının vermiş olduğu hassasiyetle toplumsal ve kültürel değerler bu eserlerle kazandırılmaya çalışılmaktadır.

Çocuğa yönelik nasihatnâme yazılmasının bir diğer sebebi dinî-ahlâkî değerlerin kazandırılmaya çalışılmasıdır. Bu konuda en önemli örnek nasihat eserlerine fikir kaynaklığı yapan Lokman Hekim'in Kur'an-ı Kerim'de oğluna yaptığı nasihatlerdir.¹⁵⁶ Tevhit, hikmet, kişilik terbiyesi gibi hususları içeren bu nasihatler ile nasihatnâmelerin muhtevası paralellik arz etmekte ve hatta nasihatlerin hacimli bir şekilde manzum çevirileri de yapılmaktadır.¹⁵⁷

Nasihatnâme yazarları eserlerinde çocukların hayırlı bir insan olması ve dünya-ahiret hayatlarının mutluluğu için eser kaleme aldıklarını ifade etmektedirler. Bu nedenle İslam Medeniyeti dairesinde sadaka-i cariyenin bir karşılığı olan hayırlı

¹⁵⁶ Lokman Suresi, 31/13-19: Hani Lokmân oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür. İnsana da anne babasına da iyi davranmasını emrettik. Annesi onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (işte onun için) insana şöyle emrettik: “Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.” “Eğer, hakkında hiçbir bilgi sahibi olmadığın bir şeyi bana ortak koşman için seninle uğraşırlarsa, onlara itaat etme. Fakat dünyada onlarla iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonra dönüşünüz ancak banadır. Ben de size yapmakta olduğunuz şeyleri haber vereceğim.” (Lokman öğütlerine şöyle devam etti:) “Yavrum! Şüphesiz yapılan iş bir hardal tanesi ağırlığında olsa ve bir kayanın içinde yahut göklerde ya da yerin içinde bile olsa, Allah onu çıkarır getirir. Çünkü Allah en gizli şeyleri bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.” “Yavrum! Namazı dosdoğru kıl. İyiliği emret. Kötülükten alıkoy. Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir. Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah hiçbir kibirlenene, övüngeyi sevmez. Yürüyüşünde tabii ol. Sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini herhalde eşeklerin sesidir.”

¹⁵⁷ Murat Öztürk, “Klasik Türk Edebiyatında Babadan Oğula-Ebeveynden Çocuğa Nasihat Geleneği”, *Akademik Bakış Dergisi*, Kasım Aralık 2013, S. 39, s. 11.

evlat yetiştirmek çocuklara yönelik nasihat metinlerinin yazılmasının bir diğer sebebi olabilmektedir.

Toplumsal değerler ve kabuller çocuklara yönelik eser yazılmasının bir diğer sebebidir. Örneğin ocuklara evlilik konusunda yapılan öğütlerde soyun belirleyici bir etken olduğu göze çarpmaktadır. Soylu bir ailenin kızıyla evlenmenin aile saygınlığı ve şerefi için önem arz etmesi toplumsal kabullere atfedilen değeri göstermektedir.

Toplumdaki ahlâkî çöküntü çocuklara yönelik nasihat metinlerinin yazılmasının bir başka sebebidir. Yaşanabilir toplum arzusu, ideal bir dünya ve bu dünya ile uyumlu insanlar yetiştirme çabası bu tür eserler yazmaya sevk etmiştir. Böylelikle yazarlar toplum ve dönemle ilgili değerlendirmelerini ferdî bir tavırla eserlere yansıtmiştir.

Devlet düzenin kötü gidişi, kurumlardaki aksaklıklar, adaletin tesisi, idarenin devamı ve siyasî tecrübe aktarımı gibi hususlar yöneticilerin çocuklara yönelik nasihat metinleri kaleme almalarına sebep olabilmektedir. Siyasî yönü ağır basan bu eserlerde ileride yönetici olacak çocukların bazı konulara dikkat çekmeleri sağlanmaktadır. Bu vesileyle idari yapının içinde bulunduğu durum açık bir şekilde eserlerde görülebilmektedir.

Nasihatnâme eserlerinde kısmen çocuklar üzerinden genele hitap etme isteği söz konusu olmaktadır. Birçoğunda dil özelliklerinin çocuklara göre ağır oluşu, yazarın genel okuyucu kitesini hedeflediğini göstermektedir. Bu tür eserlerin dilinin hafifleşmesi daha çok Osmanlının son dönemi ve ocuk edebiyatının gündeme geldiği zamanlarda gerçekleşmektedir.

Tarihî süreçte şartların ve anlayışların değişmesiyle çocuğa yönelik nasihatnâmelerin muhtevası bu değişimden etkilenmektedir. Her devirde geçerli olan hak, adalet, doğruluk, dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü vb. ahlâkî değerlerin dışında bu tür eserlerde çocuğun toplumdaki yeri ve çocukluk algısı, aile yapısı, evlilik, dönemin eğitim anlayışı gibi gelişim ve değişim süreçleri takip edilebilmektedir. Örnek vermek gerekirse Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme yıllarında yazılan nasihatnâmelerde yalnızca dinî eğitim ve bunun önemi ile ilgili pasajlar yer alırken son dönem eserlerinde müspet ilimlerden, ilim çeşitlerinden bahsedilebilmektedir. Dolayısıyla çocuğun eğitimi ile ilgili gelişme ve değişmelerin nasihatnâmelere yansıdığını söyleyebilmekteyiz. Bu ve bunun gibi tarihsel süreçteki değişimleri görebilmek için eserleri kronolojik olarak ele almanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

a. Ahmed-i Dâ'i - Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Âdil Be-Pusereş Hürmüz-i Tâcdâr

14. yüzyılın sonu ile 15. yüzyılın başında yaşadığı düşünülen Ahmed-i Dâ'i'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında net bir bilgi yoktur.¹⁵⁸ II. Murad (1421-1451)'a muallim ve mürebbîlik yaptığı bilinmektedir.¹⁵⁹ Türkçe Divanı ve Çeng-nâme aslı eserleriyle tanınan Ahmed-i Dâ'i'nin Türkçe ve Farsça, telif ve tercüme, manzum ve mensur çok sayıda eseri bulunmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Günay Kut, "Ahmed-i Dâ'i", *DİA*, İstanbul 1989, c. II, s. 56-58.

¹⁵⁹ İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâ'i, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952, s. 129.

¹⁶⁰ Emine Yeniterzi, "Ahmed-i Dâ'i'nin Vasiyyet-i Nuşirevân Adlı Mesnevisi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2006, S. 19, s. 2.

Ahmed-i Dâ'i'nin *Vasiyyet-i Nuşirevân-ı Âdil Be-Pusereş Hürmüz-i Tâcdâr* adlı mesnevisi Türkçe olup 115 beyittir. Osmanlı toplumunda çocuklara yönelik yazılmış ilk nasihatnâmedir.¹⁶¹ Eser, Sasânî Kısırâsı Nûşirevân'ın ağzından oğlu Hürmüz'e hitaben yazılan nasihatleri içermektedir.

Nuşirevân I Hüsrev'in 48 yıllık iktidarlığında yaptığı faaliyetler âdil unvanını almasında rol almış ve bu sebeple kendisiyle ilgili hikâyeye ve menkıbelere pek çok literatürde yer verilmiştir. Rivayete göre Nuşirevân'a nispet edilen nasihatleri Abbasî Halifesi Me'mun, Nuşirevân'ın türbesinde Pehlevi dilinde yazılı olarak bulmuş ve önce Arapça'ya sonra Farsça'ya tercüme ettirmiştir.¹⁶²

İslâmî eserler de dâhil olmak üzere siyaset geleneği, âdâp ve ahlâka dair kaynaklarda pek çok hikmetli söz Nuşirevân'a atfedilmiştir.¹⁶³ Ahmed-i Dâ'i de bu geleneğe uyararak Nuşirevân'ın ağzından oğlu Hürmüz'e hitaben birçok nasihat vermiş ve bu suretle Hürmüz sembolü içinde şehzadelerden başlayarak bütün gençliğe yönelmiştir.¹⁶⁴ Bilimin önemi, adalet, dinî-ahlâkî değerler, konuşma becerileri gibi hususlarda tavsiyeler eserde yer almıştır.

b. Keykâvus - Kâbusnâme

10-11. yüzyıllarında İran'da Ziyârî Hanedanına mensup Emir Unsûru'l-Me'âlî Keykavus b. İskender (ö. 1082) tarafından son Ziyârî oğlu Gilan Şah için kaleme aldığı siyasetnâme-nasihatnâme türündeki eserdir.¹⁶⁵ Farsça yazılan eser, beş defa Türkçe'ye çevrilmiş olmakla birlikte bunların en önemli tercümesi Mercimek

¹⁶¹ Mahmut Kaplan, "Ahmed-i Dâ'i'nin Vasiyyet-i Nuşirevân Tercümesi", *Erciyes*, S. 191, 1993, s. 23.

¹⁶² Adem Ceyhan, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, İstanbul 1977, c. I, s. 183.

¹⁶³ Ahmed Tefazzülî, "Enûşirvân", *DİA*, İstanbul 1995, c. XI., s. 255.

¹⁶⁴ Ahmed-i Dâ'î, *age.*, s. 129.

¹⁶⁵ Mercimek Ahmed, *age.*, c.I, s. 9.

Ahmed tarafından 835/1432'de II. Murad (1421-1451)'ın isteği üzerine yapılandır.

¹⁶⁶ Mercimek Ahmed eserin çevirisi ile ilgili önsözünde şu bilgileri aktarır:

“... bir gün Filibe yolunda padişahın hizmetine vardım, baktım ki cihanın sultanı, zamanın galibi, sultan soyundan Sultan Murad Han, elinde bir kitap tutar. Bu hakir hasta gönüllü, o âlicenap padişaha, < Bu, ne kitabıdır? > diye sordum, o tatlı sözüyle <Kâbusnâme'dir> diye cevap verdi ve dedi ki, <Hoş kitaptır, içinde çok yararlı şeyler ve öğütler vardır, ama Fars dilindedir, bir kişi Türkçeye çevirmiş, ama anlaşılır değil, açık söylememiş, bundan dolayı hikayelerden tat bulmayız. Ama bir kimse olsa, bu kitabı açık ve anlaşılır şekilde çevirse, tâ ki anlamından gönüller haz alsın.> Bunu üzerine Mercimek Ahmed, II. Murad'ın buyruğuyla çeviriye başlar. Yine kendisinin söylediğine göre hicrî 835'de (1431-1432) çeviriyi bitirir.¹⁶⁷

Osmanlı Devletinde oldukça rağbet gören bu eserde toplumsal hayatta insanı mutlu kılacak davranış biçimleri, protokolü, aile ve meslek hayatı üzerine geniş bir biçimde durulmuş bulunmaktadır. Çocuk sahibi olmak, hem erkek hem de kız çocuğun iyi bir şekilde terbiye edilmeleri ve gelecek hayata en güzel şekilde hazırlanmaları ile ilgili öğütler ise araştırmamız için en dikkat çekici bilgiler arasında yer almaktadır.¹⁶⁸

c. Sultan Murad Han - Nasihatü Sultan Murad

Sultan II. Murad'ın, oğlu Fatih Sultan Mehmed'e çocuk yaşta bir şehzadenin anlayabileceği bir dille yaptığı ahlâkî ve sosyal öğütlerden meydana gelmektedir.

¹⁶⁶ Kâbusnâme çevirileri ile ilgili detaylı bilgi için bk. Enfel Doğan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kâbusnâme Çevirileri Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2011, c. XI, S. 3, s. 36-55; Zeynep Korkmaz, “Kâbusnâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?”, *TDAY-Belleten*, TTK Yay., Ankara 1967, s. 267-278.

¹⁶⁷ Mercimek Ahmed, *age.*, c.I, s. 40.

¹⁶⁸ İnalçık, “İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler”, s. 223-224.

Uzun dönemler halinde Osmanlı toplumunda önemli bir yer tutmuş bulunmaktadır. Baba oğul arasındaki karşılıklı konuşmalar bir üçüncü kişi ağzından nakledilmektedir. Öğütlerin hemen hemen hepsinde ön plana çıkarılan durum içinde yaşadığımız dünya hayatında başarıya ulaşma yollarıdır. II. Murad oğlu Mehmet'e tecrübelerini ve tavsiyelerini aktarırken, aslında büyük çapta kendisini anlatmaktadır.

Eserin orijinali Venedik Balyoslarından “Andrea Coscola” tarafından II. Murad devrinde kaleme alınmıştır. Uzun süre işe yaramaz bir durumda kaldıktan sonra “Andrea Coscola”nın torunu Balyos “Marino de Cavali” tarafından 967/1559 tarihinde saray tercümanlarından Tercüman Murad Bey'e tercüme ettirilerek Osmanlı padişahı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'a takdim edilmiştir.¹⁶⁹

Eser II. Murad'ın oğlu II. Mehmed'e tecrübelerini ve tavsiyelerini aktarmasıyla genel anlamda nasihatnâme özelliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra eserde baba-oğul arasında devlet idaresi ile ilgili konuşmalar geçmektedir. Bu diyaloglar esere ister istemez siyasetnâme özelliği de yüklemektedir.

d. Şeyh Eşref – *Nasihatnâme*

Şeyh Eşref b. Ahmed'in hayatı, yaşadığı yer ve zamana dair kaynaklarda herhangi bir ipucu bulunmamaktadır Şeyh Eşref ve onun yazma eserleri üzerine araştırmalar yapan Orhan Bilgin, her hangi bir delil olmamakla beraber müellifin Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1496) olarak bilinen İznikli Abdullah b. Eşref'in babası olduğu kanaatindedir. Yine Bilgin, *Nasihatnâme* eserinin de içinde bulunduğu mecmuanın istinsah tarihi olan 856/1452 tarihinden bir süre önce vefat etmiş

¹⁶⁹ Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 11-14.

olduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁰ Bu tespitten hareketle müellifin 14. yüzyılın son yarısıyla 15. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olduğunu söyleyebiliriz.

Şeyh Eşref'in çalışmamızla ilgili *Nasihatnâme* adlı eseri 155 varaklık bir mecmuada yer alan ve 503 beyitten oluşan dinî-ahlâkî öğütler veren bir öğüt eseridir.¹⁷¹ Yazıldığı dönemin sosyal ve ahlâkî yapısını ihtiva etmektedir. Çalışmamız için önemli olan husus ise çocuklarla ilgili dikkat çekici ifadelere yer vermesidir. Eser, çocuk eğitimi, terbiyesi, ebeveyn-çocuk ilişkisine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

e. Geyveli Güvâhî – *Pendnâme*

Güvâhî'nin doğum tarihi hakkında kaynaklarda bilgi yer almamaktadır. Ölüm tarihi hakkında ise çelişkili bilgiler söz konusudur. Mehmet Süreyya *Sicill-i Osmânî*'de Güvâhî'nin ölüm tarihini 1520 olarak kaydederken¹⁷² Agâh Sırrı Levend de 1519 olarak belirtmektedir.¹⁷³ Ancak müellifin *Pendnâme*'sinde yazılış tarihini 1526 olarak belirtmesi bu tarihten sonra öldüğünü göstermektedir.¹⁷⁴ Ticaretle meşgul olduğu kaynaklarda¹⁷⁵ yer almakla birlikte kendisi *Pendnâme*'sinde sipahî sahibi olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, haz. Orhan Bilgin, Yıldızlar Matbaası, İstanbul 1992, s. 12

¹⁷¹ Elif Pehlivan, *Şeyh Eşref b. Ahmed – Nasihatnâme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 22.

¹⁷² Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. II, İstanbul 1996, s. 550.

¹⁷³ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1973, c. I, s. 142.

¹⁷⁴ Güvâhî, *age.*, s. 14-15.

¹⁷⁵ Mehmet Süreyya, *age.*, s. 550.

¹⁷⁶ Güvâhî, *age.*, s. 132.

Çalışmamızla ilgili eseri olan *Pendnâme*, 2133 beyitten oluşup kaynaklarda Yavuz Sultan Selim'e sunulduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁷⁷ Ancak *Pendnâme*'nin yazıldığı tarih olan 1526, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1576)'ın padişahlık yaptığı döneme denk gelmektedir. Ayrıca eserde Kanuni Sultan Süleyman'ın adı pek çok yerde geçmekte olup Yavuz Sultan Selim için ise yalnızca Kanuni'nin babası olduğunu belirten ifade yer almaktadır. Bu durum *Pendnâme*'nin Yavuz Sultan Selim'e değil de Kanuni Sultan Süleyman'a sunulduğu ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁷⁸

Pendnâme, nasihatnâme literatüründe atasözü hazinesi olarak dikkat çekici bir öneme sahiptir. Güvâhî, Yavuz Sultan Selim'le birlikte Mısır Seferi'ne katılmış¹⁷⁹ ve Anadolu'da duyduğu bütün atasözü, deyim ve fıkraları eserinde aktarmıştır. Bu atasözleri ve deyimlerin bir kısmı günümüzde de kullanılmaktadır.¹⁸⁰ Yaşadığı olaylara ve tarihî hikâyelere de yer veren Güvâhî, eserde verdiği öğütleri atasözleri ile pekiştirmiştir.

Eserdeki öğütler genellikle sosyal muhtevalıdır. 16. yüzyılda devrindeki aksaklıklardan somut olaylara göndermeler yaparak şikâyetlerde bulunmaktadır.¹⁸¹ Çocukla ilgili yer alan öğütler de çalışmamız için önem arz etmektedir.

f. Zâîfî – Gülşen-i Simurg

Mehmed Zâîfî Efendi, Üsküp'e bağlı Karatova kasabasındandır. Eserlerinde verdiği bilgiye göre 900/1494 yılında doğan şair, babasının ardından Kadı

¹⁷⁷ Mehmet Süreyya, *age.*, s. 550; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târîh-i Kühû'l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri 1997, c.I, s. 1264.

¹⁷⁸ Güvâhî, *age.*, s. 15.

¹⁷⁹ Güvâhî, *age.*, s. 7.

¹⁸⁰ Erenoğlu, *agm.*, s. 1153.

¹⁸¹ Güvâhî, *age.*, s. 18-19.

Bedreddin'den eğitim almıştır. Ardından İstanbul Sahn-ı Semân medresesinde öğrenim görmüştür. Ayrıca Zenbilli Ali Efendi'den mülâzım olmuştur.¹⁸² Hayatını çeşitli medreselerde müderrislik yaparak geçiren Zâîfi, 1557 tarihinde vefat etmiştir.¹⁸³

Çalışmamızla ilgili olan Gülşen-i Simurg adlı eseri Feridüddin Attar'ın Mantıku't-Tayr¹⁸⁴ adlı eserinin manzum çevirisidir. Eser Zâîfi'nin manzum ve mensur eserlerinin toplandığı külliyat içerisindedir.¹⁸⁵

Eserin çocuk ile ilgili dikkat çeken özelliği Mantıku't-Tayr'ın çevirisine ek olarak Zâîfi'nin oğluna *Vasiyet-i Mevlânâ Zâîfi be-Ferzandân-ı Hod* başlığı altında bazı konularda nasihat vermesidir.

g. Keşfi – Te'dibnâme

16. yüzyıl divan şairi olan Keşfi, Gedizlidir. Kaynaklarda Bâyezid Camii'nin ilk buhurcusu olduğu kaydedilmiştir.¹⁸⁶ 1543 yılında vefat eden Keşfi'nin Atâ adında bir oğlu vardır.

Keşfi, Te'dipnâme adlı eserini oğlu Atâ'ya dünya hayatında huzur ve mutluluğun yollarını göstermek için kaleme almıştır. Çocukluk çağından yaşlılığın son demlerine kadar kendi tecrübelerinden hareketle oğlunun yaşayacakları hakkında bilgiler vermiştir. *Seçkin Gencin Sıfatları* başlığı altında bir çocuğun iyi niteliklerini

¹⁸² Vildan S. Coşkun, "Zâîfi", *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXXIV, s. 103.

¹⁸³ Abdulhakim Koçin, *Zâîfi: Gülşen-i Mulûk*, Ankara 2005, s. 43.

¹⁸⁴ Feridüddin-i Attar, *Mantıku't-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., Ankara 1990.

¹⁸⁵ Ali Rıza Özüygun, *Zâîfi Pir Mehmet - Gülşen-i Simurg (Metin- İnceleme)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993; Berrin Uyar Akalın, *Gülşen-i Si-Murg: İnceleme – Tenkitli Metin*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2001.

¹⁸⁶ Mehmet Süreyya, *age.*, s. 886; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, Ankara 2009, s. 218.

sıralamıştır. Çocukluk ve gençlik dönemi eğitimi, yaş gruplarına ait dönemlerin özellikleri ve ihtiyaçları gibi önemli konularda öğütlere yer verilmiştir.¹⁸⁷

h. Nâbî – Hayriyye

Asıl adı Yusuf olan Nâbî, 1642 tarihinde Urfa’da doğmuştur. Urfa’nın ilimle tanınmış köklü ailelerinden biri olan Hacı Gaffar-zâdeler’ dendir.¹⁸⁸ Meserret Diriöz, bulduğu bir belgeden hareketle babası, dedeleri ve kardeşlerinin isimlerinin başında ‘seyyid’ kelimesinin kullanılmasından dolayı Nâbî’nin Hz. Muhammed’in neslinden gelmiş olabileceğini ifade etmiştir.¹⁸⁹

Nâbî’nin çocukluk ve gençlik yıllarına dair bilgi bulunmamaktadır. 23 yaşında Urfa’dan ayrılan Nâbî, İstanbul’a gitmiştir. Başlarda sıkıntılı günler geçiren Nâbî, IV. Mehmed (1648-1687)’in damadı Musâhib Mustafa Paşa ile tanışmış ve kendisinin dîvân kâtibi olmuştur. Bu sayede devlet erkânıyla yakınlaşmış, IV. Mehmed’in iltifatlarına mazhar olarak kendisiyle birçok seferlere katılmıştır. Altı Padişah devrini yaşayan Nâbî, 30 yıl boyunca çeşitli görevlerde bulunmuş ve bu sayede 17. yüzyıl Osmanlı dünyasında siyasî, sosyal, ekonomik anlamda birçok meseleyi yakından takip etme fırsatını elde etmiştir.¹⁹⁰

Hâmisi Musahib Mustafa Paşanın vefatından sonra Halep’e yerleşen Nâbî, burada da devletin önde gelenleriyle temas halinde olmuştur. Methiyeler, doğum, ölüm ve görev tayinlerine tarih düşürmeler, bölge valilerine manzumeler

¹⁸⁷ Sibel Üst, *Keşfi - Te’dir-nâme (İnceleme Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006, s. 11.

¹⁸⁸ Abdulkadir Karahan, *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 3.

¹⁸⁹ Meserret Diriöz, “Nâbî’nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler”, *Türk Kültürü*, Ankara 1976, S. 167, s. 23-33.

¹⁹⁰ Karahan, *age.*, s. 4-5.

yazmıştır.¹⁹¹ Verdiği eserler açısından bir hayli verimli geçen Halep yıllarında 1694'te dünyaya gelen oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi için meşhur eseri *Hayriyye* (*Hayrinâme*)'yi kaleme almıştır. Yaşının ilerlemesi ile birlikte sağlık durumu bozulan Nâbî, 1712'de vefat etmiştir.¹⁹²

Çalışmamız için önemli bir kaynak olan *Hayriyye* adlı eseri nasihatnâme türünün en tanınmış örneklerinden biridir. 1660 beyit ve 35 bölümden oluşan eser Nâbî'nin uzun hayat tecrübesinin bir ürünüdür. Kendisinden önce yazılan öğüt eserlerinden daha orijinal bir yapıya sahiptir. Yedi yaşındaki bir çocuğa hitap edip ayrıca sosyal eleştiriye yer vermesi onu özgün yapan özelliğidir.¹⁹³ Bu yönüyle eser okuyucunun kalbine değil aklına hitap etmektedir.¹⁹⁴

Toplumda ahlâkî çözümlenin baş gösterdiği bir dönemde, meseleleri yakından takip etme fırsatı bulan Nâbî, karakter sahibi kişiler yetiştirmek için bu eseri kaleme almıştır.¹⁹⁵ Başka bir ifadeyle Osmanlı devletinin tüm kurumlarının çöküşe doğru gitmesinden rahatsız olan Nâbî, kendisine düşen görevi yapmak amacıyla Ebu'l-Hayr'ın şahsında devrin gençlerini uyarmak için bu eseri yazmıştır.

Oğluna hitaben yazdığı eserde çocuğun kim olduğuna dair tanımlamalar, çocuk eğitimi ve yetiştirilmesi, mekân-eğitim ilişkisi, eğitim müfredatı, meslek grupları hakkında verdiği bilgiler çalışmamız için önem arz etmektedir.

¹⁹¹ Ali Fuat Bilkan, *Nâbî Divânı*, MEB Yay., Ankara 1977, c. I, s. 15.

¹⁹² Nâbî, *age.*, s. 29-41.

¹⁹³ Nâbî, *age.*, s. 63-64.

¹⁹⁴ Karahan, *age.*, s. 87.

¹⁹⁵ Hasan Şener, "Hayriyye-i Nâbî'de Aktarılan Değerler", *Turkish Studies*, vol. 8/1, 2013, s. 2507.

i. Diyarbakırlı Mehmed Emîrî – *Nasihât-nâme*

Mehmed Emîrî, 1625 tarihinde Diyarbakır'da doğmuş ve hayatı boyunca buradan dışarı çıkmamıştır. Devlet memuriyeti yapmayan Emîrî, hayatı boyunca ticaretle uğraşmıştır. Edebi yönü kuvvetli olup Divân ve Nasihatnâme olmak üzere iki eseri bulunmuştur. Uzun bir ömür süren Emîrî, 1724 yılında vefat etmiştir.

Çalışmamızla ilgili eseri Nasihatnâme, 145 beyitten oluşmuştur. Eserin dört nüshasına ulaşılabildiği görülmüştür. Emîrî oğluna hayatı boyunca edindiği tecrübeleri aktarmak ve öğüt vermek amacıyla bu eseri kaleme almıştır. Sosyal muhtevası ve realist üslûbuyla çocuklar için önemli bir eserdir.¹⁹⁶

j. Sâfi- Mustafa Efendi- *Gülşen-i Pend*

Mustafa Efendi'nin doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Şimdiye kadar ki araştırmalar sonucunda adına eseri *Gülşen-i Pend* sebebiyle yalnızca Bursalı Mehmed Tahir'in *Ahlâk Kitaplarımız* adlı eserinde rastlanmakta, ancak müellifin hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır.¹⁹⁷

Çalışmamızda söz konusu olan eseri *Gülşen-i Pend*'in yazılış tarihinin 1708 olarak kaydedilmesinden hareketle müellifin daha önceki zaman aralığında yaşadığını söyleyebiliriz. Ayrıca eserde III. Ahmed ve sadrazamı Damat Ali Paşa'nın isimlerinin övgüyle zikredilmesi, müellifin bu dönemde (1703 – 1736) yaşadığını

¹⁹⁶ Mahmut Kaplan, “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihat-nâmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. V, Y. 2012, S. 22, s. 73-74.

¹⁹⁷ Bursalı Mehmed Tahir, “Ahlak Kitaplarımız”, haz. Saadettin Özdemir, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, Y. 2009/1, s. 172.

göstermektedir. Bütün bu bilgiler Sâfi Mustafa Efendi'nin 17. yüzyılın ikinci yarısı ile 18. yüzyılın ilk yarısında yaşadığına işaret etmektedir.¹⁹⁸

Sâfi Mustafa Efendi yararlı bir eser oluşturmak ve hayırla yâd olunmak amacıyla *Gülşen-i Pend*'i kaleme almıştır. Eserde tasavvufi yön ağır basmaktadır. Padişahlara, vezirlere, kadılara, hekimlere, sarraflara, tüccarlara vb. meslek gruplarına yönelik nasihatleri içeren eserin çalışmamızla ilgili önemi, eserde öğrenciler ve yetim çocuklar için ayrı bölümler açılmış olmasıdır.

k. Sümbülzâde Vehbî – Lütfiyye

1718 yılında doğan Vehbi, Maraş'ta Sümbülzâdeler lakabıyla bilinen meşhur bir aileye mensuptur. Çocukluk ve gençlik yıllarını Maraş'ta geçirdikten sonra İstanbul'a giden Vehbî, devrin ileri gelen kişilerine kasideler ve tarihler sunarak iltifatlara mazhar olmuş ve ardından kadılık görevine getirilmiştir. Uzun yıllar kadılık görevi yapan Vehbî, sırasıyla Yaş, Bükreş, Eflak, Boğdan, Manisa, Siroz ve Bolu şehirlerinde bu vesileyle bulunmuştur.¹⁹⁹ Yedi sene hâcegânlık yapmış ve Farsça'sının iyi olmasından dolayı I. Abdülhamid (1774-1789) tarafından İran'a elçi olarak gönderilmiştir.²⁰⁰ Emeklilik yıllarını İstanbul'da geçiren Vehbî, iki yıldan fazla nikris/gut hastalığı ile yaşamıştır.²⁰¹ 90 yaşını aşan Vehbi, Nisan 1808 de vefat etmiş ve Edirnekapı dışına defnedilmiştir.²⁰²

¹⁹⁸ Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Sâfi Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2007, s. 18-19.

¹⁹⁹ Süreyya A. Beyzâdeoğlu, *Sümbülzade Vehbî*, Şule Yayınları, İstanbul 2000, s. 13.

²⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, c. II, s. 356.

²⁰¹ Sümbülzâde Vehbî, *Tuhfe*, haz. Numan Külekçi, Turgut Karabey, Erzurum 1990, s. 10.

²⁰² Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, c. II, s. 356.

Vehbi Arapça ve Farsça'ya oldukça hâkim olup pek çok kesim tarafından okunan eserler kaleme almıştır.²⁰³ Çalışmamıza kaynaklık eden *Lütfiyye*²⁰⁴ adlı eseri nasihatnâme nev'inden olup literatürde önemli bir yere sahiptir. Nâbî'nin Hayriyye'sine nâzire olan bu eseri Vehbî, elli yaşının üstünde iken bir erkek çocuğa sahip olmanın sevinciyle bir hafta içerisinde oğluna hitaben yazmıştır. 1181 beyit ve 91 başlıktan oluşan eser sosyal hayatın hemen hemen her konusuna değinmiştir.²⁰⁵ Vehbi, toplum içerisindeki ahlâkî yapıyı anlatmış ve çeşitli meslek gruplarının eksik yönlerine değinerek meslek seçiminde tavsiyelerde bulunmuştur. İlimin değeri ve ilimler hakkında bilgi vermiş, hangi ilimlerin faydalı hangi ilimlerden kaçınılması gerektiği yönünde öğütler vermiştir. Bunun yanı sıra hoca hakkı üzerinde de durmuştur.²⁰⁶ Eser h. 1252 yılında Mekteb-i Fûnun-ı Harbiye Matbaasında ilk sayfaya düşülen “İşbu manzume-i Lâtime-i Lûtfiye tezhîb-i ahlâka vesile-i külliye olmağla” notuyla basılmış²⁰⁷ ve medreselerde uzun yıllar okutulmuştur.²⁰⁸

Çocuk eğitim tarihi için önemli bir kaynak olan *Lütfiyye*, değer eğitimi açısından zengin bir içeriğe sahiptir. Vehbi, dönemin koşullarından etkilendiği için eserde kendi oğlundan hareketle genel anlamda çocuğa dair çizilen profili net bir şekilde göstermektedir.

²⁰³ Eserler için bk. Beyzâdeoğlu, *age.*, s. 47-56.

²⁰⁴ Sümbülzâde Vehbî, *Lütfiyye*, Matbaatu's-Saade, 1253.

²⁰⁵ Sümbülzâde Vehbî, *Lütfiyye*, haz. Süreyya A. Beyzâdeoğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1994, s. 16.

²⁰⁶ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s. 38.

²⁰⁷ Necdet Sakaoğlu, “Lütfiye-i Vehbî’de (18. Yüzyıl) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler”, *Çocuk Kültürü I. Uluslararası Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, haz. Bekir Onur, ÇOKAUM Yay., Ankara 1997, s. 73.

²⁰⁸ İbrahim Alaaddin Gövsa, “Sümbülzâde Vehbî’ye Nazaran Terbiye ve Tahsil”, *Türkiyât Mecmuası*, 1341, S. 66, s. 210.

I. Vak'anüvis Esad Efendi – *Pendnâme*

Aslen Malatyalı olan Esad Efendi 1789 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Ahmed Efendinin sahaflar şeyhi olarak bilinmesinden dolayı oğlu Esad Efendi de “Sahhaflar Şeyhizâde” olarak şöhret bulmuştur.²⁰⁹ Müderrislik, nâiblik ve vekây-i kâtiplik yapan Esad Efendi, Vak'anüvis Atullah Efendi'nin görevinden azledilmesi üzerine hayatının sonuna kadar vak'anüvislik görevini ifa etmiştir. Ayrıca çeşitli görevleri eş zamanlı olarak yürütmüştür.²¹⁰ Meclis-i Maârif-i Umumiye reisi iken 1848 tarihinde vefat ederek Ayasofya yakınında Yerebatan Mahallesi'ndeki kütüphanesi bahçesine defn edilmiştir.²¹¹

Esad Efendi daha çok tarihçiliği ve Takvim-i Vekâyî'nin nazırlığını yapmasıyla bilinmektedir. Yirmiye yakın telif ve tercüme eseri bulunmaktadır. İncelememizle ilgili olan *Pendnâme*²¹² adlı eseri ise çocuklar için yazılmış sosyal ve dinî muhtevalı manzum bir öğüt kitabıdır. Beş bölümden meydana gelen eserin hemen hemen her bölümde aynı öğütler tekrar edilir. Yazarın böyle bir üslup takınmasını tekrar yoluyla tavsiyelerini pekiştirmek istemesinden kaynaklanabileceği kanaatindeyiz.²¹³

Esad Efendinin eserde sosyal muhtevalı öğütleri genellikle toplumda yaygın olan inanışlardan ve değer yargularından kaynaklanmaktadır. Tarihçi yönü kuvvetli olan Esad Efendi, gittikçe kötüye giden Osmanlı Devleti'nde durumu düzeltmenin

²⁰⁹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, c. III, s. 52.

²¹⁰ Ziya Yılmaz, “Es'ad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, s. 341-342.

²¹¹ Bursalı Mehmed Tahir, *age.*, c. III, s. 52.

²¹² Es'ad Efendi, *Pendnâme-i Vak'anüvis Es'ad Efendi*, Bakırcıbası Mehmed Efendizâde Süleyman Efendi Matbaası, 1290.

²¹³ Mahmut Kaplan, “Pend-nâme-i Vak'a-nüvis Es'ad Efendi”, *Erciyes*, c. CCXXXVI, Y. 1997, s. 14; Mehmet Arslan, “Divan Edebiyatında Nasihatnâmeler ve Vak'anüvis Es'ad Efendinin Pendnâmesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sivas 2004, S. 4, s. 5-73.

ancak İslâm ahlakı ile mümkün olabileceği inancında olup eserinde hem sosyal değerlere hem de dinî muhtevalı öğütlere tekrar tekrar yer vermiştir. Toplumda gördüğü aksaklıkları düzeltme yolunda oğluna ve yaşıtlarına yönelik örnek bir insan portresini çizmiştir.

m. Ethem İbrahim Paşa – *Terbiye ve Tâlim-i Âdab ve Nesâyihü'l-Etfâl*

1818 yılında Rum kökenli bir ailede doğduğu rivayet edilen Ethem İbrahim Paşa'nın hayatı hakkında bilinenler pek fazla değildir. 1822'de Sakız Adası'nda yaşanan isyanlar sebebiyle İzmir'e kaçmış ve Sadrazam Koca Mehmet Hüsrev Paşa'nın velayetine geçmiştir.²¹⁴ II. Mahmud'un gözetiminde Paris'e eğitime gönderilmiş ve başarılı bir şekilde mezun olarak ilk maden mühendisi olma ayrıcalığını kazanmıştır.²¹⁵ Yaşamının büyük bölümünü Mısır'da geçirmiş olan Ethem İbrahim Paşa, orduda köprü yapımı ve harita çalışmalarıyla meşgul olmuş, askerî öğrencilere aritmetik, geometri, resim dersleri vermiş ve 1836'da tuğgeneral rütbesiyle askerî mühendis olmuştur. Göz rahatsızlığı sebebiyle Fransa, İtalya, İsviçre, İngiltere gibi Avrupa ülkelerine gitmiştir. 1853'de görevli olarak İstanbul'a gelmiştir.²¹⁶ 1877-1878 yılları arasında sadrazamlık, hükümet nazırlığı, Şura-yı Devlet reisliği ve büyükelçilik gibi birçok yüksek kademe görevlerde hizmet vermiştir.²¹⁷ Ethem İbrahim Paşa'nın nerede öldüğü kesin olarak belli değilse de,

²¹⁴ Edhem Eldem, "Bir Biyografi Üzerine Düşünceler: İbrahim Edhem Paşa Rum Mıydı?", *Toplumsal Tarih*, S. 202, Ekim, 2010, s. 3.

²¹⁵ Sadrazam İbrahim Edhem, Fransa Ankara Büyükelçilik Web Sitesi: <http://www.ambafrance-tr.org/Sadrazam-Ibrahim-Edhem>, 28.12.2016.

²¹⁶ Melek Dosay, "İbrahim Edhem Paşa", *OTAM*, Ankara 1997, S. 7, s. 113.

²¹⁷ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, c. II, s. 600.

1893 yılında İstanbul'da, Eyüp Sultan Camisi yakınına gömüldüğü kaynaklarda yer almıştır.²¹⁸

Ethem İbrahim Paşa, Avrupa'daki bilimsel yenilikleri takip etmeye ve bunları ülkemize getirmeye çalışmış bir paşadır. Bu maksatla bazı matematik kitaplarını tercüme etmiş, bazılarını da tercüme etmeye başlamış olduğu bilinmektedir. Bugün elimizde bulunan *Legendre*²¹⁹ tercümesi onun ülkemize yapmış olduğu bilimsel hizmetleri belirleyebilmek açısından önemlidir.²²⁰

Ethem İbrahim Paşa'nın eserlerinden, onun mühendis ve matematikçi olmasının yanı sıra bir pedagog da olduğu anlaşılmaktadır. Çocukların terbiyesi üzerine *Terbiye ve Talim-i Âdâb ve Nesayihûl Etfâl Risâlesi* bir el kitabı yazmış, burada oğlu İsmail'e öğütler vermiş, bu öğütlerin daha iyi anlaşılması için zaman zaman kendi hatıralarından da bahsetmiştir. 1862 yılında basılmış olan bu kitabını, Türkçe öğrenmeye istekli öğrencilerin anlayabileceği ve okurken de sıkılmayacakları biçimde kaleme almıştır.

Ethem İbrahim Paşa, aslında oğlu için yazdığı bu kitap bütün Türk çocukları için bir kılavuz haline dönüştürmüştür. O hem bir baba olarak evlatlarının, hem de gençlerin yetişmesine ilişkin görüş ve öğütlerini 30 başlıkta aktarmıştır.²²¹

²¹⁸ Dosay, agm., s. 114.

²¹⁹ Adrien-Marie Legendre (1752-1833). geometri, sayılar teorisi, elliptik fonksiyonlar, kalkül, mekanik, astronomi ve fizik üzerinde çalışmış seçkin Fransız matematikçisidir.

²²⁰ Dosay, agm., s. 114.

²²¹ Ethem İbrahim Paşa, *Terbiye ve Talim-i Âdâb ve Nesâyihü'l-Etfâl (Davranış Kurallarının Eğitim ve Öğretimi ve Çocuklara Öğütler)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

n. Yozgatlı Hüzni- *Nasihatnâme*

Keşşâf-Zâdelerden Mehmet Derviş Efendinin oğlu olan Yozgatlı Hüzni, 1879 yılında Yozgat'ta doğmuştur. Gerçek adı Mehmet Bahattin'dir. Küçük yaşta babasını kaybettiği için, zor koşullarda büyüyen Yozgatlı Hüzni, önce idarî ve iptidâî mekteplerde okumak zorunda kalsa da daha sonra iyi bir eğitim alma imkanı bulacağı, Sağır Mustafa Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. Burada çok iyi bir dinî eğitim almış ve Arapça ile Farsçayı öğrenmiştir. Fakat yine, maddi imkânsızlıklar nedeni ile çalışmak zorunda kalınca, mahkeme kâtipliği yapmaya başlamıştır. Daha sonra yapacağı 13 yıllık askerlik dönemi sonrasında ise Haymana, Yozgat ve Zile'de imamlık yapmış ve 1936 yılında vefat etmiştir.²²²

Yozgatlı Hüzni'nin incelememize kaynak olan eseri *Divan*'ının içindeki 142 beyitlik nasihatnâmesidir. Yazar, oğlu için yazdığı bu manzum nasihatnâmede, daha çok dinî ve sosyal konularda bilgi ve öğütler vermektedir.²²³

²²² Yozgatlı Hüzni, *Divan (İnceleme-Metin)*, haz. Mustafa Güneş, Bizim Büro Basımevi, Yozgat 2009, s. 15-18.

²²³ Yozgatlı Hüzni, *age.*, s. 370.

II. BÖLÜM

OSMANLI DÖNEMİ NASİHATNÂMELERİNDE ÇOCUK

1. Osmanlı Toplumunda Çocuk

1.1. Klasik Osmanlı Toplumunda Çocuk

Türk ve İslâm telâkkisine göre aile kurumunun ana amacı neslin devamıdır. Dolayısıyla çocuk yapma ve yetiştirme ailenin en temel görevidir. Çocuklar geleceğe uzanan maddi bağ olarak görülmekte, istikbâl olarak telakki edilmektedir. Aile cemiyetinin en küçük nüvesini teşkil etmektedir.²²⁴

Osmanlı toplumunda bu telakki bütün ağırlığıyla devam etmektedir. Aile içinde davranışların, planların ve hesapların büyük bir kısmı çocuğa göre yapılmaktadır. Çocuk nesli devam ettirecek temel unsurdur ve hayat onun etrafında oluşmaktadır. Ailenin geleceğine yönelik ana unsuru ve tüm kültürel, ekonomik faaliyetlerin amacıdır.²²⁵

Tarihe mâl olmuş Osmanlı Devleti dev bir yapı olup, şüphesiz bu yapının doğup gelişmesinde eski devirlerden beri çok değerli bir varlık olarak telakki edilen çocuğun büyük payı vardır. Bu hususta kuruluş dönemi Osmanlı tarihçisi Âşıkpaşazâde'nin “*Bu alemde maksûd olan birkaç şeydir. Oğul evlendirmek, kız çıkarmak ve dünyadan ahirete iman ile gitmek.*”²²⁶ sözü bu gerçeğe dikkat çeken örneklerden birisidir.

²²⁴ Refik Turan, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 483.

²²⁵ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s. 140.

²²⁶ *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, İstanbul 1970, s. 15.

Klasik Osmanlı toplumunda çocuk içtimaî bir mekanizmanın ve dayanışmanın parçasıdır. Çocuk, sergilediği iyi veya kötü eylemler karşısında ailesinden başlamak üzere akraba, mahalle efradı ve cemaatin sevgi gösterisi veya kınama gibi fiilleriyle karşılaşmaktadır. Başka bir ifadeyle çocuk ailesinin haricinde, akraba ve mahalle efradının da kontrolü ve sorumluluğu altındadır.

Aile ve mahalle efradının çocuk üzerindeki kontrol mekanizması sınırlayıcı ve baskıcı bir nitelikte değildir. Aksine değerli bir varlık olarak addedilen çocuğa yönelik beslenen bir sevgi tezahürüdür. Bu sebeple Osmanlı aile ve toplumunda çocuk sevgisinin bir hayli kuvvetli olduğu görülür. Ubicini bu hususu şöyle dile getirmektedir:

“Şunu da söyleyelim ki çocukların bunca sevgi ve özen gördükleri bir ülke daha görmedim; gariptir, erkekleri kadınlardan daha titiz ve şefkatlidir. Cuma günü ve bayramlarda onları görmeli. Osmanlı oğlunun elinden tutup onu sokağa çıkarır, adımlarını adımlarına uydurur, yorulduğunda sırtına alır veya bir kahvehaneye götürüp yanına oturtur ve şefkatli bir sesle konuşur. Onu gören müşteriler çubuklarını bırakıp çocuğa gülümserler ve babayı; İnşallah, ihtiyarlığında destek olacak bir evlada sahip olduğundan dolayı tebrik ederler.”²²⁷

Bu sözler içerisinde bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Yazarın *“İhtiyarlığında destek olacak bir evlada sahip olduğundan dolayı tebrik ederler.”* cümlesi aynı zamanda Osmanlıların, çocuk sahibi olmalarındaki amaçlardan birini ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

²²⁷ F.H.A., Ubicini, 1855'te Türkiye, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1977, c. II, s. 52.

Türklerin çocuk istemelerindeki amaçların değişken olduğu görülmektedir. Bu amaçları çocuğun cinsiyetine göre de değiştiği bilinmektedir. “*Her kadının en çok istediği şey, bir oğlan çocuğu doğurmaktır. Çünkü yeni gelinin koca evindeki durumu buna bağlıdır.*” diyen Nermin Erdentuğ, kadının aile içerisindeki yerini muhafaza etmek ve erkeğin ise zürriyetini devam ettirmek için erkek çocuk istemesini bu şekilde ifade etmektedir.²²⁸ Toplumun erkek çocuğuna olan meyli ister istemez kadını da böyle bir tercih yapmaya zorlamaktadır.

Babanın çocuk isteğine özellikle de erkek çocuk isteğine etki eden sosyo-ekonomik faktörlerin olduğu görülmektedir. Yaşlılıkta babaya destek, ailenin devamı, soyun sürdürülmesi, aile ocağının sönmemesi, ekonomik bir güç ifade etmesi, sorumluluk üstlenmesi, devlete asker yetiştirme gibi sebepler erkek çocuğa olan meyli artırmaktadır. Bu ve bunun gibi bir takım sosyo-ekonomik sebeplerden dolayı Osmanlı toplumu kızdan ziyade erkek çocuk istemiştir. Oysaki gerek eski Türk geleneğinde²²⁹ gerekse İslam dininde çocuk tercihi amaçların o kadar önemli olmadığı bilinmektedir. Hatta İslam dini bu tür bir tercih ayrımını kabul etmemekte ve üstelik kız çocuğu olanlara çeşitli nimetler vaat etmektedir.²³⁰

Osmanlı Türkleri nazarında çocuk sâbîdir, masumdur. Çocuk, Hıristiyan anlayışında olduğu gibi, dünyaya suçlu olarak doğmamıştır. Doğuştan masum olmasına rağmen beraberinde çeşitli istidaat ve kabiliyetler de getirmiştir. Dolayısıyla aile içerisinde alacağı terbiyenin ileriki hayatında yapacağı davranışlara, hal ve hareketlere etkisi büyük olacaktır. Küçükken alınan terbiyenin kalıcılığı ve

²²⁸ Nermin Erdentuğ, *Sosyal Adetler ve Gelenekler*, Ankara 1977, s. 39.

²²⁹ M. Ergin, *age.*, s. 117.

²³⁰ “Kimin üç kızı olursa ve onlara sabrederse, varlığından onlara giydirirse, ona ateşten koruyucu bir perde olurlar,” Buhari, *Edebü'l-Müfred*, c. I, s. 91.

değişmezliği anlayışına devlet erkânı da riayet etmiştir. Bu hususa örnek olarak Naimâ Tarihi'nde şöyle bir bilgi yer almaktadır.

“Kuyucu Murad Paşa, Celaliler arasına katılan bir çalgıcının çocuğunu öldürmeleri için cellâtlara, yeniçerilere, kendi adamlarına emir verdiği halde hiç birinin buna cesaret edememesi üzerine kalkıp çocuğu bizzat boğar ve orada bulunanlara şunları söyler: “Malûmdur ki Kalenderoğlu ve Kara Sait eşkıya, anasından at ve mızrak ile doğmadı. Hep böyle çocuk idiler. Sonra büyüyüp âlemi fesâda verdiler ve binlerce kişiyi öldürüp soydular (...). Bu oğlan bunlarla gezdiğinden önce bunların huylarına göre terbiye görmüştür. Büyüyünce bu fesâdın tadı damağından gitmez. Bin terbiye olsa düzelmeyecek, sonunda bu da bir belâ olacaktır. Fesâdın kökünü kesmek bunlardan hiç birine acımayıp hepsini yok etmekle mümkündür.”²³¹

Osmanlı toplumunda çocuk pasif değildir. O, çeşitli sosyal faaliyetlerde, örf ve adetlerde, dinî seremonilerde yer almıştır. Çocuk, ailenin sevinç ve kıvanç kaynağı olduğu gibi, akrabayı, konu-komşuyu, eşi-dostu bir araya getiren, kaynaştıran, aralarında dayanışmayı pekiştiren, iş birliği sağlayan ve neşeli vakit geçirten bir faktör özelliği de taşır. Şöyle ki çocuğun doğumu ile başlayan babayı tebrik ve çocuk görme adetleri, isim koyma, çocuğun diş çıkarma ve diş buğdayı hazırlayıp komşulara dağıtma, sünnet ettirilmesi, okula başlaması, mektebi bitirmesi, her hangi bir sanat veya işe girmesi gibi olaylar çocuğun toplumda oynadığı rolü gösteren örnekler olarak sayılabilir. Ayrıca çocuk, evlilik ve düğün hadiseleri içinde yer alan bir takım faaliyetlerde bir takım roller üstlenmiştir. Düğünlerde anne babası sağ olan bir çocuğa bayrağın çektilmesi, gelin yatağı üzerinde oğlan çocuğunun

²³¹ Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima*, çev. Mehmet İşpirlî, TTK Yay., c. II, s. 85.

yuvarlatılması adetlerin de çocuğun aktifliğini görmek mümkündür. Bütün bunların yanı sıra bizzat kendilerinin düzenlemiş oldukları ve oyun olarak nitelendirilmesine rağmen sosyo-ekonomik mahiyetli bir takım faaliyetler, çocuğun toplum içerisinde pasif olmadığını gösterir. Örneğin mevsim kurak geçtiği zaman, çocuklar ellerinde çeşitli oyuncaklarla, yağmur ve bolluğu talep eden duaları hep bir ağızdan söyleyerek ev ev dolaşırlar. Evlerden toplanan bu yiyecekler, çocuklardan birisinin annesi tarafından pişirilir ve yenilir. Çoğaltmanın mümkün olduğu bu örnekler Osmanlı toplumunda çocukların çeşitli sosyal münasebetler içerisinde bulduklarına işaret etmekte; silik ve pasif olmayan folklorik bir önem taşıdığını göstermektedir.

Osmanlı toplumunda çocuğun içinde bulunduğu mahalle ve cemaatle ilişkisini kuran ve pekiştiren âmin alayları ile sünnet düğünleri onun toplum ile olan münasebetinin en belirgin örneklerindedir. Bed-i Besmele olarak da ifade edilen âmin alayı, mektebe yeni başlayacak olan çocuğun kalabalık bir törenle evinden alınması, ilahiler ve âmin nidalarıyla mektebe götürülmesi ve ilk dersini hocasından almasına yönelik bir merasimdir.²³² Çocuklarda büyük okuma arzusu uyandıran bu törenler ailelerin sosyo-ekonomik durumuna göre sade, basit veya biraz şatafatlı; saray çocukları için ise mutantan olurdu.²³³

Çocuğun dinî eylemlerinin ve ahlâkî davranışlarının gelişmesinde anne ile babanın oldukça fazla rolü vardır. Buna yönelik ilk eğitimleri evde verilmiştir. Din eğitimi ve ahlâk kuralları çocuk yetiştirmede temel konulardır. Özellikle çocuğun Kur'an-ı Kerim'i okuması ve gerekli ilimleri öğrenmesi babanın sorumluluğu olarak

²³² Âmin Alayı ile ilgili geniş bilgi için bk. Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. I, s. 91-96; M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, c. I, s. 58-59; Mustafa Öcal, "Âmin Alayı", *DİA*, İstanbul 1995, c. III, s. 63.

²³³ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Eski İlk Mektepler ve Mektebe Başlama Merasimleri", *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul 1979, s. 91.

görülmüştür.²³⁴ Kız çocukları genel olarak ev işlerinde annesi tarafından eğitilmekle birlikte onlara din dersleri ve ahlak kâideleri öğretilmiş, dualar ezberletilmiştir.

İnsanın ahlâkî davranışları çocukluk yıllarında atılmakta, ilerleyen yıllarda da dıştan gelen birtakım etkilerle şekillenmektedir. Bu davranışların gelişmesinde anne babanın, eğitimcilerin ve çevrenin önemli rolü vardır. Osmanlı klasik dönemde yazılmış pek çok ahlâk eserinde çocuk eğitime ve terbiyesine, anne-babanın vazifelerine yer verilmiş, çocuğun ahlâkî gelişimi üzerine önemle durulmuştur. Örnek vermek gerekirse Kınalı-zâde Ali Çelebi (ö. 1572), *Ahlâk-i Alâî* adlı meşhur eserinde çocuğun eğitim ve terbiyesini doğumdan önce başlatmakta ve yetişkin bir birey oluncaya kadar devam ettirmektedir. Dolayısıyla o, çocuğun bir takım alışkanlıklar kazanmasında hem aile hem de çevre faktörünün etkili olduğunu düşünmekte ve bu konuda çeşitli tavsiyelerde bulunmaktadır. Bununla birlikte o, çocuğa öğretilmesi gereken görgü kuralları olduğunu belirtmektedir.²³⁵

Çocuğun aile dışındaki eğitimi sıbyan mekteplerinde gerçekleştirilmiştir.²³⁶ 4-6 yaşlarında başlanan bu okullarda kız erkek beraber okumuştur. İslamiyet kızların da okumasını emrettiği için karma eğitim yasaklanmamıştır.²³⁷ Çocuklar bu okullarda “Kur’an, İlmihâl, ahlâk, hatt-ı imla okumuş ve öğrenmişlerdir. Ancak 11-12 yaşlarına kadar devam eden bu eğitimden sonra kızların örgün eğitimi sona ermiş, erkeklerin ise devam etmiştir. Kız çocukların bundan sonraki eğitimi aile içerisinde

²³⁴ Necdet Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 9.

²³⁵ Geniş bilgi için bk. Hatice Toksöz, “Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, ed. Haşim Şahin, Nurdan Şafak, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 55-94.

²³⁶ Sıbyan Mektepleri ile ilgili geniş bilgi için bk. Mefail Hızlı, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayınevi, c. V, s. 18; Yücel Gelişli, “Osmanlı Devleti İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. XV, s. 27.

²³⁷ İlhan Başgöz, *Türkiye’de Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, İstanbul 1995, s. 3.

özellikle annenin kılavuzluğunda yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ev işleri ve evliliğe hazırlık üzerine gerçekleşmiştir.²³⁸

Bütün bu verdiğimiz bilgiler klasik dönem Osmanlı aile hayatına dair eserlerde karşılaşılan bilgilerin kompoze edilmiş genel bir panoramasıdır. Klasik dönemde çocukluğun pek çok meselelerini ele alan bir çocukluk tarihi henüz yazılmış değildir. Hülya Tezcan, şehzade ve hanım sultanların yaşamlarına ışık tutacak ve nasıl yetiştirildiklerinin anlaşılmasına katkı sağlayacak çok önemli bir çalışma yapmıştır.²³⁹ Ancak sarayda büyük bir ihtimamla yetiştirilen şehzade ve hanım sultanların yaşadığı çocukluğun farklı ekonomik ve toplumsal kesimlerden çocukların yaşamlarının anlaşılmasına yapacağı katkı sınırlı olacaktır.²⁴⁰

Yine yaptığı araştırmalarla Osmanlı çocukluk tarihinin gelişiminde önemli yeri olan Cüneyd Okay, sınırlı çalışmalardan hareketle çocukların “küçük yetişkinler” olarak görüldüğü genellemesini yapmıştır. Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler* adlı çalışmasında Osmanlı toplumunda Tanzimat’a kadar çocuğun farklı bir varlık olarak algılanmadığını yazmıştır. Ona göre çocuklar sosyal hayatın içinde var olan, aile içinde büyüyen, sokakta oyun oynayan ve okula giden bir varlık olup ayırt edici yönü görülmemiştir. Çocukların Tanzimat’tan önce gündelik hayatıyla ilgili kesin bir hükme varmanın verilerin yetersiz olmasından kaynaklı mümkün olmadığını söylemiş ancak amin alayı, basit ilkesel oyunlar ve sünnet törenlerinin varlığından bahsederek de genellemeler yapmıştır.²⁴¹ Ancak söyleyebiliriz ki “Küçük yetişkin” tezi yerine çocukluk algısının zamanla değişen bir

²³⁸ Osman Nuri Ergin, *age.*, c. 1, s. 391.

²³⁹ Hülya Tezcan, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, İstanbul 2006

²⁴⁰ Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s. 19

²⁴¹ Cüneyd Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998, s. 26-28.

toplumdan diğetine farklılık gösterebilen kültürel bir inşa olduğı tezine dayanmak çocukluk tarihinin gelişimine daha fazla katkı sağlayacaktır.²⁴²

Benzer bir şekilde Güven Öztan *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası* adlı çalışmasında Tanzimat’a kadar kaleme alınan eserlerde çocuklara ve çocukluğa neredeyse hiç yer verilmediğini ve kuramsal ilgiden uzak olduğunu ifade etmiştir.²⁴³ Öztan’ın bu tespiti yaparken yalnızca çocukların yetiştirilmesine yönelik kaleme alınmış nasihatnâme ve terbiye kitaplarının varlığını göz ardı ettiği muhakkaktır.

Osmanlı modernleşmesinin çocukların yaşamında ve onlarla ilgili algılarda değişimlere yol açmış olduğu kuşkusuzdur. Fakat bunun tam olarak ne olduğunu tanımlamakta güçlük çekilmektedir. Çocukluk tarihi açısından bu süreci yerli yerine oturtmak Tanzimat öncesine daha fazla eğilmeyi gerekli kılmaktadır. Bizim vermeye çalıştığımız tablo genel hatları göstermeyi hedeflemektedir.

1.2. Modern Osmanlı Toplumunda Çocuk

Osmanlı Devleti, 18. yüzyıldan itibaren askerî ve teknolojik yetersizlikleri sebebiyle yavaş yavaş siyasal ve toplumsal bir dönüşüm içerisine girmiştir. Kökleri ne zaman ve kimler tarafından başlatıldığı açıklığa kavuşmamış Osmanlı modernleşme sürecinin en girift meselelerinden biri, devletin klasik yapısının değiştirilmeye başlanmasıdır.²⁴⁴ Aslında Osmanlı, bu değişim ve dönüşümün sinyallerini 16. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır. Klasik Osmanlı yönetim

²⁴² Araz, *age.*, s. 20.

²⁴³ Güven Gürkan Öztan, *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012, s. 25-26.

²⁴⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s. 9-10.

sistemi, kurumsal yapısı ve toplum örgütlenmesi bozulma emareleri göstermiştir.²⁴⁵ Zamanla Devlet'in aslî yönetim sistemi gerilemiş²⁴⁶ ve 16. yüzyılın sonunda temelinden sarsılmıştır. 16. yüzyıl tezkirelerinde, nasihatnâmelerde, ve divan şairlerinin şiirlerinde dahi çöküşle ilgili şikayetler yer almıştır.²⁴⁷ 17. yüzyıldan itibaren kötüye gidiş bütün hızıyla devam etmiştir.²⁴⁸ 1699'da Avusturya ile yapılan Karlofça Antlaşması, büyük toprak kaybına uğrayan Devlet'in çöküş devrini başlatan önemli bir vakıadır.²⁴⁹ Bu tarihte Osmanlı Devleti, Batıya karşı askerî ve teknolojik açıdan daha geride olduğunun farkına varmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti batıyı tanımayı elzem görmüştür. Siyasî, sosyal, kültürel hayatta meydana gelen değişim ve dönüşümün ilk izleri bu tarihlerde teşekkül etmiştir.

18. yüzyılda III. Ahmed döneminde başlayan Lale Devri (1718-1830), Batı ile temaslar kurma ve batılılaşma alanında adımların atıldığı, modernleşmenin başladığı dönem olarak ifade edilmektedir. Klasik Osmanlı siyaset ve toplumsal anlayışı, Batı hayat tarzının etkisi altına girmeye başlamıştır. III. Selim dönemi (1789-1807) ile giyim, kuşam, sanat, örf ve adet, aile, edebiyat gibi alanlarda gündelik hayatta yenileşmeler bariz bir şekilde görülmüştür.²⁵⁰ Askerî ve eğitim alanındaki yenileşmelerin yoğun ve derin olduğu II. Mahmud döneminde (1808-1839),

²⁴⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara 1991, s. 440; Metin Herper, "19. Yüzyıl'da Osmanlı Bürokrasisi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. I, s. 245.

²⁴⁶ Halil İncelik, "Osmanlı Arşivleri Görülmeden 20. Yüzyılın Tarihi Yazılamaz", *İzlenim*, çev. İzzet Akyol, Ağustos 1996, S. 35-26, s. 45.

²⁴⁷ Süreyya Beyzadeoğlu, "16. Yüzyıl Tezkirelerinde Sosyal Şikayetler", *Dergah*, Nisan 1996, c. VII, S. 74, s. 15-18.

²⁴⁸ Musa Çadircı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Ülke Yönetimi", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. 1, s. 210.

²⁴⁹ Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, 1360-1920 ve Lozan Muahedesi*, Muallim Ahmed Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s. 79-80

²⁵⁰ Ahmed Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956, s. 24-29.

modernleşmenin kurumsallaştığı Tanzimat (1839)'ın temelleri atılmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde yaşayan tüm halkı ilgilendiren ve laikleşmenin temeli olan Tanzimat Fermanı²⁵¹, sosyal, siyasal, dinî, kültürel, ekonomik vb. alanları derinden etkilemiştir. Akabinde 1856'da Islahat Fermanı ve 1876 ile 1908 yıllarındaki Meşrutiyet Dönemleri Osmanlı Modernleşmesinin devam eden süreç içerisindeki dönüm noktalarıdır.

Tanzimat'a kadar Batılılaşma temayüllü yenileşmeler çoğunlukla askerî ve teknik alanlarda yoğunlaşırken Tanzimat ile beraber sosyal ve hukukî nizamda da Batı görüşü benimsenmiş²⁵² ve yapılan yenileşmeler halka sirayet etmiştir. Çünkü hangi amaçla yapılırsa yapılsın her değişim veya dönüşümün en önemli muhatabı toplumlardır. Bu hususta toplumun en küçük yapı taşı aile olduğu için yenileşmeler dolaylı veyahut doğrudan aileyi, ailenin unsurlarını etkilemiştir. Sosyo-kültürel değişme süreçleri aile hayatına yansımış ve görünür etkilere sebebiyet vermiştir. Artık geleneksel Osmanlı ailesinden farklılaşan modernleşmeye özgü "Tanzimat ailesi" kavramı teşekkül etmiştir.²⁵³ Ailenin en önemli unsurlarından kadının dışarıya açılması ve böylelikle dönüşümü, ailenin en küçük bireyi olan çocuğa da tesir etmiştir. Çocuk hayatının her safhasına temas eden bu değişimin bütün bir nesli etkileyeceği düşünüldüğünde onun modernleşen toplumda nasıl algılandığı meselesinin pek çok yönden izah edilmesine ihtiyaç vardır.

²⁵¹ Halil İncalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humâyunu", *Belleten*, TTK Yay., c. CCVIII, S. 112, Ankara 1964, s. 603.

²⁵² Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*, TTKY, Ankara 1975, s. 92.

²⁵³ İsmail Doğan, "Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, c. I, s. 163.

Modernleşen Osmanlı toplumunda çocuk ile ilgili yenileşme ve gelişmelerin en yoğun olduğu alan eğitimidir. Avrupa’da eğitim gören Osmanlı aydını, orada tecrübe ettiği eğitim sisteminin benzerinin kurulmasını, Batı gibi gelişmiş bir toplum olmak için gerekli görmüştür. Ancak 19. yüzyılın ortalarına, II. Abdülhamid (1876-1909) devrine kadar köklü değişimler olmamıştır.²⁵⁴ İlk olarak II Mahmud (1808-1839), 1824 yılında *Talîm-i Sıbyan Fermanı* ile ıslahat teşebbüslerinde bulunmuştur.²⁵⁵ Bu fermanla çocukların mektebe devamının sağlanması, dinî bilgileri eksiksiz bir şekilde öğrenmeleri, Kur’an-ı Kerim, tecvid ve ilmihal derslerinin yanında yeni tarzda bilgileri içeren ders ve yöntemlerin geliştirilmesi gerektiği üzerine durulmuştur.²⁵⁶ Köklü bir değişim olmasa da devletin çocuk eğitimine ilgisini gösteren bir yenilik olması dolayısıyla önem arz etmektedir.

1847’de hazırlanan Sıbyan mektepleri ile ilgili talimatnâme, eğitim programının oluşturulması açısından ilk olma niteliğindedir.²⁵⁷ 1869 yılında yayınlanan *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* ile önemli düzenlemeler sağlanmıştır. Okullar ilköğretim, orta öğretim ve yükseköğretim olarak ayrılmış, kız ve erkek çocuklar için ilköğretim mecburî hale gelmiştir.²⁵⁸ Dinî ve dünyevî bilgileri içeren dersler bir arada verilmiş, tarih ve coğrafya gibi dersler programa dâhil edilmiştir.²⁵⁹

1870’li yıllardan itibaren Sıbyan mektepleri ıslah edilmeye başlanmış, Milliyetçilik akımının etkisi ile Fransız sistemi esas alınarak modern eğitim

²⁵⁴ Bayram Kodaman, *II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 67.

²⁵⁵ Süleyman Karataş, “Osmanlı Eğitim Sistemi’nde Batılılaşma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, c. V, s. 231.

²⁵⁶ Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, s. 136.

²⁵⁷ Lütfi Budak, Çiğdem Budak, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti’ne İlkokul Programları (1870-1936)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, Y. 2014, S. 181, s. 53.

²⁵⁸ Hasan Ali Koçer, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1723-1923)*, MEB Yay., Ankara 1992, s. 60.

²⁵⁹ Kodaman, *age.*, s. 63.

kurumları olan iptidâîlere dönüşmüş ve bu okullarda modern eğitim yöntemleri ve araç-gereçler kullanılmıştır.²⁶⁰ Ancak geleneksel olan sıbyan mektepleri de aynı zamanda devam etmiştir. 1882 yılında Maarif Nezareti bu ikililiği ortadan kaldırmaya ve Sıbyan Mekteplerini yeni usul öğretime çevirmeye çalışmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çocuklar için verilen özel eğitim dikkati çekmektedir. Milliyetçilik akımının etkisi ile rağbet gören Fransız kültürü sebebiyle, Fransız öğretmenler özel eğitim vermeleri için tutulmuştur. Hatta gazetelerde özel ders ilanları yer almaya başlamıştır.²⁶¹ Aileler, çocuklarının iyi bir eğitim alması için mürebbiye olarak adlandırılan yabancı eğitimcileri evde bulundurmaya başlamıştır.²⁶²

19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız sisteminin esas alındığı iptidâîlerde Fransızca dersinin müfredata konması, bu dönemdeki yabancı dil meselesini gündeme getirmiştir. Özellikle yüksek gelirli aileler Fransızca dersi veren mürebbiyeler tutmuş, aynı zamanda müzik eğitimini de talep etmişlerdir.²⁶³

19. yüzyılın çocuk hayatı ile ilgili gelişmelerinde biri de kimsesiz ve yetim çocukların korunmasına ve yetiştirilmesine yönelik faaliyetlerdir. Tanzimat dönemi öncesinde II Mahmud (1808-1839) ve I. Abdülmecid (1839-1861) dönemlerinde yetimlerin korunması ile ilgili girişimler yapılmış, fakat daha öteye gidilememiştir. 1851 yılında hazırlanan *Eytâm Nizamnâmesi* ve bu vesileyle kurulan Eytâm Nezâreti

²⁶⁰ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, 2005, s. 192.

²⁶¹ Meliha Yetkin, “Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, S. 51, s. 5.

²⁶² Cafer Ulu, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Mürebbiyelik Meselesi”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, vol. 9/1, s. 599.

²⁶³ Toplum bilimciler bu özel eğitim modeline “konak eğitimi” adını vermiştir. Ekrem Işın, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, S. 51, s. 22; Ulu, agm., s. 600.

korunmaya muhtaç çocuklar için önemli bir adımdır.²⁶⁴ Bu alanda kapsamlı ve köklü çözümler Niş valisi Mithat Paşa(1822-1884)²⁶⁵ tarafından yapılmıştır.²⁶⁶ Paşa, 1863 yılından itibaren korunmaya muhtaç kız ve erkek çocuklarının yetiştirilmesi ve meslek sahibi olmaları için başta Niş olmak üzere pek çok yerde ıslahhânelerin kurulmasına öncülük etmiştir. Toplum kazandırılmaya çalışan bu çocukların uygun ortamlarda okuma- yazma öğrenmeleri sağlanmış Müslüman ve Gayrimüslim çocuklar bir arada kalmıştır.²⁶⁷ Meslekî kabiliyetin geliştirildiği ıslahhâneler çocuğun gelecekte oluşacak olan meslek kaygısını bertaraf etmiştir.²⁶⁸

Şiddetlenen Ermeni olayları sırasında yetim kalan çocukların korunması ve rehabilite edilmesi için 1903'te kurulan *Dârü'l-Hayr-ı Âli*²⁶⁹; bu kurumun lağvedilmesinin ardından kurulan *Himâye-i Etfâl Cemiyeti*²⁷⁰; Balkan Savaşı sonrasında yetim kalan çocukların barınması için kurulan *Dârüleytâmlar*²⁷¹ ve 1896'da kurulmuş olup halen aktif olan *Dârülacezeler* Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetim ve bakıma muhtaç çocuklarla ilgili attığı diğer önemli adımlardır.

Modern Osmanlı toplumunda çocuk ile ilgili gelişmelerden bir diğeri çocuk sağlığının gündeme gelmesidir. Avrupa örneğinden hareketle çocuk sağlığının ihtisas

²⁶⁴ Geniş bilgi için bk. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Yetimlerin Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar", *XII Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1995, s. 46-47.

²⁶⁵ Gökhan Çetinsaya – Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *DİA*, İstanbul 2005, c. XXXX, s. 7-11.

²⁶⁶ Nesimi Yazıcı, "Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *AÜİFD*, 2007, c. XLVIII, S. 1, s. 29.

²⁶⁷ Muammer Salim, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011, s. 100.

²⁶⁸ Nurdan Şafak, "Kimsesiz Çocukların Terbiyesi", *Değerler Eğitim Merkezi*, Y. 1, S. 4, s. 75.

²⁶⁹ Salim, agm., s. 103; Nadir Özbek, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar: Darü'l Hayr-ı Âli", *Tarih ve Toplum*, 1999, S. 182, s. 12.

²⁷⁰ Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk*, 2003, 3(3), s. 194.

²⁷¹ Mehmet Çanlı, "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 14, s. 145-146.

gerektiren bir alan olduğunun farkına varılmıştır. Besim Ömer Paşa Paris’te eğitim görüp İstanbul’da pek çok çalışmalar yapmış ve devrin kadın-doğum uzmanı olmuştur.²⁷² Hastalanan çocuklar herhangi bir hekime değil, çocuk doktoruna getirilmiş ve gazetelerde çocuk doktoru, çocuk ilaçları ve aşılama dair ilanlar yer almıştır.²⁷³ Önceden çocuklara has bir hastane bölümü dahi yokken 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hastanelerde çocuklar için özel koşullar oluşturulmuş ve nihayetinde Şişli Etfâl Hastanesi ilk çocuk hastanesi olarak kurulmuştur.²⁷⁴ Çocuk sağlığı üzerine telif ve tercüme kitaplar yazılmıştır.

Çocukların gündelik hayatında da modern değişimler meydana gelmiştir. Osmanlı çocukları pek çok açıdan Avrupa’daki emsallerine benzemeye başlamıştır. Bu benzeşmeyi gösteren en iyi örneklerden biri “Avrupa Saç” kavramıdır.²⁷⁵ Çocuklar, Avrupalı çocuklar gibi saçlarını uzatmaya, bakım yapmaya başlamıştır. Yine çocuk giyiminde de değişimler görülmüştür. Giyim çeşidi artmış ve tarzı değişmiş; gazete ve dergilerde çocuk giyimi üzerine ilanlar yer almıştır.²⁷⁶ Basit oyuncaklar yapan meşhur Eyüp oyuncakçıları kendini revize etmediğinden dolayı kapanmış,²⁷⁷ çocukların hayatına Avrupa tipi oyuncaklar girmiştir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Batılı bir unsur olan fotoğraf çekmek de çocukların gündelik

²⁷² Nuran Yıldırım, “Besim Ömer Akalın”, *İA*, c. I, s. 147.

²⁷³ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, s. 62 – 67.

²⁷⁴ Nuran Yıldırım, “Etfâl Hastanesi”, *İA*, c. III, s. 220.

²⁷⁵ Reşat Ekrem Koçu, “Avrupa Saç”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, 1355.

²⁷⁶ Okay, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, s. 81.

²⁷⁷ Balikhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. Niyazi Ahmed Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 193. Eyüp oyuncakçıları ile ilgili geniş bilgi için bk. Reşat Ekrem Koçu, “Eyüp Oyuncakçıları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5462.

yaşamına girmiştir.²⁷⁸ Yine Batı orijinli çocuklara yönelik tiyatro gösterileri onların karşılaştığı yenilikler arasında yer almıştır.²⁷⁹

Çocuk edebiyatı ve dergileri modernleşme ve batılılaşma döneminin belirgin bir gelişmesidir. Daha erken dönemlerde çocuk edebiyatı ihmal edilmiştir. Avrupa’da 18. yüzyılda başlayan çocuklara yönelik kitap yayıncılığı Osmanlı’da 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren başlamış ve yaygınlaşmıştır.²⁸⁰

Çocuklar için yayınlanan dergiler ilk olarak 18. yüzyılda Batı’da teşekkül etmiştir.²⁸¹ Osmanlı bu yeniliği 19. yüzyılın ikinci yarısında bünyesine katmıştır.²⁸² Pek çok derginin yayınlandığı bu dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel özelliklerini çocuk dergilerinden takip etmek mümkündür.

Modern Osmanlı toplumunda çocuk ile ilgili gelişmelerden bir diğeri çocuk terbiyesinin özel bir alan olması ve önem verilmesi gerektiğinin anlaşılmasıdır. Bu dönemde çocuk terbiyesine yönelik eserler tercüme edilmiş ve telif edilmiştir. Ayrıca pedagoji üzerine basında pek çok yazı yayınlanmıştır.²⁸³ Ancak şu hususa dikkat çekmeliyiz ki Osmanlı çocuğunun terbiye meselesi modernleşen yapının bir ürünü değildir. İslamiyette birey olarak çocuğun eğitimi ve terbiyesi mühim bir yer tutmaktadır. Osmanlı toplumu çocuğa verilen bu önemin bilincinde olup onun sağlam bir ahlâkî yapıya sahip olması için cemiyet olarak sorumluluk üstlenmiştir.

²⁷⁸ Engin Çizgen, “Osmanlı Dönemi Fotoğraflarında Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 69-77.

²⁷⁹ Sevda Şener, “Türk Tiyatrosunda Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 87-96.

²⁸⁰ Ferhan Oğuzkan, “Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri”, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, Gökyüzü Yayınları, İstanbul 1987, s. 15; Fatih Erdoğan, “Toplumsal Tarihimize Çocuk Edebiyatının Yeri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 79.

²⁸¹ Oğuzkan, agm., s. 25.

²⁸² Cüneyd Okay, “Osmanlı Çocuk Dergileri”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 1997, S. 41, s. 14.

²⁸³ Osman N. Ergin, *age.*, c. IV, s. 1009.

Çoğunlukla içtimâî bir kontrol mekanizması içerisinde bu endişesini gidermeye çalışmıştır. Toplumsal ve kültürel bir özellik olan bu sorumluluk Osmanlı klasik döneminde yazılan pek çok ahlâk eserine ve nasihatnâmeye yansımıştır. Çocuk terbiyesi, çalışmamızın odak noktalarından biri olduğu için bu algı yanılmasına dikkat çekmek istedik. Kanaatimizce 19 yüzyılda çocuğun terbiyesi ile ilgili daha özel konuların işlendiğini ve Batı'nın etkisi ile bilimsel anlamda pedagoji ilminin zihinlerde belirginleştiğini söylemek daha doğru bir ifadedir.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki siyasî ve askerî alandaki gerileme ve akabindeki yenileşme çalışmalarının kökleşmesi ve topluma yansımaları özellikle 19. yüzyılda derin bir şekilde hissedilmiştir. Toplumun en küçük bireyi olan çocuğun yenileşen toplumda ihtiyaçları çoğalmıştır. Bu ihtiyaçlardan eğitim ve sağlık hizmetleri devlet eliyle iyileştirilmiş; giyim, oyuncak, edebiyat gibi gündelik hayat unsurları toplum tarafından giderilmiştir. Çocuklar Batı dünyasından haberdar oldukları için özellikle son dönemde değişime ayak uydurmuşlardır. Ancak toplumda yenilik yapmak kısa sürede gerçekleşebilecek bir olgu değildir. Peyderpey ilerleyen bu değişim köklü değişimlerin sahnesini hazırlamıştır. Çocuk ile ilgili yenileşmeler de bu tür bir süreçten geçmiştir.

Osmanlı çocuk hayatıyla ilgili yenileşmelerin seyrini kuruluşundan son dönemine kadar ahlak eserleri, nasihatnâme, siyasetnâme ve şiirlerde bulmak mümkündür. Özellikle Osmanlı Dönemi Türk edebiyatında en çok kaleme alınan türlerden biri olan nasihatnâmeler bizlere yenileşmenin panoramasını vermekte önemli kaynaklardır.

Yukarıda klasik ve modern Osmanlı toplumunda çocuk ile ilgili bilgi ve gelişmeleri genel hatlarıyla vermeye çalıştık. Bu tezin amaçlarından biri ise çocuk ile ilgili nasihatnâme verilerinin tarihî panoramadaki yerini ortaya koymak olacaktır.

2. Osmanlı Dönemi Nasihatnâmelerinde Çocuk

2.1. Çocuk ve Çocukluk

Osmanlı toplumunda çocuklar ebeveynleri için çok değerlidir. Onlar ebeveynlerinin övünç kaynağı, soylarının sürdürücüsü ve geleceğin teminatıdır. Bu nedenle çocuk sahibi olmak ve onu ideal ahlâk ile donatmak ebeveynlerin her zaman kaygısı olmuştur. Ahlak ve terbiye kitapları yazmak ise bu düşüncenin pratikteki bir göstergesidir. Özellikle nasihatnâmeler çocuk sahibi olmanın mutluluğunu ve şükürünü ifade eden cümlelerle doludur. Çocuk sahibi olmak, nasihatnâme yazmak için önemli bir sebeptir.

Çocuğa yönelik nasihatnâmeler ebeveynler tarafından çocuklarının hayatını ideal kılmak için kendi tecrübelerinden hareketle yazdıkları bir kılavuzdur. Bu yüzden ki çocuklar aileleri için çok değerlidir. Onlar, cemiyete kazandırılıncaya kadar ebeveynler tarafından takip edilir. Hayırlı evlat yetiştirip cemiyete kazandıranların İslâm dinine göre amel defterlerinin kapanmayacağı inancının tesiriyle de nasihat eserleri kaleme alınmıştır. Bu nedenle eserlerin yazılmasında itici güç çocuk sevgisidir. Eserlerin girişlerinde çocuğunun hem bu dünyasını hem ahiretini güzelleştirmek için kaleme alındığını belirten cümleler, bu çabanın çocuk sevgisi ile ilgisini ifade etmektedir.²⁸⁴ Ayrıca baba ocağının devam edecek olması, çocuğa beslenen sevginin en önemli etkenlerinden biridir. “*Ocağını dütünsüz koma*

²⁸⁴ Nâbî, *age.*, s. 180-182; Mercimek Ahmed, *age.*, s. 76; Üst, *age.*, s. 26.

zinhâr, dimişler odsuz ev kutsuz ev it yâr”, diyen Güvâhî, baba ocağını tüttürmenin önemini belirtmektedir.²⁸⁵

Eserlerdeki müşfik ve sıcak ifadelerle yapılan öğütlerin de çocuk sevgisi ile alakası muhakkaktır. *Ey oğlum, canım, iki gözüm, gözümün nuru, sevgili oğlum, pûserim (oğlum)*... gibi hitaplardaki samimiyet bu sevginin yansımasıdır. *Kâbusnâme, Hayriyye* ve *Lütfiyye* gibi eserlerde çocuklarının gelecek hayatlarında seçecekleri meslek ile ilgili tavsiyelerin bulunması da yine onların huzurunu arzulayan ebeveynlerin sevgisini göstermektedir.²⁸⁶ “Çocuklarını bundan daha fazla sevgi, özen ve şefkat içinde yaşatan bir memleket bilmiyorum” diyen Ubcini’nin bu sözleri nasihatnâmeler dikkate alındığında kulağa daha da anlamlı gelmektedir.²⁸⁷

Nasihatnâmelerde gelecek neslin inşasında temel kâidelerin öğretilmesi için çocukluk çağı hedef alınmıştır. Bu sebeple çocuğa verilen öğütlerden hareketle nasihatnâmelerde çocukluğun ne olduğu hakkında hem bireysel hem de toplumsal anlayışı tespit edebilmek mümkündür.

II. Murad (1421-1451), oğlu Fatih Sultan Mehmed (1444-1446, 1451-1481)’e yaptığı nasihatlerde insan ömrünün bebeklik, çocukluk, gençlik, olgunluk ve yaşlılık olarak çağlara ayrıldığını ifade ettikten sonra çocuğun ve çocukluk çağının karşıladığı anlamı dile getirmiştir:

“...ilk olarak çocukluk çağını ele alalım. Bu çağ, beşikten dokuz yaşına kadar olan suçsuz, günahsız, zarar ve ziyansız ve hepsinin masum olduğu gamsız ve kedersiz bir dönemdir. Bu çağdakilerin bütün düşünceleri ve anlayışları, oyun

²⁸⁵ Güvâhî, *age.*, s. 159.

²⁸⁶ Nâbî, *age.*, s. 287-300; Mercimek Ahmed, *age.*, s. 39-137; Vehbî, *age.*, s. 119-124.

²⁸⁷ Ubcini, *age.*, c. II, s. 52.

*oynamanın pek ötesine geçemez. Her ne kadar yorulup güçlük çekerlerse, bu bile gülüp oynayarak olur. Küçük bir oyuncakla hemen avunmayı bilirler. İkinci olarak gençlik çağı gelir. Bu çağ, dokuz yaşından on beş yaşına, yani ergenlik çağına kadar uzanan dönemdir. Bu çağdakiler genellikle şu özelliklere sahiptir: Son derece cömerttirler, ellerine geçen hemen her şeyi harcamaya bayılırlar. Doğru veya yalan ne duysalar hemen inanırlar. Bu yüzden dünyada dönüp duran hile ve dolaplardan haberleri yoktur. Daha doğrusu dünyadan habersizdirler. Felek, henüz, bunlara bir oyun oynamamıştır. Yalan ve dolandırmaları da yoktur, zaten pek anlamazlar da. Tecrübe diye birşeyleriyse, hiç mi hiç yoktur. Düşünce ve ilgileri, gayet basit şeyler üzerindedir. Bu yüzden, hiçbir şeyin, hiçbir zaman eksik ve yanlışını göremezler. Hemen hiç hasta olmazlar, oldukları zaman kısa sürede iyileşirler.*²⁸⁸

Sultan Murad Han, çocukluk çağı ile ilgili görüşünü toplum yapısından hareketle ifade etmiştir. Osmanlı toplumunda hâkim olan İslam hukukuna göre çocukluk iki ana döneme ayrılmıştır. Doğumdan itibaren yedi yaşına kadarki dönem gayrimümeyyiz dönemini oluşturmaktadır. Bu dönemde iyiyi ve kötüyü, doğru ve yanlış birbirinden ayırabilecek ve kendilerini himaye edebilecek zihinsel ve fiziksel gelişime sahip değillerdir. Yedi yaşından erişkinliğe kadar olan dönem ise çocukluğun temyiz çağıdır. Çocuk iyiyi kötüden ayırabilecek istidata sahip olmaya başlar ve bakımda ziyade eğitime ihtiyaç duyar. Erkek ve kız her ikisi için buluğa/erişkinliğe ermenin üst sınırı ise on beştir.²⁸⁹

Sultan Murad, çocukluk çağının gayrimümeyyiz döneminin üst sınırını dokuz olarak ifade etmiştir. Kendisi çocukluk çağının çerçevesini ifade ederken bilinen

²⁸⁸ Sultan Murad Han, *age.*, s. 96-97.

²⁸⁹ Çatalcalı Ali Efendi, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2014, c. I, s. 18.

hukukî karşılığında daha çok toplumsal karşılığına ağırlık vermiştir. Daha açık bir ifadeyle gayrimümeyyiz dönemin üst sınırı hukuk kitaplarında yedi olarak geçmektedir. Bu döneme kadar çocuk bakıma ve korunmaya muhtaç olup yetişkinlerin hayatının bir parçasıdır. Onların toplumda gözle görülür bir hale gelmesi ve dolayısıyla dikkat çekmeye başlamaları dokuz on yaşlarını bulabilmektedir. Bu sebeple Sultan Murad toplumsal gelişmeyi göz önünde bulundurarak dokuz yaşını sınır olarak ifade etmiş olabilmektedir. On iki ile on beş yaşları ise çocukluktan gençliğe geçişin tamamlandığı dönemdir. Tahrir defterlerinden örnek verirsek erkek çocuklar buluğa erdikleri on iki ile on beş yaşları arasında vergi defterlerine kaydedilmiştir.²⁹⁰ İslam hukukundan hareketle artık ceza ve vergi ehliyetine sahip oldukları, yani erişkin oldukları düşüncesi söz konusudur.

Osmanlı toplumunda çocukluk çağıyla ilgili hâkim olan bu görüş kısmen Keşfi'nin *Te'dibnâme*'sinde de mevcuttur. İyiyi kötüden, yanlış doğrudan ayırabilecek zihinsel ve fiziksel gelişimin olmadığı çocukluk çağları, seçkin bir gencin özelliklerinin ekildiği dönemdir. Bu dönemde kendi bakımını ve himayesini üstlenemeyen çocuk, aynı zamanda zihinsel açıdan da gelişmesi için pek çok konuda güzel bir eğitim almalıdır. Her yaş döneminin kendi içinde farklı ve kendine özgü özellikleri olması sebebiyle çocukluk çağının sağlıklı bir şekilde tamamlanması diğer yaş dönemleri için önem arz etmektedir.²⁹¹

Görüldüğü üzere muhatap alınan kesimin çocuk olmasından hareketle diyebiliriz ki yazarların zihninde bir çocukluk çağı algısı mevcuttur. Eserlerde

²⁹⁰ Géza David, "The Age of Unmarried Male Children in the The Tahrir-Defters", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 31, No. 3, 1977, p. 349.

²⁹¹Üst, *age.*, s. 26-28.

biyolojik ve zihinsel gelişmelerin yanında çocukluk çağının toplumsal anlayışa göre de belirlendiğini görmek mümkündür.

2.2. Anne-Baba- Çocuk İlişkileri

Osmanlı nasihatnâmelerinin hemen hemen hepsinde çocuk ve anne-baba ilişkisine temas edilmiştir. Bu ilişki çocuk ve aile nazarından bakıldığında çift taraflıdır. Çocuğun ailesi ile ilişkisi ve ailenin çocuğu ile ilişkisi farklı dinamikler içermektedir. Anne-babanın ilişkisi sevgi, çocuğun ilişkisi ise sevgi ve saygı çerçevesinde şekillenmektedir. Ahmed Midhat, çocuğun bakım evlerinde değil de ana-baba şefkati ve sevgisi ile bir aile yuvasında yaşamasının Osmanlı toplumunun bahtiyarlığı olarak görmektedir.²⁹²

Kur'an-ı Kerim'de anne-babaya iyilikle muamele edilmesini içeren ayetler, anne-baba-çocuk ilişkisinin nasihatnâmelere yansımalarının belirgin bir etkenidir.²⁹³ *Kâbusnâme*'de "Onlara üf deme, onları azarlama ve hep iyi, güzel söyle"²⁹⁴ ayeti örnek gösterilerek çocuğun dünyaya gelmesini, bakımını ve büyümesini anne-babasına borçlu olduğu, bu sebeple onları hor görmemesi, onların haklarını gözetmesine dair pasajlar yer almaktadır. Anne babaya hizmet ederek hayır dua

²⁹² Ahmet Mithat, *Peder Olma Sanatı*, İstanbul 1317, s. 174-125.

²⁹³ Anne-baba-çocuk ile ilgili ayetler: Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Nîsâ 4/36; Allah'tan başkasına tapmayacaksınız, anne-babaya, yakınlığı olanlara, kimsesizlere ve biçarelere de iyilik yapacaksınız.. Bakara 2/83; ... Rabbinize hiçbir şeyi ortak koşmayın, babanıza annenize iyilikten ayrılmayın... En'am 6/151; Rabbin sadece kendisine ibadet etmenize ve anne-babanıza, Allah'ın sizi görmekte olduğu bilinci içinde mümkün olan en iyi şekilde davranmanıza hükmetti. İsrâ 17/23; İkisine de merhametle Biz insana, anne-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Lokman 31/14; Biz o insana anne-babasına güzel davranmayı tavsiye ettik... Ahkaf 46/15.

²⁹⁴İsrâ, 17/24.

almak Allah'ın da hoşnutluğuna vesile olmaktadır.²⁹⁵ Zâîfî de “*Atan ana kâr-ı âyet kıl müdâm*” diyerek anne babaya muamelede bulunurken ayetlerde belirtildiği gibi olmasını ifade etmektedir.²⁹⁶ Anne babanın duasını almanın kurtuluşa ereceğini, bedduasını alanın iflah olmayacağını söyleyen Vehbî, onlara fazlasıyla ikramda bulunulması gerektiğini belirtmektedir.²⁹⁷

Aile yuvasının kıyas kabul etmez sıcaklığı içerisinde yetişen Osmanlı çocukları, olağanüstü derecede sevgi ile beslenirler. Anne-baba onlarda ilahi bir hayır görür ve onlarla öğünürler. Maddi ihtiyaçlarının yanında dinî, ahlâkî ve meslekî eğitim sorumluluğunu üstlenirler. Buna karşılık çocuk da anne-babasına karşı saygıda kusur etmez. Şeyh Eşref ise bu ilişkiyi şöyle ifade eder: “*Küçükken seni gözettikleri gibi sen de ana baba hakkını gözetmelisin. Onların gözünde kabahatin maharetti, açlığını tokluğunu gözetirlerdi. Mutluluğuna çok sevinirlerdi, dertli olsan onların gözyaşları akardı. İşleri senin için iyiyi istemektir, gece gündüz bütün sıkıntıları sendin. Senin varlığına sebep oldular, sen de onların rızalarını iste.*”²⁹⁸

Osmanlı çocuğunun anne-babasına saygı ve hürmet göstermesi değişkenlik gösteren bir olgu değildir. Pek çok ahlâk risalelerinde ve terbiye kitaplarında yer alan bu husus İslamın da öngördüğü bir mesele olduğu için önemini her daim korumuştur. Toplum modernleşme eğiliminde bulunsa da İslamî terbiye gereği çocuğun anne babasına hürmet ile muamelede bulunması nasihatnâmelerin önemli konuları arasında olmaya devam etmiştir. 17. yüzyıl divân-ı humâyun kâtiplerinden Sâfi Mustafa Efendi, *Gülşen-i Pend* adlı nasihatnâmesinde “*Peder ü mâderinûn kadrini*

²⁹⁵ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 99-102.

²⁹⁶ Özuygun, *age.*, s. 410.

²⁹⁷ Vehbî, *age.*, s. 89.

²⁹⁸ Pehlivan, *age.*, s. 93.

bil, muhâlif olma 'avz olmaz hatâdur. Mûti' ol vâliden emrine dâ'im, du'âsın al o redd olmaz du'âdur.” şeklinde babanın kıymetini bilmeyi ve annenin duasını almayı vurgulamıştır.²⁹⁹ 19. yüzyıl Vak'anüvislerinden Mehmed Esad Efendi, çocuklar için yazdığı nasihatnâmesinde “*Vâlideynine kıl izz ü ihtirâm, ol ikinisin de her emrine râm*” diyerek çocukların anne-babasına karşı saygı ve hürmetle muamelede bulunması gerektiğini belirtmiştir.³⁰⁰ 20. yüzyılda Yozgatlı Hüznî ise “*Hak rızasını gözle, hürmet et, hizmet et*” sözüyle aynı meseleye vurgu yapmıştır.

Nasihatnâmelerde anne-baba-çocuk ilişkisine yalnızca çocuk nazarından bakılmamıştır. Anne-babanın da çocuğuna karşı bazı yükümlülükleri mevcuttur. Bunlardan en önemlisi ve kapsamlısı çocuğu terbiye etmek, eğitmek, ahlak ve görgü kurallarını benimsetmektir. Nasihatnâme eseri kaleme almak anne-babanın bu sorumluluğu üstlendiğinin pratikteki en belirgin göstergelerinden biridir. Çünkü nasihatnâmelerde her dönem geçerli olan ahlak ve görgü kuralları ile terbiye unsurları yer almaktadır.

Anne babanın çocuğuna karşı görevlerinden biri ona güzel bir ad koymaktır.³⁰¹ Çocuğun karakterini ve gelecek hayatını olumlu bir şekilde etkileyecek isimlerin verilmesi Türk ve İslam toplumlarının belirgin bir özelliğidir. Dede Korkut hikâyelerinde çocuğun başarılı bir hayat geçirmesi kendisine konulan isime bağlanmıştır.³⁰² İslamiyette de güzel isim verme ile ilgili hadisler bu geleneği etkilemiştir.³⁰³ Osmanlı toplumunda da bu gelenek var olup günümüze kadar

²⁹⁹ Çalka, *age.*, s. 172.

³⁰⁰ Arslan, *agm.*, s. 57.

³⁰¹ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 247.

³⁰² M. Ergin, *age.*, s. 77-78.

³⁰³ Çocuğa isim vermek ile ilgili hadis: “Siz kıyamet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız öyle ise çocuklarınıza güzel isimler koyun”. Ebu Davud, Edeb, 61.

gelmiştir. Çocuğa isim verme ile ilgili diğer bir husus da isminin kulağına okunmasıdır. Nasihatnâmelere de yansıyan bu geleneğe göre çocuğa verilecek isim onun kulağına ezan ve kametle birlikte okunur.³⁰⁴

Anne babanın çocuğuna karşı diğer görevleri ise terbiye etmek, dinî, toplumsal, ahlâkî ve meslekî eğitim vermektedir. Çocuklarına karşı tavırlarında hassasiyet göstermeleri, kaliteli bir birey olarak topluma kazandırılmaları için onlara sevgi ve merhametle yaklaşan bir aile içerisinde büyümeleri Osmanlı toplumunun özen gösterdiği bir durumdur. Bu meselelere sırası geldikçe değinilecektir. Özellikle vurgulamamız gereken şey, çocuğun hayatıyla ilgili bu hususların hepsi ya da birçoğu Osmanlının kuruluşundan sonuna kadar pek çok ahlak, terbiye ve nasihat kitaplarında yer almaktadır. Ebeveynlerin temel sorumluluklarından birinin çocuklarını iyi yetiştirmek olduğu saydığımız bu tür eserlerde yazılmıştır. Ancak modernleşen toplumda bu konuyla ilgili literatür daha da artmaya başlamıştır. Çünkü çocuk ile ilgili meseleler daha karışık hale gelmiştir. Başka bir ifadeyle çocuk ve aile ilişkisi her dönem önemini koruyan bir meseledir. Ancak modern toplumda çocuğun hayatında başka dinamikler zuhur etmeye başlamıştır. Çocuk, geleceğin inşa edilmeye çalışıldığı, toplumun ve devletin mukadderatını elinde tutan bir varlık olarak görülmüştür. Toplumda ayak uydurmaya çalışan çocuğun ihtiyaçları artmış veya farklılaşmıştır. Bu sebeple ebeveynlerin de kendilerini revize etmesi gerekmiştir. Örnek olarak çocuk eğitimi ve pedagojisi üzerine eserleriyle bilinen Ahmed Midhat Efendi, çocuk ve aile ilişkisinde özellikle anne babanın görevleri üzerine vurgu yapmıştır. Buraya kadar klasik olandan pek farklı değildir. Ancak ona

³⁰⁴ Melek Dikmen, Kamile Çetin, “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatnâme: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-i Na’îmiyyesi”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, s. 428.

göre anne babanın çocuk yetiştirme konusunda kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Yani, ebeveynlerin çocuk eğitimi ile ilgili yazılmış eserleri okuyup kendilerini bilinçlendirmeleri ve çocuklarını yetiştirmeleri gerekmektedir.³⁰⁵ Bu husus çocuk hayatıyla ilgili yenileşme ve gelişmelerin yaşandığı Tanzimat ailesinin, klasikten modern hayata intibak eden Osmanlı toplumunun bir görüntüsüdür.

Görüldüğü üzere nasihat eserleri Osmanlı ailesinin ve çocuğunun birbiriyle olan ilişkisini bazı kavramlar çerçevesinde öne çıkarmıştır. Çocuğun anne-babası ile olan ilişkisi sevgi ve saygı; anne-babanın çocuğuyla olan ilişkisi ise sevgi, şefkat, terbiye, eğitim gibi kavramlar etrafında şekillenmiştir. Her iki nazardan bakıldığında da esas olan çocuğun nasıl yetiştirilmesidir.

2.3. Çocuk Terbiyesi

Edeb ve terbiye, Osmanlı toplumunda çocuklar ile ilgili konuşulurken, düşünülürken ve yazılırken çoğunlukla kullanılan sözcüklerdir. Bu ifadeler yeme-içme, konuşma, oturma-kalkma adabı, disiplin, dinî ve ahlâkî eğitim gibi çocukların eğitimiyle ilişkilendirilebilecek konuların yanında onların yetiştirilmesiyle ilgili olabilecek her şeyin anlatımında kullanılmaktadır. Çocukların yetim kalmaları ya da ailelerinin maddi sorunları sebebiyle başka ailelere tebenniye verilmesi dahi zaman zaman terbiye kelimesiyle ifade edilmiştir.³⁰⁶ Bu sebeple terbiye kavramı çok geniş anlamlara gelmektedir. Çocuk temel alındığında Osmanlı toplumunda terbiye

³⁰⁵ Ahmed Midhat, *Ana Babanın Evlatları Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, İstanbul 1317, s. 17-19.

³⁰⁶ Araz, *age.*, s. 100

kavramı, çocukların toplumsal değerler ve duyarlılıklar etrafında yetiştirilmesini ifade etmektedir.³⁰⁷

19. yüzyıldan önce çocukların eğitimi ve yetiştirilmesiyle ilgili devletin geliştirdiği bir politika söz konusu değildi. Çocuk medeniyetin temel unsuru olarak addedilse de toplumun geleceğini inşa eden bir varlık olduğu devletin öncelikli meselesi olarak görülüyordu. Ancak bu, çocukların iyi yetiştirilmesinin aile ve toplum tarafından önemsenmediği anlamına gelmemektedir. Ahlak ve terbiye kitaplarında, incelediğimiz nasihatnâmelerde ebeveynlerin temel sorumluluklarından birinin çocuklarını iyi yetiştirmek olduğu yazılmıştır. Bir çocuğu iyi yetiştirmek genellikle dinî bilgileri ve din kaynaklı toplumsal davranışları öğrenmesiyle eş değer görülmüştür.

Büyük bir ihtimamla yetiştirilen çocukların yaşamlarının anlaşılmasında nasihatnâmelerin sağlayabileceği katkılar azımsanmayacak derecede önemli görünmektedir. İslam bilginleri çocukların açık bir bilince sahip olduklarının dolayısıyla da hızlı öğrendiklerinin farkındaydılar.³⁰⁸ Bu sebeple ne öğretilmesi gerekiyorsa çocuk yaşlarda öğretilmeliydi. “*Ey anne baba, çocuk büyüyünce yol yordam gözetir deme sakın, ağaç yaş iken eğilir, haberin olsun*” şeklinde ifade eden Güvâhî, diğer nasihatnâme yazarlarının da bu konudaki genel kabulüne işaret etmiştir.³⁰⁹ Bu kabul, Kınalızâde'nin “*Etfâlin levh-i idrakleri sâde olmağla her*

³⁰⁷ F. Gabrieli, “Adab”, *Encyclopedia of Islam*, vol. I, Leiden: Brill 1986, s. 175.

³⁰⁸ Mehmet Şeker, *Fatih Devri Osmanlı Müelliflerinden Ali b. Hüseyin el-Amâsî ve Tarîku'l-Edeb'i*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 96-105.

³⁰⁹ Güvâhî, *age.*, s. 171.

canibe kâbil idi” ifadesinde olduğu gibi çocukların temiz ve sade bir bilince sahip oldukları düşüncesi temelinde şekillenmiştir.³¹⁰

D’Ohsson, Müslüman kadınların bütün eğlencesi ve meşgalesinin evinin işini görmek, iş işlemek ve çocuklarının terbiyesiyle uğraşmak olduğunu yazmıştır.³¹¹ İslamiyetin de telkin ettiği bu hassasiyet, çocukların erken yaşlarda alacakları eğitimin ve edinecekleri davranışların gelecekteki yaşamlarını şekillendireceğine inanmaktan kaynaklanmaktadır. Nitekim edep ve terbiyeyle hemhal olan çocuğun âkil; bunlardan yoksun olarak büyüyen çocuğun ise câhil olacağı düşüncesi³¹², çocukluk çağı için olmayıp yetişkinlik dönemine dair bir öngörüdür.

Çocuğun terbiyesi öncelikli olarak annelerin sorumluluğundadır. Annenin terbiyedeki başat rolü ve sahip olduğu iyi ya da kötü özelliklerin çocuğa aktarılacağı düşünüldüğünden eş seçimi ve evlenilecek kişide bulunacak özellikler Osmanlı toplumunda önemsenmektedir. Çocuklara ilk sütü ve terbiyeyi verecek olan annenin edepli, temiz bir soydan gelen ve mütedeyyin biri olmasına dikkat çekilmektedir.³¹³ Kadının malı ve güzelliği değil, onun ahlâkı belirleyici etken olarak görülmektedir.³¹⁴

Sosyal ve ekonomik koşullara bağlı olarak varlıklı ailelerde sütanneler ve dadıların varlığı bilinmektedir. Çocukların terbiyesi üzerinde etkili olan bu kişilerin de bazı niteliklere sahip olması gerekmektedir. Özellikle sütannelerle ilgili olarak çocukların emdikleri süt yoluyla onların karakterini ve ahlâkını aldıkları

³¹⁰ Kınalızâde Ali Çelebi, *Ahlâk-ı Alâ’î*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2015, s. 358.

³¹¹ D’ohsson, *age.*, s. 201.

³¹² Güvâhî, *age.*, s. 172.

³¹³ Güvâhî, *age.*, s. 179.

³¹⁴ Vehbî, *age.*, s. 145.

düşünülmektedir. Kişinin ahlâkî yapısı dinî bir temelde anlam kazandığı için sütannelikte dinsel farklılıklar toplum tarafından göz ardı edilmemektedir. Konuyu “Çocuğa anne sütü ver, ecânibin sütünü verme sakın. Çocuğun fitratı fesada uğrar ve onda ahmaklığa sebep olur. Küfr-i fâsıkın mayası çocuğun tabiatına bulaşır.” şeklinde ifade eden Ömer Nâim, gayrimüslim sütannenin çocuğun yaratılışını, terbiyesini ve biyolojik yapısını etkileyeceğini düşünmektedir.³¹⁵ Her ne kadar 18. yüzyılda bu durumun aksine fetva verilmiş olsa da Müslüman aileler gayrimüslim bir kadını sütanne olarak tutmaya gönüllü görünmemektedir.³¹⁶ Çocuğun terbiyesi ve bakımı ile meşgul olacak dadıların ise şefkatli, kibar olması onlarda aranan niteliklerdendir. Zira çocuğun küçükken örnek alacağı davranışların onun kişiliğini oluşturacağı düşüncesinden dolayı dadıların da belirli niteliklere sahip olması gerekmektedir.³¹⁷

Nasihatnâmeler çocuğa yönelik görgü kuralları ile kişilik ve ahlaka dair içerdiği öğütler açısından tam bir hazinedir. Temel gayesi terbiye olan bu eserlerde çocuğun tüm hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı değerlerin sıralandığını, bunların Osmanlı aile ve toplumunda da vazgeçilmez unsurlar olduğunu görmekteyiz. Örneğin, Ahmed-i Dâ’î, *Vasiyyet-i Nuşirevân*’da çocuklara dürüst olmalarını, kötü söz söylemekten kaçınmalarını, dillerini güzele alıştırmalarını, ağırbaşlı olmalarını ve misafirperver olmalarını telkin eder.³¹⁸ Şeyh Eşref, *Nasihatnâme*’sinde bunlara ek olarak çocuğun terbiyesini zorlaştırıcı bir unsur olan yalan yere yemin etmede ebeveynin baskıcı ve korkutucu rolüne değinir.³¹⁹ Yalan yere yemin etme hem dinsel

³¹⁵ Dikmen, Çetin, agm., s. 428.

³¹⁶ Araz, age., s. 48.

³¹⁷ Vehbî, age., s. 144; Mercimek Ahmed, age., s. 247.

³¹⁸ Ahmed-i Dâ’î, age., s. 303-307.

³¹⁹ Pehlivan, age., s. 106.

hem de toplumsal olarak hoş karşılanmayan bir durumdur.³²⁰ Ancak Şeyh Eşref, bundan ziyade çocuğun yalan yere yemin etmesine ebeveynin sebep olabileceğini ifade edip pedagojik bir bakış açısı geliştirmiştir. Onun bu perspektifi dönemine göre ileri bir düşünüş olup verdiği bilgiler bir hayli değerlidir.

Nâbî, “kulaklarına küpe olsun diye ve sana akıllıca bir sermaye olması için” diyerek cömertlik, güzel ahlâk, başkalarıyla alay etmemek, dedikodu ve fitneye sebep olmanın, söz taşımanın zararları ve sabırlı olma gibi değerleri oğluna *Hayriyye*’sinde belirtmiştir.³²¹ Vehbî ise *Lütfiyye*’sinde ek olarak mala ve servete kanmamasını, edepli giyinmeyi, yaşlılara saygılı olmayı, çok konuşmamayı çoğunlukla dinleyici olmayı, evini oyun alanına çevirmemesini nasihat etmiştir. Sakaoglu, Vehbî’nin çocukların terbiyesi ve yetiştirilmesiyle ilgili düşüncelerini yorumlarken ayıp ve gereksiz görüp çocukları edilgen, gülücüksüz ve sessiz olmaya yönlendirdiğini belirtmektedir.³²² Ancak ortak kanaatten hareket edilecek olursa Osmanlı toplumunda çocuğun sessiz kalması, ayıplanacak davranışlardan kaçınması ve büyüklerine bu minvalde itaat etmesi toplumsal bir kabuldür. Nitekim çocuğun sessiz kalması, utanma duygusunun geliştiğini, dolayısıyla da iyi bir terbiye aldığını ve alacağını göstermektedir.³²³ Özer Ergenç bu tabloyu daha da genelleyerek Osmanlı toplumunun ideal tipi olduğunu dile getirmektedir.³²⁴

Çocuk terbiyesi üzerine vurgu yapan diğer bir nasihatnâme yazarı da Vak’anüvîs Esad Efendi’dir. O, tarihçi olarak toplumda gördüğü aksaklıkları

³²⁰ “Birbirinizi aldatmanız için yalan yemin etmeyin...” Nahl 16/94.

³²¹ Nâbî, *age.*, s. 94.

³²² Sakaoglu, *agm.*, s. 95.

³²³ Kınalızâde de çocukta gelişen ilk duygunun utanma olduğunu belirtmiştir. Kınalızâde, *age.*, s. 358.

³²⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Klasik Döneminin ‘İdeal İnsan Tipi’, ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler”, *Çocuk Kültürü I. Uluslararası Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, haz. Bekir Onur, ÇOKAUM Yay., Ankara 1997, s. 101.

düzeltilme yolunda ahlâki değerlerin karaktere en iyi şekilde nüfuz edebileceği çocukluk çağına *Pendnâme*'sinde hitap etmektedir. Diğer nasihatnâmelerin dile getirdiği dinî ve toplumsal değerleri Esad Efendi de eserinde oğluna öğütlemektedir. Ancak Esad Efendi'nin diğerlerinden farkı ise bu değerleri tekrar tekrar kaleme almasıdır. Örneğin yalancılık gibi toplumda aksaklıklara sebep olabilecek hususlara sıklıkla vurgu yapmaktadır. Nitekim bir tarihçi olarak toplumdaki çözölmeyi gidermenin dinî-ahlâkî değerleri ihyâ etmekle mümkün olabileceğini düşünmesi ihtimal dâhilindedir. Bu hususun sosyolojik yönü bir yana, Esad Efendi'nin dinî-ahlâkî değerleri tekrar yoluyla pekiştirmeye çalışması, çocuğun terbiyesine verdiği önemi ve bu husustaki üslubunu göstermektedir.

Osmanlı toplumunda çocuk terbiyesi, onun eğitim hayatını da içine almaktadır. Aile içinde başlayan bu terbiye, eğitim kurumu olan mektepte devam etmektedir.

2.4. Çocuk ve Mektep

Osmanlı eğitim sisteminin en yaygın ve önemli okulu “mahalle mektebi/sıbyan mektebi” dir. Osmanlı da çocuğun sosyalleşme ve eğitim sürecinin en önemli unsuru olan mahalle, bu işlevini okul aracılığıyla da sürdürmektedir. Mahallenin dine dayalı manevi havası okulda da dine dayalı bir eğitim uygulamasıyla kendini göstermektedir. Var olan bütün sıbyan mekteplerinin hedeflediği eğitimin temelinde İslam dini vardır.³²⁵ 4-5 yaşlarında okula başlayan

³²⁵ Recai Doğan, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *AÜİFD*, 1997, S. 37, s. 413-414.

çocuğa bu okullarda Kur'an ve temel dinî bilgiler (ilmihal) öğretilmektedir.³²⁶ Evde din kaynaklı toplumsal ve ahlâkî davranışların benimsetilmeye çalışıldığı çocuk mektepte de ayrıca teorik bir dinî eğitime tabi tutulmaktadır. İbadet eğitimi bu noktada önemli bir aşama olarak görülmektedir.

Çocuğun eğitim öğretim yaşamında kendisine “*Hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?*”³²⁷ ayetinin kazandırdığı düstur ile ilmin önemi küçük yaşta kavratılmaya çalışılmıştır.³²⁸ Nasihatnâme eserlerinde de çocuğun terbiye ve eğitim hayatıyla ilgili ilk bu meseleye değinilmiştir. Osmanlı toplumunda dinî ilimlerin önceliği yaygın bir kanaat olduğu için nasihatnâmelerde ilimden kasıt ilk etapta dinî eğitimidir. *Kâbusnâme*'de bu kanaat şöyle yer almaktadır:

*Ama bütün ilimlerde din ilminden ulu ilim yoktur, Büyük ilim din ilmidir. Bu din kökü birlik olan bir ağaçtır, dalları şeriattir ve bunları birbirinden ayıran dünya menfaatidir. Çünkü birlik bir ağaçtır, kökü ulu Tanrı'dır, dalı Resül'dür, yaprakları mü'minlerdir, çiçeği mü'minlerin iyi davranışlarıdır ve yemişi o davranışların sevabıdır. İmdi ey oğul, sen de gücünün yettiğince din ilmine çalış, din ilmini bilenlerin yöresinde dolan, tâ ki hem dünyayı elde edesin hem de ahireti ele geçiresin. Tanrı yardım ederse önce din ilmine yapış, çünkü o gövdedir, kalanı daldır. Gövdesiz dal istemek sapıklık nişanıdır.”*³²⁹

Osmanlı bilginleri, çocukların öncelikli olarak Kur'an'ı ve temel dinî bilgileri öğrenmesi konusunda hemfikirdir. Cahil olmamak, Kur'an'ı ve temel dinî bilgileri

³²⁶ Mustafa Gündüz, *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*, DoğuBatı Yayınları, İstanbul 2015, s. 46.

³²⁷ Zümer 39/9.

³²⁸ Ahmed-i Dâ'î, *age.*, s. 300; Özüygun, *age.*, s. 409; Üst, *age.*, s. 25; Nâbî, *age.*, s. 197-198; Vehbî, *age.*, s. 28; Çalka, *age.*, s. 188; Yozgatlı Hüznî, *age.*, s. 372; Arslan, *agm.*, s. 49; Ethem İbrahim Paşa, *age.*, s. 11.

³²⁹ Mercimek Ahmed, *age.*, c. II, s. 27.

bilmekle eş değer kabul edilmiştir. Osmanlı klasik döneminde var olan bu kanaat, Tanzimat döneminde devletin de müdahale ettiği bir meseledir. Bilindiği üzere Sultan II. Mahmud tarafından 1824'te çıkarılan “Talîm-i Sıbyân Hakkında Ferman”da öncelikle “zâruriyât-ı dînîyye” denilen ve hemen hemen her Müslümanın bilmesi gereken ilmihal bilgilerinin öğretilmesi şart koşulmuş, çocuklara Kur’an talimi, tecvid ve ilmihal öğretilmesi istenmiştir. Ayrıca bu kademedeki eğitime zorunluluk şartı getirilmiştir. Çocuklar bir sanata verilmeden önce mektebe gitmesi emredilmiştir. Bu emre riayet etmeyen ebeveyn ile çocukları yanlarında çırak olarak bulunduran kimselerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir.³³⁰

Cahil olan kimsenin ebedî hayattan mahrum olacağı³³¹ düşüncesinden hareketle nasihatnâme yazarları da çocukları ilme yöneltmiştir. İlim, güzel ahlakın mayasını oluşturduğu için her şeyin önünde olması gerekli görülmüştür.³³² Din ilimlerini öğrenmeye engel olacak her şey –iyi de olsa- sonraya bırakılmıştır.³³³ İbadet eğitimine hassaten önem verilmiştir.³³⁴

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere öncelikle Kur’an’ı ve temel dinî bilgileri öğrenmeleri konusunda eğitilen çocukların büyüdüklerinde ayakta durmalarını sağlayacak çeşitli beceri ve sanatları öğrenmeleri gereğine vurgu yapılmıştır. Temel düşünce, çocukların parayla değil, ilimle yükselebilecekleridir. Bu anlamda 19. yüzyılda da Mustafa Hâmî’nin belirttiği üzere dünyaya gelen bir çocuğu ya fazilet ya felaket beklemektedir. Bir çocuğa fazileti kazandıracak sanat ve ilimle olan

³³⁰ Ziya Kazıcı, *Osmanlı’da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016, s. 93-96.

³³¹ Nâbî, *age.*, s. 199.

³³² Vehbî, *age.*, s. 27-28.

³³³ Pehlivan, *age.*, s. 107; Özuygun, *age.*, s. 409.

³³⁴ Güvâhî, *age.*, s. 169; Özuygun, *age.*, s. 410; Nâbî, *age.*, s. 182-197; Arslan, *agm.*, s. 58; Yozgatlı Hüznî, *age.*, s. 374.

meşguliyetidir.³³⁵ İlimin kaynağı olarak görülen muallimlerin yüceltilmesi ve onların bir babanın hak ettiği saygıyı hak ettiklerinin sürekli hatırlatılması da bununla ilgilidir.³³⁶ Ancak ilim ve sanat öğrenirken seçici olunmalıdır.

Çocukların hangi ilmin ya da ilimlerin eğitimini alacağı dönemin düşünce yapısına göre değişmiştir. Ancak hemen hemen her dönemde önemini yitirmeyen ilim dalı fıkıhtır. Osmanlı eğitim sisteminde medreselerin her kademesinde fıkıh dersi bulunmaktaydı. Muhtevası, haram ve helal olan hükümleri içerdiği için en önemli ilim olarak görülmekteydi.³³⁷ Nasihatnâmelerde de tefsir, hadis gibi dinî ilimlere yer verilmesiyle birlikte fıkha ayrı bir vurgu yapılmıştır.³³⁸ Çocuklara öğretilmek istenen doğru ve yanlışlar, dinin haram ve helaliyle örtüştüğü için fıkıh ilmi bu amaca ulaştıracak en uygun muhtevaya sahip görülmüştür.

Osmanlı eğitim müfredatında, devrin düşünce yapısına göre yeri ve önemi değişkenlik arz eden ilimlerden biri felsefedir. 17. yüzyılda Nâbî'ye kadar incelediğimiz nasihatnâmelerde felsefeye olumsuz bakıldığı ile ilgili ufak da olsa bir görüşle karşılaşılmamıştır. Aksine yazarlar çocuklarına hikmet (felsefe) öğrenmeleri gerektiğini dile getirmiştir.³³⁹ 17. yüzyılda Nâbî'nin çocuğuna “felsefeden kaçabildiğin kadar kaç”³⁴⁰ demesinin arkasında devrin düşünce yapısının etkili olduğu muhakkaktır.

³³⁵ Mustafa Hâmî, *Vezâifü'l-Etfal*, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1288, s. 3.

³³⁶ Ahmed-i Dâ'î, *age.*, s. 300; Mercimek Ahmed, *age.*, s. 250; Üst, *age.*, s. 36; Vehbî, *age.*, s. 27; Yozgatlı Hüznî, *age.*, s. 378.

³³⁷ Hızlı, *agm.*, s. 37.

³³⁸ Mercimek Ahmed, *age.*, c. II, s. 27; Özuygun, *age.*, s. 409; Üst, *age.*, s. 44; Nâbî, *age.*, s. 201; Yozgatlı Hüznî, *age.*, s. 372.

³³⁹ Ahmed-i Dâ'î, *age.*, s. 301; Özuygun, *age.*, s. 409.

³⁴⁰ Nâbî, *age.*, s. 200.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) devrine kadar medreselerde felsefe ve mantık okutulmuştur. Fatih devri ise Sahn-ı Semân medreselerinde felsefenin Osmanlı düşüncesinde zirve yaptığı, “Tehâfüt Geleneği”nin başladığı dönemdir.³⁴¹ Akabinde Süleymaniye medreseleri de felsefe derslerini müfredatında bulundurmıştır.³⁴² 16. yüzyılın sonlarına kadar felsefe dersi medreselerde yer almış; bu ilim dalında Molla Fenârî, Kadızâde-i Rûmî, Hocazâde, Ali Kuşçu, Müeyyedzâde Abdurrahman, Mirim Çelebi, İbn Kemâl ve Kınalızâde Ali Efendi'nin eserleri okutulmuştur.³⁴³

Kâtip Çelebi, 16. yüzyılın sonlarına kadar felsefe derslerinin okutulduğunu yazmaktadır. Ancak daha sonra “bazı şeyhülislamın dinî akidelere muhalif olduğundan bahisle felsefe tedrisatını men’ ettirdiklerini ve bunun yerine zaten medreselerde okutulan Hidâye ve Ekmel’i³⁴⁴ koydurarak bunun Osmanlı medreselerinin fikrî inkirâzına sebep olduğunu” belirtmekte;³⁴⁵ fakat bu durumun Osmanlı fikrî yapısına zarar vereceğini dile getirmektedir.³⁴⁶ Felsefenin yerini fıkıh

³⁴¹ Tehâfüt, tutarsızlık ve dengesizlik gibi anlamlara gelir. İbn Sina'nın fikirlerini eleştiren Gazâlî, *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı bir eser yazar. İbn Rüşd de bu esere karşılık Tehâfütü't-Tehâfüt adından eser yazar. Bu karşılıklı eleştiri Fatih Sultan Mehmet Döneminde devrin felsefe derslerine ve fikir tartışmalarına kaynaklık etmiştir: Süleyman Hayri Bolay, “Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlılarda Tehâfüt Tutkusu”, *Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı III (Düşünce ve Bilim)*, S. 33, s. 11-30.

³⁴² Yasin Yılmaz, *Kanûnî Vakfıyesi Süleymaniye Külliyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 284.

³⁴³ Kazıcı, *age.*, s. 113.

³⁴⁴ Hanefî fıkıhı üzerine Burhaneddin el -Merginânî tarafından yazılmış *Bidâyetü'l-Mübeddî* adlı eser için kaleme alınan haşiye ve şerh kitaplarıdır: Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c. XVII, S. 11, s. 33.

³⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, Maarif Vekaleti, Ankara 1941, c. I, s. 680; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 2014, s. 27; Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Düşünce Hayatı” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1988, c. II, s. 175; Hüseyin Gazi Yurdaydın, “Osmanlılarda Felsefe”, *Mülkiye Dergisi*, Ankara 1999, S. 2, s. 21-45.

³⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyârî'l-Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s. 20-21.

ilminin almasını dönemin zihniyetiyle irtibatlandıran Hüseyin Atay, bu durumu şöyle dile getirir:

“Büyük imparatorluğun içinde mevcut bütün halkı iyi ve adaletle idare etmek görevi fikha aitti. O halde fıkah iyi okunmalı, okutulmalı idi. Çünkü toplumun sosyal ve ekonomik problemlerine çözüm onun tarafından bulunacaktı. İşte fikhın ağırlık kazanmasının sebebi bu idi. Bu suretle diğer felsefî ilimler kenara itildi veya tamamen kaldırıldı. İslâmın inanç esasları altı ilke halinde “Amentü” de formüle edilmişti. Bir kimse bunu öğrendikten sonra artık felsefî münakaşaya hacet görülüyordu. Önemli olan günlük hayatında ne yapması gerektiğini bilmesi idi. Fazla olarak, toplumdaki aksaklık ve bozukluklar felsefe okuyanlar ve onların felsefî münakaşaları yoluyla insanları dinde şüpheye düşürdüklerinden insanları şeriatı dinlememeye sevk ettiği ithamı da felsefenin kaldırılmasına ve yerine fikhın konmasına sebep oluyordu. Doğrusu fikhın iş görebilmesi ve geçerli olması için onun gerekçesi olan kelâm ilminin ve felsefenin iyi bilinmesinin gerektiği kabul edilmiyordu.”³⁴⁷

Felsefeyi olumsuzlama tavrı, 18. yüzyılda da devam etmiştir. Vehbî filozofların sözlerinin vehimle dolu olduğu, ayete ve hadise aykırı konuştuklarını, Allah’ın hikmetini kulun bilemeyeceğini söyleyerek oğluna felsefeyi yasaklamıştır.³⁴⁸

Osmanlı eğitim sisteminde felsefe dersinin müfredata eklenmesi ile ilgili girişimlerde bulunulmuş ancak bu çabalar kalıcı olmamıştır. Felsefe dersinin geçirdiği bu serüveni, aklî ilimlerden olan matematik, geometri, astronomi dersleri de geçirmiştir. Başka bir ifadeyle Osmanlı eğitim sisteminde matematiği ya da felsefeyi

³⁴⁷ Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983, s. 166.

³⁴⁸ Vehbî, *age.*, s. 30-31.

tek başına alıp incelemek pek mümkün değildir. Nitekim Osmanlı toplumunda matematikle ilgilenen düşünürler aynı zamanda astronomi, geometri ve felsefe gibi ilimlerde de ilgilenmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine girmesiyle ilmî faaliyetlerde yaşanan gerileme, felsefenin yanı sıra matematik, astronomi gibi ilimlerde de kendini hissettirmiştir.

Osmanlı bilim dünyasında çok sayıda olmasa da matematik, geometri ve astronomi gibi ilimlerle uğraşan âlimler yaşamıştır. Molla Fenâri, Ali Kuşçu, Takiyüddin er-Râşit, Gelenbevî İsmail Efendi, Zeki Salih gibi bilim adamları bu âlimlerden bazılarıdır.³⁴⁹ Sözü ettiğimiz bu bilim dallarının öğretimi ise Osmanlı toplumunda ayrı bir öneme sahiptir. Eğitim sisteminin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde çocuğun günlük hayatta karşılaşabileceği seviyede matematik dersine yer verilmiştir.³⁵⁰ Namaz vakitleri, kible tayini ve miras taksimlerinin hesaplanması gibi konular bu ilimlerin öğretilmesinde en önemli sebeplerdendir.³⁵¹ Bunun dışında Taşköprülü-zâde Ahmed (1561), alım satım işlerinde, borç ödemelerinde bu ilimlere ihtiyaç duyulduğunu ve büyük küçük herkesin bu ilimden uzak duramayacağını ifade etmiştir.³⁵² Kâtip Çelebi de müftü ve kadıların hesap, hendese gibi ilimleri bilmeleri gerektiğini dile getirmiştir.³⁵³ Gerek dinî meselelerde gerek sosyal münasebetlerde

³⁴⁹ Mehmet H. Oryan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Matematik Bilimi", *Osmanlı, Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, c. 8, s. 383-387.

³⁵⁰ Cevat İzgi, "Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, ed. Feza Günergün, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, s. 130.

³⁵¹ Mercimek Ahmed, *age.*, c. II, s. 67-70.

³⁵² Taşköprülü-zâde Ahmed, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, çev. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1975, c. I, s. 326.

³⁵³ Katip Çelebi, *Mizân*, s. 21-23.

elzem görülen bu ilimlerin nasihatnâmelerde çocuklara tavsiye edilmesi ise bu düşünce yapısından beslenmiştir.³⁵⁴

17. yüzyıla gelindiğinde Nâbî'nin çocuğuna hesap ilimleri bilmemenin bir eksiklik vermeyeceğini belirtmesi³⁵⁵ ile 18. yüzyılda Vehbî'nin astronomi, geometri, matematik gibi şüpheli ilimlerle uğraşmamasını dile getirmesi³⁵⁶ Osmanlı bilimsel düşüncesinde değişimin olduğuna işaret etmektedir. Bu konuda 17. yüzyıl ilim dünyasına damgasını vuran Kadızâdelilerin icraatlarının muhtemel bir etkisi söz konusudur.³⁵⁷ Onların ele aldığı ilk mesele müspet ilim, felsefe ve matematik okumanın caiz olup olmamasıdır. Katip Çelebi'ye göre Kadızâdelilerin mücadelesinin temelinde bu ilimlerin yasaklanması amacı yer almaktadır.³⁵⁸ Bu nedenle felsefe de dâhil olmak üzere bahsettiğimiz bu ilimlerin 19. yüzyıla kadar eğitim müfredatlarında geri plana atılmış olmasında Kadızâdelilerin fikir hareketinin etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.

Eğitim alanında yaşanan yenileşmeler neticesinde, 1773 yılında kurulan Batılı anlamda ilk yükseköğretim kurumları Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun ile 1795 yılında kurulan Mühendishâne-i Berr-i Hümayun, matematik, geometri, hendese, astronomi gibi ilimlerin öğretiminin canlanmasına vesile olmuştur. Devrin önemli matematik âlimlerinden İshak Paşa, Hüseyin Rıfkı Tamanî gibi önemli isimler

³⁵⁴ Özuygun, *age.*, s. 409; Üst, *age.*, s. 41.

³⁵⁵ Nâbî, *age.*, s. 201.

³⁵⁶ Vehbî, *age.*, s. 32-34.

³⁵⁷ Kadızâdeliler Hareketi: IV. Murat (1623-1640) devrinde başlayıp IV. Mehmet (1648-1687) devrinde sona eren, Kadızade Mehmed Efendi adındaki bir vaizin Kur'an ve sünnet İslam'ını öne çıkarıp, dinî her türlü bidatten arındırma maksadıyla teşekkül eden dinde tasfiye hareketidir. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1984, c. XVII-XIX, s. 209.

³⁵⁸ Katip Çelebi, *Mizan*, s. 111.

buralarda dersler vermiş, modern matematik ve fiziğin Osmanlı eğitim hayatına taşınmasında önemli çalışmalara imza atmışlardır.³⁵⁹

Modern Osmanlı toplumunda müspet ilimlerin eğitim sisteminde yeniden canlanmasında önemli katkıları olan Ethem İbrahim Paşa, Avrupa’da kaleme alınmış matematik kitapları tercüme etmiştir.³⁶⁰ *Nesâiyihü’l-Etfâl*’inde de matematikçi ve mühendis yönünü gösteren İbrahim Ethem Paşa, çocuğuna bu ilimleri öğrenmesi gerektiğini söylemiş ve çocuğunun nezdinde tüm nesle hitaben her yaştan ve gruptan insanın bu ilimlere ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır.³⁶¹ Klasik dönemde bu ilimlerin öğretilmesinin önemi dinî meselelerle birlikte vurgulanırken, yine dinî temele dayandırılarak sekteye uğratılmış ancak Osmanlı son döneminde çağdaş bir uygarlık olmanın, ilerlemenin ön koşulu olarak sunulmuştur.

Osmanlı klasik toplumunda çocukların eğitimini alabileceği yabancı dil Arapça ve Farsçadır. Klasik dönemde bu iki dilden başka bir dile ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü Devlet, eğitim müfredatını İslâmi eserler çerçevesinde şekillendirmiştir. Mekteplerden sonra eğitim verilen medreselerde tefsir, hadis, fıkıh usûlü ve kelim gibi yüksek ilimler okutulmuştur.³⁶² Hem bu derslerin Arapça kaynaklarla işlenmesi hem de İslam dininin kazandırdığı ilgi gereği Arapça, medreselerde okutulan derslerin başında gelmiştir.³⁶³

Arapça dışında diğer yaygın dil olan Farsça ise daha çok edebiyat alanında revaç bulmuştur. *Mesnevi*, *Bostan* ve *Gülistan*, *Pendnâme* eserlerinin medreselerde

³⁵⁹ Ercüment Kuran, “Müspet İlimlerin Türkiye’ye Girişi (1797-1839)”, VII. *Türk Tarih Kongresi*, TTK Yay., Ankara 1973, c. II, s. 675; Kemal Zülfü Taneri, *Türk Matematikçileri*, Matbaacılık Okulu, 1958, s.75-76.

³⁶⁰ Dosay, agm, s. 113-117.

³⁶¹ Ethem İbrahim Paşa, *age.*, s. 100.

³⁶² Uzunçarşılı, medreselerde okutulan bu derslere ulûm-i âliyye demiştir: Uzunçarşılı, *age.*, s. 26.

³⁶³ Hızlı, agm., s. 33.

okutulması, Farsça dilinin Osmanlı eğitim müfredatında gelişmesine katkı sağlamıştır. Özellikle Divan edebiyatında şairler tarafından kaleme alınan Farsça ağırlıklı şiirler de bu dilin yaygın olduğuna işaret etmektedir. ³⁶⁴Vehbî'nin Farsça'yı öğretmek için kaleme aldığı *Tuhfe-i Vehbî*³⁶⁵ adlı eseri de bu çabanın bir ürünüdür.

Yabancı dil konusunda toplumun –ki özellikle aydın kesimin- Arapça ve Farsça'ya olan meyli nasihatnâmelerde de kendini göstermiştir. Çocukların Arapça ve Farsça bilmeleri gerektiği dile getirilmiştir. ³⁶⁶ Ancak belirtmek gerekir ki yazarların seçkin tavrı, Arapça ve Farsça'yı olmazsa olmazlardan göstermesine sebep olmuştur. Nitekim Arapça ve Farsça dersleri mekteplerde değil, medreselerde verilmekteydi ve her kesimden çocuğun medreseye gitmesi söz konusu değildi. Bu sebeple nasihatnâmelerden hareketle çocukların yabancı dil olarak Arapça ve Farsça'yı öğrendiğine dair bir genelleme yapamayız.

Osmanlı eğitim sistemi son dönemine kadar müfredatında Arapça ve Farsçanın yerini korumuştur. Bununla birlikte modernleşme döneminde Batı dillerinden biri olan Fransızca müfredata girmiştir. Eğitim kurumları Fransız sistemi örnek alınarak dönüştüğü için ibtidâî, rüştiye ve idadî mekteplerin müfredatına Fransızca dersi konulmuştur. Çocuklar özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı dil öğrenmeye başlamışlardır.

Avrupa ile ilişki içerisinde olan devlet adamları, modernleşme ve batılılaşmanın yabancı dil eğitimiyle hızlanacağını düşünmüşlerdir. Bunlardan biri olan Ethem İbrahim Paşa, *Nesâyahü'l-Etfâl* adlı eserinde çocuklara, çağdaş bir eğitim

³⁶⁴ Osman N. Ergin, *age.*, s. 155

³⁶⁵ Vehbî, *Tuhfe*.

³⁶⁶ Özüygun, *age.*, s. 409; Üst, *age.*, s. 40; Nâbî, *age.*, s. 201; Vehbî, *age.*, s. 60.

için Batı dillerinden birini bilmenin gerekli olduğunu belirtmiştir.³⁶⁷ Bu mesele o kadar yaygın hale gelmiştir ki çocuklarına mürebbiye tutmak isteyen aileler, bu kişinin Fransız olmasına özen göstermiştir. Hatta gazetelerde Fransızca özel ders ilanları yer almıştır.³⁶⁸

Görülüyor ki klasik dönemin yabancı dili olan Arapça ve Farsça, müfredattan kalkmasa da cazibesini yitirmiş ve modernleşen toplumda yerini Fransızca gibi Batı dillerine bırakmıştır. Çocuklara dair nasihatlerde de aynı durum söz konusudur. Batılılaşma dediğimiz olgu neslin yeniden inşasıyla mümkün olur ki burada en önemli hedef çocuk ve onun eğitimidir. Bu sebeple diyebiliriz ki toplumun zihin dünyasını şekillendiren temel sâiklerin çocuğun eğitimini nasıl etkilediğini yabancı dil meselesi üzerinden görmek mümkündür.

Çocukla ilgili nasihat eserlerinde ilimler dışında eğitim hususunda dikkatimizi çeken başka bir husus dayak meselesidir. İslam dünyasında İbn Sahnûn, Âdâbu'l-Muallimin adlı eseri ile dayağın bir terbiye aracı olarak kullanılmasını ilk tartışan isimlerdendir.³⁶⁹ Öğrencisi Kâbisi de İbn Sahnûn'u eserine kaynak almıştır. O, Hz Muhammed'in konuyla ilgili çeşitli hadislerini aktararak, muallimin çocuklara karşı şefkatli olmasını beklemekte, yanlışlarını tavsiye yoluyla düzeltmesini önermektedir. Ona göre muallim, kendisine teslim edilen çocukların babası gibidir. Dolayısıyla çocukları yararsız, olumsuz davranışlardan uzak tutması gerekir. Bir muallim, dövülmeyi hak eden çocuklara yaptıkları şeyin yanlış olduğunu öncelikle suratını ekşiterek ve kızarak ya da ırza namusa dokunmayan acı sözler söyleyerek

³⁶⁷Ethem İbrahim Paşa, *age.*, s. 102.

³⁶⁸Okay, *age.*, s. 39.

³⁶⁹İbn Sahnûn, *Eğitim ve Öğretimin Esasları Âdâbu'l-Muallimin*, çev. Mehmet Faruk Bayraktar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

anlatmalıdır. Tesir etmemesi halinde de çocuk hak ettiğinden fazlası olmamak şartıyla dövülebilirdi.³⁷⁰ Buna mukabil Osmanlı döneminde okutulan *Kâbusnâme*'de muallimleri tarafından dövülen çocuklara şefkat edilmemesi gerektiği yazılmıştır. Çocukların hüneri, ilmi ve edebi sopa korkusuyla öğrendikleri dile getirilmiştir. Ancak bir baba, kendisine karşı kin tutabileceğinden dolayı çocuğuna dayak atmayıp bunu muallime havale etmesi gerektiği de söylenmiştir.³⁷¹ Eğitim müfredatında yer alan Sadî'nin *Gülîstan* adlı eserinde “hocanın cefası, baba sevgisinden daha iyidir” şeklinde bir ifade yer almıştır.³⁷²

Bu verilerden hareketle eğitimde dayanın terbiye unsuru olup olmadığını söylemek pek mümkün değildir. Ancak Osmanlı eğitim tarihi üzerinde yapılan çalışmalar, çocukların terbiyesi ve dayak arasında kurdukları güçlü bağlarla, sorunların önemli oranda dayakla halledildikleri yönünde bir algının oluşmasına sebep olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında, ilkokullarda okutulmak üzere yazılan bir kitapta dayak “yeni terbiye” anlayışının tam tersi olacak şekilde, “eski terbiye” usulünün başat özelliği olarak resmedilmiştir.³⁷³ Buna karşın toplumsal her türlü sorunun yansıyabildiği mahkeme kayıtlarına 19. yüzyıldan önce çocukların mekteplerde maruz kaldığı dayakla ilgili neredeyse hiçbir kayıt yansımamış olması ilginçtir.³⁷⁴

³⁷⁰ Abu'l-Hasan Ali Al-Kâbisi, *İslamda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Bir Risale*, çev. Süleyman Ateş, Hıfızrahman R. Öymen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1966, s. 54-55.

³⁷¹ Mercimek Ahmed, *age.*, c. I, s. 250.

³⁷² Sadî, *age.*, s. 173.

³⁷³ Sakaoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, s. 165.

³⁷⁴ Mefail Hızlı, *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999, s. 83.

Somut örneklerden ziyade dayak konusunda algıya bakarsak Abdullah Efendi'nin 18. yüzyılın başında verdiği iki fetvasından anlaşıldığına göre mesele dayanın varlığı değil, hangi ölçülerde atıldığıdır.³⁷⁵

Osmanlı toplumunda dayak var olmakla birlikte bunu katı bir disiplin olarak görmemek daha iyi bir okuma olacaktır. Kınalızâde, kabahat işleyen bir çocuğun hemen dövülmemesini tavsiye etmiştir. Ona göre önce çocuğun kabahati yanlışlıkla yaptığını düşünmek gerekir. Ayrıca çocuklar yaptıkları bir yanlış üzerine “falanca çocuk bu fiili işlemiş başına şu gelmiş” diye korkutulmalıdır. Çocukların önünde iyi örnekler övülmeli, kötüler de yerilmelidir.³⁷⁶ Tariku'l-Edeb'te, mektebe başlayan çocukların, üç güne kadar dövülmemesi tavsiye edilmiştir. Onlar, mektebe alıştırmaları gereken vahşi kuşlara benzetilmiştir. Üç gün geçtikten sonra yaptıkları yanlışlar nedeniyle dövülebilirler.³⁷⁷ Bu durumu dışarıdan bir gözlemci olarak Salomon Schweigger, Almanya'daki sert ve dayakçı eğitim sistemini eleştirdikten sonra Osmanlı'da dayak atılmadan önce muallimlerin çocuklara büyük bir sabır gösterdiği şeklinde dile getirmiştir.³⁷⁸

2.5. Çocuk ve Meslek

Ebeveynlerin çocuklarına karşı şefkat ve koruma hissi onların büyüdüklerinde hayatlarını idame edecekleri mesleği tavsiye etmelerine sebep olabilmıştır. Bu konuda nasihatnâme yazarlarının tecrübe sahibi oldukları meslek gruplarının avantajları veya dezavantajları hakkında çocuklarına öğütler verdikleri

³⁷⁵ Muallim-i sibyan olan Zeyd ta'lim-i Kur'an için sibyanı kadar-ı mu'tadan ziyade darbâ kâdir olur mu? El-cevâb: Kadar-ı mu'tad darba kâdir olur. Araz, *age.*, s. 130.

³⁷⁶ Kınalızade, *age.*, s. 32.

³⁷⁷ Şeker, *age.*, s. 120-121.

³⁷⁸ Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, s. 127.

görülmektedir. Bunu yaparken dönemin toplumsal gerçeklerinden hareket ettikleri aşikârdır.

Çocuklarına meslekî kaygılarını ifade eden yazarlardan biri Nâbî'dir. Eserinde huzurlu bir hayat geçirmenin yolunu basit ve orta halli yaşamaya bağlamıştır. Kendisi bürokratik çevrenin içerisinde yaşadığı için üst düzey idarî mesleklerin sebep olacağı dertlerin büyük olacağını belirtmiştir. 17. yüzyıl Osmanlı düzeninin bozulmasını temelde insan unsuruna bağlayan Nâbî'ye göre müesseseleri bozan temel niteliklerin dejenere olmasına sebep olan etken, yönetici sınıfıdır. Bu bakımdan oğluna üst düzey yöneticilikten uzak durmasını tavsiye etmiştir. Yozlaşan bu üst mevkilerden en önemlilerinden biri Paşalık mevkiidir. Nâbî yönetici sınıfın müsrifliğinden, para hırsından dolayı oğluna sakınması gerektiğini ifade etmiştir.³⁷⁹

17. yüzyılda "a'yânlık" mevkiinin imtiyazlı bir sınıf haline geldiğini belirten yazar, oğluna bu görevin olumsuzluklarını anlatır. Bilindiği gibi a'yân, genel anlamda Osmanlılarda şehir ve kasabalarda devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen addır.³⁸⁰ Zamanla servetini çoğaltarak geniş topraklara hakim olan a'yânlar, çiftçiye ve hatta devlete bile borç verir hale gelmişlerdir. Merkezî otoritenin zayıflamasıyla birlikte, devlete ait bir takım yetkileri de üstlenen a'yânlar, haklı veya haksız çıkarlarını gözetmişlerdir. Nâbî'de bu meslekte edep ve hayânın kalmadığını, maddi anlamda kişilerin bu mesleği sömürdüğünü ve halka zulmettiğini ifade edip oğluna bu mesleğin mutsuzluk getireceğini belirtmiştir.³⁸¹

³⁷⁹ Nâbî, *age.*, s. 268-278.

³⁸⁰ Geniş bilgi için bk. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda A'yânlık*, Ankara 1977.

³⁸¹ Nâbî, *age.*, s. 237-245; Ayanlık ile ilgili bozulmalar başka eserlerde konu edilmiştir. Bu konuda detaylı bilgi için bk. Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nesâyihi'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ (Devlet Adamlarına Öğütler)*, sad. Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s. 22-60; Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, haz. Yılmaz Kurt, Ecdâd Yayınları, Ankara 1994.

Adaletle çok önem veren Nâbî, miras taksim etmekle görevli memur anlamına gelen Kassamlık görevi ile Kadılık görevini oğluna seçmemesi konusunda nasihat etmiştir. Ona göre dürüstlük isteyen bu iki meslek sahipleri yozlaşmış, çıkar uğruna pek çok ahlaksızlık yapıp rüşvetin adını mahsul koymuşlardır.³⁸² Bunun dışında eminlik ve tevliyyet görevlerinin sorumluluğunun ağırlığından dolayı oğluna seçmemesini telkin etmiştir.³⁸³

Bu ve bunun gibi çocuğuna zarar getireceğini düşündüğü meslekleri açıkladıktan sonra Nâbî, oğluna hacegân-ı divân-ı hümâyun mesleğini seçmesi yönünde nasihatte bulunur. Ona göre hâcelik dönemin en güvenli mesleğidir. Bilindiği üzere divan katibi de diyebileceğimiz bu meslek için gerek divân-ı hümâyun gerek Paşa kapısındaki kalemlerin şefleriyle pek çok daire ve hizmetlerin müdür, nazır ve eminleri hacegân-ı divan-ı hümâyun denilen bu meslekten tayin edilirdi.³⁸⁴ İlimyenin gerilemesi ve buna karşılık kalemienin gittikçe yükselmesi, Nâbî'nin bu mesleği kendisi için talep etmesine sebep olmuş; elde edemeyince de en iyisi olarak düşündüğü bu mesleği oğluna tavsiye etmiştir. Ancak çok önem verdiği ve saygın olarak gördüğü bu meslek 18. yüzyılda itibarını kaybetmiştir. Bu konuyu Vehbî şöyle ifade etmiştir:

Nâbî hocalık mesleğinin her mesleğin önünde olduğunu söylemiş, şimdi o kaptıya set çekildi. Hocaların çoğalmasi değer kaybına, birçoğunun hor görülmesine sebep oldu.. Sadakaya muhtaç dilenciler gibi geçici bir gölge kadar ikbal sahibiler,

³⁸² Nâbî, *age.*, s. 278-282; Rüşvet aldıklarından dolayı azledilen kadıların sayısı oldukça fazladır. Geniş bilgi için bk. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1985; Lütfi Paşa, rüşvetin gözle görülür derecede artmasından dolayı devletin tedbirler aldığını yazmıştır: Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, çev. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 69.

³⁸³ Nâbî, *age.*, s. 289-290.

³⁸⁴ Pakalın, *age.*, c. 1, s. 693.

*birçoğu evini besleyemez, defteri olsa da çalıp yiyemez. Varı yoğu Horâsânî kıyafetidir, divan hocası diye öğünür.*³⁸⁵

Nâbî gibi Vehbî'de oğluna eserinde bazı mesleklerden sakınmasını tavsiye etmiştir. Makam ve mevki sahiplerinin meslek hayatları boyunca azledilme korkusu yaşadıklarından dolayı bu tür mesleklerden uzak durmasını istemiştir. Tayinlerde liyakatin arka plana atılması ve rüşvetin yaygınlaşması sebebiyle bu mesleklerin hakkıyla yerine getirilemeyeceğini, dolayısıyla bu tür mesleklere heves etmemesini ifade etmiştir.³⁸⁶ Bu meselenin ciddiyetiyle ilgili Nâimâ'nın, akçesiz tayin olmadığını ve her makamın belirli bir ücretinin olduğunu söylemesi durumun vahametini göstermekte önemlidir.³⁸⁷

Yine Vehbî, vergi memuru ve vakıf yöneticilerinin vakfın parasını yediklerinden dolayı oğlundan bu meslekten kaçınmasını istemiştir.³⁸⁸ Oğluna seçeceği en iyi mesleğin ulemalık olduğunu belirtmiştir. Bu mesleğin rahat ve saygınlık getirdiğini, âlimlerin emniyet altına alındığını ifade etmiştir.³⁸⁹ Kanaatimizce Vehbî bu mesleği saygınlığı ve getirisi olan arpalık sebebiyle oğluna telkin etmiştir.³⁹⁰

Nâbî ve Vehbî üzerinden açıklamaya çalıştığımız meslek meselesi aslında Tanzimat döneminde dile getirilen toplumsal bir sorunun ilk kıvılcımlarıdır denilebilir. Osmanlı toplumunda geleneksel olarak erkek çocukların meslekî eğilim

³⁸⁵ Vehbî, *age.*, s. 120-124.

³⁸⁶ Vehbî, *age.*, s. 125-129.

³⁸⁷ Nâimâ, *age.*, c. IV, s. 284-285.

³⁸⁸ Vehbî, *age.*, s. 111.

³⁸⁹ Vehbî, *age.*, s. 119-120.

³⁹⁰ Arpalık, mevleviyet statüsüne gelmiş kadıların görev alabilecekleri hizmetin olmamasından dolayı kendilerine ek gelir verilmesidir: Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, TTK Yay., c. II, Ankara 1971, s. 251.

ve tercihleri babanın sorumluluğundadır. Ancak dönem eserlerine yansiyacak şekilde bir baskı ile karşılaşılmamıştır. Nâbî ve Vehbî ise sosyal, ekonomik pek çok aksaklıktan hareketle diğer mesleklerin seçilebilecek hiçbir tarafının olmadığına, hakkıyla yerine getirmenin imkânı olmadığına varan ifadelerle aslında çocuklarına tek bir yol göstermişlerdir. İlerleyen süreçte özellikle Tanzimat döneminde bu durum daha da problematik hale gelmiştir. Şöyle ki babasının istemediği bir mesleğe meyleden -hatta babasının mesleğini icra etmeyen- çocuk, babası için adeta bir utanç kaynağı olmuştur. Namık Kemal'in bildirdiğine göre, mahalle imamı olan bir peder, oğlu baba mesleğinin dışında tabib olmak istediğinde ayıbını kara toprağın örtmesini temenni eder.³⁹¹

Nâbî ve Vehbî, çocuklarına tavsiye ettiği ya da etmediği bir grup mesleğin toplumsal durumunu gözler önüne sermiştir. Diğer nasihatnâme yazarlarının üslubu olmayan bu tavrın hem eserlerini sosyal eleştiride bir araç olarak kullanmaları hem de çocuklarının gelecek hayatlarını inşa etme arzusu ve onlara duyulan sevgi ile ilgisi olduğu açıktır.

2.6. Devleti Yönetecek Çocuk

Osmanlı'da devlet kademesinde çocuklarına nasihat eserleri yazan yöneticiler de vardır. Başlıktan anlaşılacağı üzere bu eserlerde sıradan çocuklardan ayrı olarak devletin başına geçecek çocuğun sahip olması gereken bazı özellikler yer almış ve evlat kaygısı ile devlet-yönetim endişesi birbirine karışmıştır.

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren literatüre bakıldığında iyi bir padişahın taşıması gereken özelliklerin nelerden ibaret olduğuna dair bir bilgi

³⁹¹ Cahit Okurer, "Namık Kemal'in Aile Makalesi", *Hareket Dergisi*, Ocak 1948, S. 23, s. 5.

birikimi ve bilincin mevcut olduğu görülmektedir. Neşri'nin *Tarih-i Cihannüma*'sında Osman Gazi'nin Orhan Gazi'ye yaptığı nasihat aynı zamanda şehzadelerin alması gereken eğitimin ana çerçevesini çizer niteliktedir. Burada Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalınması, bilinmeyen hususların İslam âlimlerine sorulması ve yönetimi altındaki insanların hoş tutulması “insan iyiliğin kuludur” prensibiyle hareket edilerek onlara iyi davranılması tavsiye edilmekteydi.³⁹²

II. Murad (1421-1451)'in isteği ile Mercimek Ahmed tarafından Farsça'dan tercüme edilen *Kâbusnâme* eserinde padişahın özelliklerine değinilmektedir. Kitap şehzadelerin eğitiminde ve devlet yönetme ilkelerinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Padişahta bulunması gereken özellikler şu şekilde dile getirilmiştir: *Padişah olursan haramdan sakın. Dindar ve iyi ahlaklı ol. Her işte aklına, bilgine, bilene danış. Padişahın başveziri akıl ve bilgidir. Vezirini gözle...*³⁹³

II. Murad, döneminde tercüme edilen *Kelile ve Dimne* ile *Kırk Vezir Hikâyeleri* aynı amaca hizmet eden eserlerdir diyebiliriz. *Kelile ve Dimne*, âdil, akıllı ve güçlü olmanın yollarını hikemî bir tarzda hikâyelerle her kesimden okuyucuya özellikle çocuklara hitap eden bir şekilde kaleme alınmıştır.³⁹⁴ Öz, bu eserin İslamî dönem nasihat-siyaset eserlerine daire-i adliye formülünün girmesine vesile olduğunu belirtmiştir.³⁹⁵ II. Murad'a sunulan *Kırk Vezir Hikâyeleri*'nde de hükümdara, bir devlet adamı, aile reisi ve insan olarak görevlerini hatırlatıcı nitelikte öğütler sıralamıştır.³⁹⁶

³⁹² Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, c. I, Ankara 1995, s. 147.

³⁹³ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 121-134.

³⁹⁴ Karaismailoğlu, *agm.*, s. 210.

³⁹⁵ Öz, *age.*, s. 178.

³⁹⁶ Mübaccel Kızıltan, *Kırk Vezir Hikayeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Yine aynı dönemde II. Murad (1421-1451)'a muallimlik yapan Ahmed-i Dâ'î, Fars Edebiyatının meşhur karakterlerinden Nuşirevân'ın dilinden oğlu Hürmüz'e sultanda olması gereken özelliklere *Vasiyyet-i Nuşirevan*'ında yer vermiştir. Adalet ilkesi bu tür eserlerde çokça zikredilen bir özelliktir. Halil İnalıcık'ın belirttiği üzere Osmanlı Devletinde hükümdarın gücü, adalet olmaksızın halkın feraha kavuşamayacağı prensibinden destek almaktadır. Bunun dışında zulmün önlenmesi, işi ehline verme, danışarak çalışma, ölçülü ve itidalli olma, dünyada iyi bir ad bırakma ve akıllı olma gibi devleti yönetecek kimsede olması gereken özellikleri bu eser dile getirmiştir.³⁹⁷

II. Murad, devrindeki bu tür eserlerin ve tecrübelerinin de etkisiyle oğlu Fatih Sultan Mehmet (1451-1481)'e nasihatnâme kaleme almıştır. Eserde insan hayatını çocukluk, gençlik, erginlik, olgunluk, yaşlılık olarak dönemlere ayırmış ve bu dönemlerin olumlu-olumsuz özelliklerini dile getirmiştir. “*Akıl gücü kılıçtan daima üstündür.*” prensibiyle devlet işlerinde ve halk yönetiminde akıllı esas almasını, kılıç zoru ve zulümden kaçınmasını, karar verirken aceleci olmamasını, danışarak hareket etmesini söylemiştir.³⁹⁸

Devletin kuruluş döneminde şehzadelerin cesur, kahraman, adil ve dindar olmasına dikkat edilmiştir. Allah'ın emaneti olarak görülen insanların adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde idare edilmesi esastır. O halde emaneti üzerine alarak bu konuda azami hassasiyet göstermesi gereken şehzadenin mümkün olan en iyi vasıflara sahip olması gerekmiştir.

³⁹⁷ Ahmed-i Dâ'î, *age.*, s. 300-308.

³⁹⁸ Sultan Murad Han, *age.*, s. 80-132.

Şehzadelerin bu denli bir dinî-ahlakî terbiyeyle donatılmaya çalışılması halkın hanedana yüklediği anlamdan kaynaklı olabilmektedir. Tahta geçmeye aday olan şehzadelerin başta ilmihal bilgisi olmak üzere İslam hukuku ve diğer hususlara dair iyi bir birikime sahip olması kaçınılmaz görülmektedir. İdealize edilen padişah tipinin vücut bulması için şehzadeler erken çocukluk çağından itibaren büyük bir itinayla yetiştirilmiştir.³⁹⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti'nde padişah tahttan indirilebilirdi. Ancak yerine getirilecek kişinin hanedan dışından biri olması ihtimal dâhilinde olmadığı için tahta geçmesi muhtemel olan her şehzadenin yönetim ilkelerince eğitilmesi gerekmiştir.⁴⁰⁰

Daha geç dönemde Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), Manisa sancağında babası Yavuz Sultan Selim (1512-1520)'den ceza gerektiren durumlarda nasıl hareket etmesi gerektiğini dile getiren bir metin yazmasını istemiştir. Birkaç sayfadan oluşan bu metin daha çok suç-ceza ilişkisi üzerinde durmuştur.⁴⁰¹

Kuruluş döneminde şehzadelere yönelik bu tür eserlerin daha geç dönemlerde yazıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Devlet içerisinde husule gelen aksaklıklardan dolayı, padişahta bulunması gereken özelliklerin neler olduğuna dair bilgiler içeren *Koçi Bey'in Risalesi* ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın *Nesayihü'l-Vüzerâ*'sı daha çok düzenin gidişatına dur demek ve bu özellikleri hatırlatma babında kaleme alınmıştır. Kuruluş döneminde sırasıyla Osman Gazi'nin oğlu Orhan Gazi'ye ve onun da oğlu I. Murad'a yaptığı vasiyetler ve yukarıda saydığımız eserler, bu

³⁹⁹ Cevdet Kırpık, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 36.

⁴⁰⁰ Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 61-62.

⁴⁰¹ Enver Ziya Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzade Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme", *Bellekten*, TTK Yay., c. VI, S. 21-22, Ankara 1942, s. 37-44.

dönemde şehzadelerin yönetim ilkelerince eğitilmesine ve benimsetilmeye çalışılmasına daha çok ehemmiyet verildiğini göstermektedir.

2.7. Çocuk ve Oyun/Eğlence

Çocukları yetişkinlerden ayıran en önemli özelliklerden biri oynamaya yönelik bitmez tükenmez eğilimleridir. II. Murad, insanın çocukluk dönemi oyunla tanımlamaktadır. Ona göre çocuk, iyiliği ve kötülüğü birbirinden ayıramayan, her anını oynayarak geçirmek isteyen, küçük bir oyuncakla avunabilen varlıktan başka bir şey değildir.⁴⁰² Benzer şekilde Nâbî, oğluna büyüyünce uzak durmasını tavsiye ettiği şeylerden bahsederken, oyunun küçük çocuklara yakıştığını belirterek dolaylı olarak oyunla çocuk arasında bir özdeşlik kurmuştur.⁴⁰³

Çocuklar ile ilgili nasihatnâmelerde yer alan çeşitli ifadeler, oyuna yönelik olumsuz bir dilin benimsendiği izlenimini vermektedir.⁴⁰⁴ Ancak bu konuda kullanılan ifadeler daha yakından bakıldığında sorunun, çocukların akranlarıyla birlikte kendi hallerinde oynadıkları oyunlar olmadığı görülecektir. Nasihatnâmelerde oyun olarak nitelendirilen şey çoğunlukla tavla ve satrançtır.⁴⁰⁵ Buna saz gibi eğlence araçlarının da eklenmesi gerekmektedir.⁴⁰⁶ Daha çok yetişkinlerin oynadığı bu oyunlar çocukların kendilerinden büyük erkeklerle hemhal olmasına yol açacağından uzak durulması tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte Nâbî,

⁴⁰² Sultan Murad Han, *age.*, s. 96.

⁴⁰³ Nâbî, *age.*, s. 190; Attar'ın *Pendnâme*'sinde de çocukluk ile oyun oynamak özdeşleştirilmiştir Attar, *age.*, s. 404.

⁴⁰⁴ Sakaoğlu, *agm.*, s. 75.

⁴⁰⁵ Nâbî, *age.*, s. 190-198; Vehbî, *age.*, 17-18; Üst, *age.*, s. 58.

⁴⁰⁶ Vehbî, *age.*, s. 17.

satrancın ilim tahsili sırasında zihni dinlendirmek için oynanabileceğini belirtmiştir.⁴⁰⁷

Oyunla ilgili olumsuz bakış açısının diğer bir nedeni de nasihatnâme yazarlarının sahip olduğu seçkin tavrıyla ilgilidir. Çocukların oynayabileceği oyunlar çoğunlukla dışarda oynanabilir niteliktedir. Ancak nasihatnâmelerde onların sokağa çıkmasına bile ihtiyatla yaklaşmıştır.⁴⁰⁸ Bunun sebebi olarak da çocukların sokakta oynayan diğer çocuklardan kötü etkilenip, yanlış davranışlar öğrenmesini engellemek arzusu olsa gerektir. Aslında problem çocuğun oyun oynaması değil, kötü etkileşimde olabileceği diğer çocuklar ve sokaktır.

2.8. Çocuk Edebiyatı

Osmanlı Toplumunda çocuk, ailesinin ve cemaatinin efsane, masal, destan, halk hikâyeleri gibi geleneksel sözlü kalıpları içinde yetiştirilmiştir. Onlar daha çok eğitilmesi ve terbiye edilmesi gereken varlıklardır. Bu sebeple, daha da geriye gidersek, Gazâlî'den başlayarak çocuklara ve gençlere yönelik ahlak eserleri ve nasihatnâmeler kaleme alınmış; Osmanlı'da da yaygın bir şekilde yazılmış ve okunmuştur.

Kâbusnâme, Sâdî'nin *Gülistân ve Bostân*'ı, Feridüddin Attar'ın *Pendnâme*'si ve Gazâlî'nin *Eyyühe'l-Veled*'i tercüme edilerek Osmanlı okullarında okuma kitabı olarak uzun yıllar okutulmuştur.⁴⁰⁹ Çalışmamıza kaynak olarak aldığımız nasihatnâmeler arasında ise Nâbî'nin *Hayriyye*'si ile Vehbî'nin *Lütfiyye*'si 19.

⁴⁰⁷ Nâbî, *age.*, s. 197-198.

⁴⁰⁸ Üst, *age.*, s. 62.

⁴⁰⁹ Akyüz, *age.*, s. 81.

yüzyılın sonuna kadar sürekli çoğaltılmış ve kullanılmıştır.⁴¹⁰ Bu eserler mekteplerde okutulan eserler olsa da çocuk edebiyatı dediğimiz kavramın içine tam anlamıyla dâhil olamamaktadır.

Ders ve öğüt dolu bu eserler, çocuk kavramının geçirdiği tarihsel aşamaları göstermesi açısından önemlidir. Toplum içinde taşıdığı anlam, toplumun çocuğa bazı şeyleri sunmasına ya da sunmamasına sebep olmuştur. Değişmeyen şey ise onların eğitimidir. Yazdıkları dönemle ilgili önemli ipuçları verseler de yazarlar izlenimlerinden daha çok eğitilmesi gereken çocukların geleceklerini inşa etmeye çalışmıştır. Toplumdaki aksayan yönleri veyahut değişimleri bu eserler vasıtasıyla çocuklara aktarmışlardır Çocuğun gelecek yaşantısı ile ilgilendikleri için aslında bu eserler çocuğun büyüyünce okuyup kendilerine rehber alabilecekleri eserlerdir. Ayrıca klasik dönemde tercüme veya telif edilen bu sınırlı sayıdaki eserlerin dilleri çocuklar için oldukça ağırdır.

Yazarın çocuğa kendi yaşadıklarını ya da yaşayamadıklarını onun anlayabileceği düzeyde kaleme alması Tanzimat döneminin öncesine rastlar. *Hayriyye* ve *Lütfiyye* bu denli bir çabanın ürünüdür. Ancak eserlerdeki sosyal eleştiri, hedeflenen çocuk eğitimin bir hayli önüne geçmiştir. Yazdıkları dönemin aksaklıklarına ayna tutmakla birlikte çocuk edebiyatına hazırlıkta önemli bir aşamadır. Önceki nasihatnâmelere göre dilinin daha hafif olması bu gidişatın bir göstergesidir.

Tanzimat döneminde çocuklara ve gençlere yönelik yazılmış ilk denemelerden biri Ethem İbrahim Paşa'nın 1830'lu yıllarda yazdığı *Terbiye ve*

⁴¹⁰ Sakaoğlu, agm., s.

Talim-i Âdâb ve Nesâyihü'l-Etfâl adlı eseridir. Eser, nasihatnâme geleneğinin terbiye kitaplarına dönüşmesinde ilk basamaktır diyebiliriz. Bu dönemde çocuklarla ilgili terbiye eserleri tercüme edilmiş ve telif edilmiştir. Nasihatnâme eserleri çocuğun küçüklüğünden ileriki yaşantısına kadar pek çok meseleyi içeriyordu. Bu tür terbiye kitapları ise tamamen çocuk özeline inmiştir. Özellikle Ethem İbrahim Paşa'nın eseri çocuklar üzerinden Tanzimat adamının zihin dünyasını yansıtmıştır. Eserde çocukların Türkçe okumaya daha hevesli olduğunu söyleyerek hem terbiye kitaplarının dilinin ağır olduğunu belirtmiş hem de dönemin fikir akımlarına dair ipuçları vermiştir.⁴¹¹ Ahmed Mithat'ın *Ana Babanın Evlâd Üzerindeki Hukuk ve Vezâîfi*⁴¹² ise bir diğer önemli eserdir. 19. yüzyıl Osmanlı aydınının pedagoji anlayışını gösteren bu eserler nasihatnâmelerin taşıdığı anlamın sahadaki dönüşümünü göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Çocuk edebiyatı son dönemde gelişmeye başlayan bir olgudur. Ortaylı, çocuk edebiyatının tarih ve toplum bilincinin ürünü olduğunu dile getirmiş ve ne yazık ki okuma alışkanlığı edinemeyen bir toplum oluşumuzu çocuğa yönelik metinlerin kütüphanelerdeki yazma ve basma eserler arasındaki azlığına bağlamıştır.⁴¹³ Değişen dünyaya ayak uydurmaya çalışan Osmanlı, müesseselerinde yaptığı yenileşmelerin ötesinde kendisinin değişmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Bu sebeple gelecek nesli inşa etmek için çocuk eğitime eğilmek gerektiğini anlamıştır.⁴¹⁴ Yukarıda saydıklarımızla birlikte sınırlı sayıda çocukları konu edinen eserler olsa da matbaanın Osmanlı toplumuna gelmesi ve ilk kitaplarını basmaya başlaması ile özellikle 19. yüzyılda çocuklara yönelik risaleler, dergi ve gazeteler

⁴¹¹ Ethem İbrahim Paşa, *age.*, s. 5.

⁴¹² Ahmed Mithad, *Ana Babanın Evlâd Üzerindeki Hukuk ve Vezâîfi*, İstanbul 1317.

⁴¹³ Ortaylı, *age.*, s. 143.

⁴¹⁴ Ortaylı, *age.*, s. 144.

yayınlanmıştır.⁴¹⁵ Nasihatnâme veya terbiye kitaplarını dil ve üslup özellikleri açısından gelişen bu edebiyatın içinde saymak pek mümkün görünmemektedir.

2.9. Çocuk ve Kötü Alışkanlıklar (İçki-Afyon-Oğlancılık)

İslam toplumlarında yasak olmasına karşın içki, alimler ve fakihler tarafından tartışılmalıdır. Tartışılan, istişare edilen pek çok konunun toplumda bir karşılığı olmasından hareketle Osmanlı toplumundaki içki ile ilgili gündemin de dayandığı bazı gerçeklikler söz konusudur. Bu durum nasihatnâme kitaplarında da yer alan bir meseledir. *Kâbusnâme*'de dînen içki içmenin uygun olmadığı söylendikten sonra içildiği takdirde dikkat edilmesi gereken kurallar ile işret meclisi adabı yer almıştır.⁴¹⁶ İslam sonrası İran geleneğine ait yazılan nasihatnâmelerde içki içme ile ilgili bu tür fasılların bulunması, yaygın olduğunu göstermese de bir şekilde var olduğu tespiti daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu eserin Osmanlı toplumunda ahlak eseri olarak okutulması Osmanlı toplumuna ait ipuçları verebilmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli'nin adab-ı muaşerete yer verdiği eserinde içkinin yasak olduğunu belirtmesiyle birlikte en iyisinin şarap olduğunu dile getirmesi dikkat çekicidir.⁴¹⁷ 16. yüzyılda Keşfî, oğluna şarap içmenin adabından bahsederken sabah değil gece içmesini ve eve götürmemesini yazmıştır.⁴¹⁸

Osmanlı sarayında Fatih ve Kanuni devirlerinde şarap odalarının olduğu bilinmektedir.⁴¹⁹ Uzunçarşılı, Yıldırım Bayezid'in ve IV. Murad'ın çok içki içen

⁴¹⁵ Gündüz, *age.*, s. 62.

⁴¹⁶ Mercimek Ahmed, *age.*, s. 102-107.

⁴¹⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, *Ziyaret Sofraları*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 182.

⁴¹⁸ Üst., *age.*, s. 85, 90-91.

⁴¹⁹ Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 19-24.

padişahlardan olduğunu dile getirmektedir.⁴²⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde İstanbul'daki pek çok meyhanenin varlığından bahsetmektedir.⁴²¹

İçkinin varlığı bilinmekle birlikte yasaklama girişimlerinin olduğu da kaydedilmiştir. Çoğunlukla toplumsal krizlerin kendini gösterdiği dönemlerde ahlakî çöküntüyü azaltacağı düşünülerek içki yasağı getirilmiştir. I. Ahmed, III. Selim yasak getiren padişahların en meşhurlarındandır.⁴²² Nasihatnâmelerde de içki ile ilgili ahlakî çöküntü kaynaklı endişelerin olduğu söylenmelidir. Bu sebeple pek çok yazar eserinde her kötülüğün anası olarak niteledikleri içkiden uzak durmayı çocuklarına öğütlemiştir. 17. yüzyılda Nâbî, oğluna keyif verici müskirat, eroin ve afyon kullanmamasını söylemiştir.⁴²³ Sâfi Mustafa Efendi, bu tür maddelerin bela olduğunu dile getirmiştir.⁴²⁴ 18. yüzyılda Vehbî, “içki içerek kendinden geçme, kahvehane gibi kötü yerlere girme, afyon gibi tembellik veren maddeler kullanma” diyerek aslında dönemin temayüllerini gözler önüne sermiştir.⁴²⁵ 19. yüzyılda Esad Efendi kendi çocuğu nezdinde tüm çocuklara sarhoşluk verici maddelere meyletmemelelerini nasihat etmiştir.⁴²⁶

İçki içmenin yasak oluşu nasihatnâmelerde dinî bir temele dayanmakla birlikte yazarların çocuklarını bu tür çirkin mekân ve insanlardan uzak tutmak isteyen seçkinci tavrından kaynaklı olabilmektedir. Bunun yanı sıra sözünü ettiğimiz durumla ilgili temel saiklerin modernleşen toplum yapısında değiştiğini

⁴²⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1988, c. I, s. 280; c. 3, s. 214.

⁴²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, c. I, s. 212.

⁴²² Namık Sinan Turan, “Geleneksel Toplumda Yasağın Cazibesi: Osmanlı Toplumunda İçki”, *Evrensel Kültür*, 2012, s. 38-42.

⁴²³ Nâbî, *age.*, s. 285.

⁴²⁴ Çalka, *age.*, s. 260.

⁴²⁵ Vehbî, *age.*, s. 156-159.

⁴²⁶ Arslan, *agm.*, s. 51.

söyleyebiliriz. Şöyle ki Ethem İbrahim Paşa, çocuğuna içki içmemesini gerekçelendirirken içkinin mide ve bağırsak rahatsızlıkları ile solunum problemlerine yol açacağını belirtmiştir.⁴²⁷ Bu durum modernleşen Osmanlı toplumunda olumlu veya olumsuz davranışların, öncesinde olduğu gibi din değil, akıl temel alınarak övüldüğünü ya da kınandığını göstermektedir.

Çocukların içki ve afyon kullanmaya meyilleri, bu maddelerin toplumda kullanımına şahit olabilmelerinden kaynaklıdır. Nasihatnâme yazarları çocuklarının düşebileceği bu tehlikeden dolayı onları bu konuda uyarma gereği duymuştur.

Yazarların çocuklarını uyardıkları diğer bir mesele oğlancılıktır. Oğlan kelimesi etimolojik anlamda incelendiğinde eski Türk yazıtlarında cinsiyet gözetmeyip erkek ve kız çocuklarını karşılayan bir kelime olduğu tespit edilmiştir. Ancak Osmanlı döneminde oğlan kelimesi sınırları çok belirlenemeyen çocukluktan erişkinliğe geçiş dönemindeki erkek çocuklarını karşılamıştır.⁴²⁸ Oğlancılık ise bu dönemdeki çocuklara cinsel arzularla meyledilmesidir. Henüz sakalı çıkmamış ya da daha yaygın kullanımıyla tüyü bitmemiş “sabîhu’l-vech (güzel yüzlü)” oğlanların yetişkinlerde uyandırdığı ilgi, yazınsal olarak çocukluktan yetişkinliğe geçiş aşamasındaki oğlanlarla sınırlı kalmayıp daha küçük yaşlardaki çocukları da kapsamaktaydı. Büyüyüp sakalları çıkan erkeklerin cinsel cazibesi kaybolmaktaydı.⁴²⁹ Şer’î ve örfî hukuk metinlerin yetişkinlerin çocuklara yönelik her türlü cinsel ilgisini kınamış ve cezalandırmış olması bu durumun varlığına işaret

⁴²⁷ Ethem İbrahim Paşa, *age.*, s. 21-22.

⁴²⁸ Musa Duman, “Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XX, 1997, s. 115.

⁴²⁹ Leslie Pierce, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı,” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 169-170.

etmektedir. II. Bayezid (1481-1512), kanunnamesinde “*kız ve oğlan çekme*” şeklinde yer alan istismarın cezasına ilk kez yer vermiştir.⁴³⁰ Ardından Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemi kanunnamesinde de bu meseleye yer alması dikkat çekmektedir.⁴³¹

Cezanın varlığının suça işaret etmesi gibi yapılan nasihatlerin de toplumsal düzlemde bir karşılığı olmaktadır. Kanunî (1520-1566) döneminde yaşamış Askerî'nin *Pendnâme*'sinin tamamını oğlancılık üzerine yazması manidardır. Eser, oğlanlardan uzak durma hakkında pek çok öğütlerle doludur. Terbiyeden yoksun, para için bu tür rezil bir duruma düşecek kadar namussuz olduklarını dile getirmiştir. Hem küçük çocuklara meyleden kimseleri, hem de bu işi yapan çocukları, Askerî, eserinde bir hayli yermiştir. Üstelik 12 yaşından söz etmesi, bu fiilin yaş sınırı hakkında ipuçları vermektir.⁴³² Aynı dönemde Keşfî de oğluna oğlancılığın yasaklanması gerektiğini dile getirmektedir.⁴³³

17-18. yüzyılda oğlancılıkla ilgili eserlerinde nasihatlere yer veren yazarlar Nâbî ve Vehbî'dir. Nâbî temiz gibi görünenlerin tüyü bitmemiş oğlana baktığını yazarak bu çirkin eylemin gizlenerek yapıldığını dile getirmiştir.⁴³⁴ Vehbî ise “*cilveler arz ederek annesini, kız kardeşini hatırlatır, bıyığını kesip yüzüne makyaj yapan çoktur*” diyerek bu kimselere aldanıldığını, sakalını küçük oğlanlara

⁴³⁰ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990, c. II, s. 42-43.

⁴³¹ Akgündüz, *age.*, c. 4, s. 297.

⁴³² Gönül Delice, “Pend-nâme-i Askerî”, *Journal of Turkish Language and Literature*, vol. 2, Issue. 3, 2016, s. 118-128.

⁴³³ Üst, *age.*, s. 110.

⁴³⁴ Nâbî, *age.*, s. 281.

kaptıranların çok olduğunu söyleyip ahlâki çöküntüyü resmetmiştir.⁴³⁵ 20. yüzyılda Hüznî de bu kimselere hakaret ederek oğluna onlardan uzak durmasını söylemiştir.⁴³⁶

Nasihatnâmelerde yer alan oğlancılıkla ilgili nasihatler hemen hemen her dönem eserlerde az veya çok yer bulmuştur. Bu durum toplumda eşcinsel eğilimlerin olduğunu ve bu eğilimlere de çocukların maruz kaldığını göstermekle birlikte, toplumun her kesiminde yaygın olduğu ve tek sorunun bu olduğu, Osmanlı'nın her dönem bu sorunla yüzleştiği ifadesi de eksik bir tespit olacaktır.

2.10. Kız Çocuğu

Osmanlı toplumunda erkek çocuklarını kız çocuklarına önceleyen zihniyet dinsel ve etnik kökenlerden bağımsız olarak bütün Osmanlılarda yaygındır. Kınalızâde, erkekleri kız çocuğu doğuran eşlerine şefkatli ve insafli olmaya davet etmiştir. Zira bu onların tercihi değildi.⁴³⁷ Çiftlerin erkek beklentisi ve arayışı, kuşaklar boyunca sürüp gittiğine göre bu öğütler onları teskin etmeye yetmemiştir.

Kız çocukları ve rızık arasında kurulan ilişki erkek çocuk sahibi olma arzusunun nedenleri hakkında ipuçları sunmaktadır. Kız çocuklarının evlendirilip baba evinden ayrılacak olmalarına karşın erkek çocuklar ailelerinin güvencesi olacaktır. Bu sebeple erkek çocuğunun, kız çocuğundan farklı olarak çocukluk ve yetişkinlik eğitimine de daha fazla ehemmiyet verilmektedir. Kız çocuklarının yetiştirilmesi ise daha çok “anasına bak kızını al”⁴³⁸ vecizesince anne terbiyesi ve evlilik üzerinden şekillenmekte; nasihatnâmelere de bu şekilde yansımaktadır.

⁴³⁵ Vehbî, *age.*, s. 152-153.

⁴³⁶ Hüznî, *age.*, s. 376.

⁴³⁷ Kınalızâde, *age.*, s. 359.

⁴³⁸ Güvâhî, *age.*, s. 145.

Osmanlı nasihatnâmeleri erkek çocuk hedef alınarak yazılmıştır. Onun terbiyesi, eğitimi, oyunu, eğlencesi, mesleği gibi hususlar her daim öncelenmiştir. Kız çocukları ise evlenilecek kişi olarak belli özelliklere sahip olması gereken bir varlık olarak sunulmuştur. Erkek çocuğa göre edilgen olan kız çocuğunun maharetli olarak yetişmesi, ev işlerinde becerikli olması, ayrıca güzel ahlaklı olması bu özelliklerdendir. Güvâhî, maharetli kızın evde kalmayacağını, mutlaka bir alıcısı olacağını söylerken bu duruma işaret etmektedir.⁴³⁹ Ayrıca kızın terbiyesi ile ilgili iffet ve dile düşmeme hassasiyeti de diğer özelliklerindedir. Kızın eline erkek eli değmemiş olması onun evlilik için parlak bir seçenek olması demektir.⁴⁴⁰

Nasihatnâmelerde kız çocukları ile ilgili bir diğer husus da erken evliliğdir. Osmanlı toplumunda kız çocuklarının evlilik yaşı ile ilgili kesin bir sınır tespit edilmemekle birlikte erken yaşlarda olduğu ortak kanaat haline gelmiştir.⁴⁴¹ Hukukî düzenlemeler kız çocuğunun ergenlik yaşını alt ve üst sınırını belirtse de günlük yaşamda bu sınırın altına düşüldüğüne, onların adet görmeden de evlendiğine dair bilgiler mevcuttur.⁴⁴² Güvâhî'nin aktardığı “yedi yaşında kız ya erde ya yerde” vecizesi bu durumun bir göstergesidir.⁴⁴³ Yine Emîrî'nin erken evlenmenin sakıncalı olduğuna dair öğütleri, toplumsal gerçeklikten hareketle dile getirildiğini göstermektedir.

Nasihatnâmelerden hareketle kız çocuklarının hor görüldüğünü söylemek durumu genellemek anlamına gelir ki tarih araştırmalarında genelleme yapmak

⁴³⁹ Güvâhî, *age.*, s. 175.

⁴⁴⁰ Pehlivan, *age.*, s. 111.

⁴⁴¹ Mahmoud Yazbak, “Minor Marriages and Khiyar al-Bulûgh in Ottoman Palestine: A Note on Women's Strategies in a Patriarchal Society”, *Islamic Law and Society*, Brill 2002, vol. 9, No: 3, p. 394.

⁴⁴² Yahya Araz, 17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu'da Çocuk Evlilikleri ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme, *Kadın / Women*, 2000, c. XII, S. 2, 2012, s. 101-125.

⁴⁴³ Güvâhî, *age.*, s. 176.

akademik ve objektif bir tavır değildir. Çoğunlukla sosyo-ekonomik Şartlardan dolayı erkek çocuğun öncelenmesi, hayatına kılavuzluk yapacak nasihatnâmelerin de onlara yönelik yazılmasına sebebiyet verebilmiştir. Kız çocuğunun varlığına her hangi bir hakaret olmamakla birlikte toplumda edilgen bir konumda olduğunu söylemek daha yumuşak bir tespit olacaktır.

SONUÇ

Bu araştırmada Osmanlı döneminde yazılmış nasihatnâme eserlerinde çocuk ile ilgili bilgilerin, Osmanlı çocuğunun yaşamını anlamadaki yeri ve tarihsel gerçekliği karşılayıp karşılamadığı incelenmeye çalışılmıştır. İnsanlığın varoluşundan beri kaleme alınan nasihat eserleri arasında Osmanlı döneminde yazılmış nasihatnâmeler, toplumun sosyal, siyasî, kültürel, eğitsel yapısını yansıtmakta seleflerinden ayrı bir yer tutmuştur. Konunun çocuk özelinde çalışılması ise hususî olarak çocuğa hitap eden nasihatnâmelerin kaleme alınmasından kaynaklanmıştır

Bu tezde öncelikle Osmanlı dönemine kadarki nasihatnâme geleneğinin tarihî seyri ile bu süreçte yaşadığı etkileşimler üzerinde durulmuştur. Osmanlı döneminde yazılmış nasihatnâmelerin muhtevasında selefleri ile olan benzerliklerin dışında Osmanlı toplumuna özgü verileri tespit edebilmek için bu inceleme gerekli görölmüştür.

Osmanlı döneminde kaleme alınan nasihatnâmelerle ilgili yapılmış çalışmalar genel olarak edebiyat odaklı olup bu çalışmalarda eserin Türkçe harflere transkripsiyonu ile dil ve üslup incelemelerine yer verilmiştir. Bizim tezimizde çocuk ile ilgili olan nasihatnâmelerin muhtevası tarih odaklı incelenip toplumsal zeminden beslendiği görölmüş, dönemin çocuk yaşamı ile ilgili algısını bazı konular özelinde yansıttığı sonucuna varılmıştır.

Çocuğa yönelik yazılan nasihatnâmelerin varlığı öncelikle Osmanlı toplumunda çocuğun terbiye edilmesi ve eğitilmesi gereken bir birey olduğu ve buna verilen önemi göstermektedir. Yalnızca çocukların yetiştirilmesine adanmış bu eserlerin varlığı, Osmanlı tarih araştırmalarında sıklıkla geçen çocukluğun ve

çocukların yazılı metinlerde dikkate alınmadığı ile ilgili düşüncelere de ket vurmaktadır.

Nasihatnâmelerde gelecek neslin inşasında temel kâidelerin öğretilmesi için çocukluk çağı hedef alınmıştır. Bu çağ hakkında çocuğun iyiyi kötüden ayıramaması, oyunla meşgul olması şeklindeki tanımlamaların aynı zamanda Osmanlıda geçerli olan şer'î hukuktaki gayrimümeyyiz nitelemesiyle örtüştüğü görülmüştür.

Osmanlı çocuğunun anne-babasına saygı ve hürmet göstermesi değişkenlik gösteren bir olgu değildir. Pek çok ahlak risalelerinde ve terbiye kitaplarında yer alan bu husus İslamın da öngördüğü bir mesele olduğu için önemini her daim korumuştur. Toplum modernleşme eğiliminde bulunsa da İslamî terbiye gereği çocuğun anne babasına hürmet ile muamelede bulunması nasihatnâmelerin önemli konuları arasında olmaya devam etmiştir.

Toplum yaşamında olduğu gibi nasihatnâmelerde de çocuk ve aile ilişkisi her dönem işlenmiştir. Ancak modern toplumda çocuğun hayatında başka dinamikler zuhur etmeye başlamıştır. Çocuk, geleceğin inşa edilmeye çalışıldığı, toplumun ve devletin mukadderatını elinde tutan bir varlık olarak görülmüştür. Topluma ayak uydurmaya çalışan çocuğun ihtiyaçları artmış veya farklılaşmıştır. Bu sebeple ebeveynlerin de kendilerini revize etmesi gerekmiştir. Klasik dönemde yazılmış eserlerde çocuğun ihtiyacı olarak düşünülen nasihatlerle modern dönemde yazılmış eserlerde yer verilen tavsiyeler değişkenlik arz etmiştir. Bu husus çocuk hayatıyla ilgili yenileşme ve gelişmelerin yaşandığı Tanzimat ailesinin, klasikten modern hayata intibak eden Osmanlı toplumunun bir görüntüsüdür.

İncelediğimiz nasihatnâmelerde ebeveynlerin temel sorumluluklarından birinin çocuklarını iyi yetiştirmek olduğu yazılmıştır. Bir çocuğu iyi yetiştirmek genellikle dinî bilgileri ve din kaynaklı toplumsal davranışları öğrenmesiyle eş değer görülmüştür. Ancak son döneme doğru çocukların bu bilgileri öğrenmesinde aklî temelin ön plana çıktığı fark edilmiştir.

Nasihatnâmeler çocuğa yönelik görgü kuralları ile kişilik ve ahlaka dair içerdiği öğütler açısından tam bir hazinedir. Temel gayesi terbiye olan bu eserlerde çocuğun tüm hayatı boyunca ihtiyaç duyacağı değerlerin sıralandığını, bunların Osmanlı aile ve toplumunda da vazgeçilmez unsurlar olduğu görülmüştür. Evde din kaynaklı toplumsal ve ahlâkî davranışların benimsetilmeye çalışıldığı çocuğun mektepte de ayrıca teorik bir dinî eğitime tabi tutulduğu bu eserlerde belirtilmiştir.

Çocukların hangi ilmin ya da ilimlerin eğitimini alacağı dönemin düşünce yapısına göre değişmiştir. Nasihatnâmelerde de kendini gösteren bu gerçek bir yüzyılda çocuklara matematik, felsefe gibi aklî ilimleri öğrenmemesi gerektiği, ancak başka bir yüzyılda da Fransızca öğrenmesi gerektiği etrafında şekillenebilmiştir. Bu durumdan hareketle çocuğa yapılan nasihatlerin Osmanlının düşünce dünyasını yansıtmış olduğu kuvvetle ihtimaldir.

Çocukları yetişkinlerden ayıran en önemli özelliklerden biri oynamaya yönelik bitmez tükenmez eğilimleridir. Nasihatnamelerde çocukların oyunla meşgul olduğuna sık sık vurgu yapılmıştır. Onların dünyasındaki her oyunun niteliğine değinilmemekle birlikte tavla ve satranç gibi oyunlardan yazarların şaşkıncı tavrı sebebiyle uzak durulması tavsiye edilmiştir.

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminde şehzadelerin cesur, kahraman, adil ve dindar olmasına dikkat edilmiştir. Bu vasıfların kazandırılmasında nasihatnâmelerin birer aracı olduğu görülmüştür. Allah'ın emaneti olarak görülen insanların adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde idare edilmesi esastır. O halde emaneti üzerine alarak bu konuda azami hassasiyet göstermesi gereken şehzadenin mümkün olan en iyi vasıflara sahip olması gerekmiştir.

Çocuklara yönelik yazılmış nasihatnâmeler başlangıçta çocuğun anlam dünyasına hitap etmemiştir. Özellikle dil ve üslubunun çocuklara göre ağır oluşu yazarların genel okuyucu kitlesine hitap ettiğini göstermiştir. Eserlerin varlığından hareketle çocuk edebiyatının Osmanlı toplumunda var olduğunu belirtmek yanlış bir tespit olacaktır. Ancak bu eserlerin Osmanlı'nın son döneminde gelişecek olan çocuk edebiyatına hazırlık olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle Nâbî ve Vehbî'nin eserlerinin geçiş sürecindeki önemli eserler olduğu muhakkaktır.

Nasihatnâmelerden hareketle çocukların içki ve oğlancılık gibi kötü alışkanlıklara meyledebilecekleri ortamların olduğu görülmüştür. Bu bilgiler toplumda içki içme ve eşcinsel eğilimlerin olduğunu ve bu eğilimlere de çocukların maruz kaldığını göstermekle birlikte, toplumun her kesiminde yaygın olduğu ve tek sorunun bu olduğu, Osmanlı'nın her dönem bu sorunla yüzleştiğini söylemek eksik bir kanaat olacaktır.

Her ne kadar olumsuz bir tavır olmasa da nasihatnâmelerde kız çocukları ile ilgili hususî bilgiler yer almamaktadır. Onlarla ilgili düşünceler, evlilik ve iffetli kız yetiştirme etrafında şekillenmiştir. Erkek çocuğa göre edilgen olan kız çocuğunun maharetli olarak yetişmesi, ev işlerinde becerikli olması, ayrıca güzel ahlaklı olması

gerekmiştir. Çoğunlukla sosyo-ekonomik şartlardan dolayı erkek çocuğun öncelenmesi, hayatına kılavuzluk yapacak nasihatnâmelerin de onlara yönelik yazılmasına sebebiyet verebilmiştir. Kız çocuğunun varlığına her hangi bir hakaret olmamakla birlikte nasihatnâmelerden hareketle toplumda edilgen bir konumda olduğunu söylemek daha yumuşak bir tespit olacaktır.

Ders ve öğüt dolu bu eserler, çocuk kavramının geçirdiği tarihsel aşamaları göstermesi açısından önemlidir. Toplum içinde taşıdığı anlam, toplumun çocuğa bazı şeyleri sunmasına ya da sunmamasına sebep olmuştur. Değişmeyen şey ise onların eğitimidir. Yazdıkları dönemle ilgili önemli ipuçları verseler de yazarlar izlenimlerinden daha çok eğitilmesi gereken çocukların geleceklerini inşa etmeye çalışmıştır. Toplumdaki aksayan yönleri veyahut değişimleri bu eserler vasıtasıyla çocuklara aktarmışlardır Çocuğun gelecek yaşantısı ile ilgilendikleri için aslında bu eserler çocuğun hem küçük yaşta hem de büyüyünce okuyup kendilerine rehber alabilecekleri eserlerdir. Ancak çocuğun geleceğine hitap etmesinden dolayı “küçük yetişkin” olarak görülmesi genelleme yapmaktan başka bir şey değildir. Bunun yerine çocukluk algısının zamanla değişip bir toplumdan diğerine farklılık gösterebilen kültürel bir inşa olduğunu düşünmenin Osmanlı çocukluk tarihçiliğine daha fazla katkı sağlayacağı nasihatnâmelerden hareketle varılabilecek bir sonuçtur.

Çalışmamızda Osmanlı döneminin kuruluşundan son dönemine kadar çocuklara yönelik yazılmış nasihatnâmelerden hareketle çocuk yaşamı ile ilgili bir panorama çizilmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken edindiğimiz bilgilerin her kesimden çocuğu nitelediği gibi bir düşünce söz konusu değildir. Çalışmamız, tarihî verilerden destek alarak, çocuk tarihinde ferdî tavırlara yer vermeye, hitap eden ve muhatabın

gerçek kişiler olması hasebiyle de tarihî verilere yumuşak geçişler sağlamaya çalışmış, küçük boşlukları doldurmayı hedeflemiştir. Çocukla ilgili dönemsel ve konu bazlı çalışmaların daha da artması ile birlikte meselenin daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

KİTAP VE TEZLER

Abu'l-Hasan Ali Al-Kâbisi, *İslamda Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dair Geniş Bir Risale*, çev. Süleyman Ateş, Hıfzırrahman R. Öymen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1966.

Acar, Hayrullah, "İbrahim b. Muhammed Âdâbu'l-Hilâfe ve Esbâbu'l-Hisâfe (İnceleme-Metin-Tercüme)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

Ahmed Fakih, *Çarhnâme*, haz. Mecdut Mansuroğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956.

Ahmed Midhat, *Ana Babanın Evlatları Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, İstanbul 1317.

-----, *Peder Olma Sanatı*, İstanbul 1317.

Ahmed-i Yesevî, *Divan-ı Hikmet (Seçmeler)*, haz. Kemal Eraslan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.

Akalın, Berrin Uyar, *Gülşen-i Si-Murg: İnceleme – Tenkitli Metin*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2001.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1971, c. II.

Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1990, c. II.

Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Yayıncılık, Ankara 2005.

Araz, Yahya, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

Arslan, Mehmet, *Pendnâme-i Zarîfî*, Dilek Matbaacılık, Sivas 1994.

- Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz. Nihal Atsız, İstanbul 1970.
- Atay**, Hüseyin, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1983.
- Attar**, Feridüddin, *Pendnâme*, çev. M. Nuri Gençosman, MEB Yay., Ankara 1946.
- , *Mantıku't-Tayr*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, MEB Yay., Ankara 1990.
- Balcı**, Musa, *İslam Öncesi Fars Öğüt Edebiyatı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2013.
- Balikhâne Nâzırı Ali Rıza Bey**, *Bir Zamanlar İstanbul*, haz. Niyazi Ahmed Banoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- Barkan**, Ömer Lütfi, *Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi*, TTK Yay., Ankara 1975.
- Başgöz**, İlhan, *Türkiye'de Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, İstanbul 1995.
- Beyzâdeoğlu**, Süreyya A., *Sümbülzâde Vehbî*, Şule Yayınları, İstanbul 2000.
- Bilgin**, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.
- Bilkan**, Ali Fuat, *Nâbî Divânı*, MEB Yay., Ankara 1977, c. I.
- Budge**, E. A. Wallis, *Antik Mısır Edebiyatı - Yazınsal Metinler*, İlya Yayınevi, İzmir 2013.
- Bursalı Mehmed Tahir**, *Osmanlı Müellifleri*, haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972, c. II.
- Caferoğlu**, Ahmet, *Türk Dili Tarihi II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1974.

Canan, İbrahim, *İslam'da Çocuk Hakları*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1981.

Canatan, Kadir, *İslam Siyaset Düşüncesi ve Siyasetnâme Geleneği*, Doğu Kitabevi, 2014.

Ceyhan, Adem, *Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-nâme'si*, İstanbul 1977, c. I.

Crone, Patricia, *Ortaçağ İslâm Dünyasından Siyasî Düşünce*, çev. Hakan Köni, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

Çalka, Mehmet Sait, *Mustafa Sâfi Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2007.

Çatalcalı Ali Efendi, *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları Fetâvâ-yı Ali Efendi*, haz. Necati Demirtaş, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2014.

Çelebi, Kâtip, *Keşfü'z-Zünûn*, Maarif Vekaleti, Ankara 1941, c. I.

-----, *Mizânü'l-Hakk fi İhtiyâri'l Ahakk*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.

Çelebi, Evliya, *Seyahatnâme*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, c. I.

Çobanoğlu, Sacide, *Konuşmalık Türlerde Bir Anlatım Tutumu Olarak Nasihatler*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2011.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa, *Nesâyihü'l-Vüzerâ ve'l-Ümerâ (Devlet Adamlarına Öğütler)*, sadeleştiren: Hüseyin Ragıp Uğural, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.

Demir, Esra, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in İbretnâme İsimli Eseri (Edisyon-Kritik, İnceleme, Metin)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003.

Derviş Şemseddin, *Deh-murg Kuşların Münazarası*, haz. Hasan Aksoy, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1998.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1997.

Ebu Osman el-Câhız, *Saray Adabı, Kitâbü't-Tac Fi Ahlâki'l-Mulûk*, çev: Ali Benli, Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

Ekrem, Reşat, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar, 1360-1920 ve Lozan Muahedesi*, Muallim Ahmed Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Hanedan Devlet ve Toplum*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

Emiroğlu, Selim, *Türkçe Manzum Nasihatnâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2010.

Erdentuğ, Nermin, *Sosyal Adetler ve Gelenekler*, Ankara 1977.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, TDK Yay., Ankara 1989.

Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, c. I.

Ertaylan, İsmail Hikmet, *Ahmed-i Dâ'i*, *Hayatı ve Eserleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1952.

Es'ad Efendi, *Pendnâme-i Vak'anüvis Es'ad Efendi*, Bakırcıbası Mehmed Efendizâde Süleyman Efendi Matbaası, 1290.

Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli*, çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

Gabrieli, F., "Adab", *Encyclopedia of Islam*, vol. I, Leiden: Brill 1986, s. 175-176.

Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi, Pers İmparatorluğundan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2011.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Kitâbü't-Târîh-i Künhü'l-Ahbâr*, haz. Ahmet Uğur, Ahmet Gül, Mustafa Çuhadar, İbrahim Hakkı Çuhadar, Kayseri 1997,c. I.

-----, *Ziyaret Sofraları*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1982.

Gibb, Hamilton A.R., *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre: Risâletü'n-Nushiyye ve Divan*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Gündüz, Mustafa, *Osmanlı Eğitim Mirası, Klasik ve Modern Dönem Üzerine Makaleler*", DoğuBatı Yayınları, İstanbul 2015.

Güvâhî, *Pendnâme*, haz. Mehmet Hengirmen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1983.

Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

Hızlı, Mefail, *Osmanlı Klasik Döneminde İlköğretim ve Bursa Sıbyan Mektepleri*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1999.

Ethem İbrahim Paşa, *Terbiye ve Talim-i Âdâb ve Nesâyihü'l-Etfâl (Davranış Kurallarının Eğitim ve Öğretimi ve Çocuklara Öğütler)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1979.

İbn Sahnûn, *Eğitim ve Öğretimin Esasları Âdabü'l-Muallimin*, çev. Mehmet Faruk Bayraktar, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2009.

İbn Teymiye, *Siyaset es-Siyasetü'ş-Şeriyye*, çev. Vecdi Akyüz, Dergâh Yayınları, İstanbul 1985.

İlyasoğlu Mercimek Ahmed, *Kabusnâme*, haz. Atilla Özkırımlı, Tercüman 1001 Temel Eser.

İmam Gazâlî, *Hüccet'ül-İslam (Eyyühel Veled)*, çev. Süleyman B. Çerağ, Hisar Yayınları, 1980.

-----, *Devlet Başkanlarına Nasihatler, "Nasihâtü'l-Mülûk"*, çev. Osman Şekerci, Sinan Yayınevi, İstanbul 1995.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Sadrazamlar*, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, c. II.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Karahan, Abdulkadir, *Nâbî*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugâti't-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK Yay., Ankara.

Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2016.

Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan Eyduran, Ankara 2009.

-----, *Ahlâk-ı Alâ'î*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul 2015.

Kılıç, Atabey, *Mürîdî ve Pend-i Rical Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*, Akademi Kitabevi, İzmir 2005.

Kırpık, Cevdet, *Osmanlı'da Şehzade Eğitimi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

Kızıltan, Mübeccel, *Kırk Vezir Hikayeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Kodaman, Bayram, *II. Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yay., Ankara 1988.

Kocaer, Sibel, *Pendnâme-i Azmî'nin Osmanlı Nasihatnâme Geleneğindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

Koçin, Abdülhakim, *Zâîfî: Gülşen-i Mulûk*, Ankara 2005.

Koçer, Hasan Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1723-1923)*, MEB Yay., Ankara 1992.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, haz. Yılmaz Kurt, Ecdâd Yayınları, Ankara 1994.

Köksal, Asım, *Peygamberler Tarihi*, TDV Yay., Ankara 2011.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyat Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1980.

Levend, Agah Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1973, c. I.

Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, TTK Yay., Ankara 1991.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, çev. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. II, İstanbul 1996.

Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1985.

Mustafa Hâmî, *Vezâifü'l-Etfâl*, Ceride-i Havâdis Matbaası, İstanbul 1288.

Mustafa Naima Efendi, *Tarih-i Naima*, çev. Mehmet İşpirli, TTK Yay. Ankara.

Nâbî, *Hayriyye (İnceleme-Metin)*, haz. Mahmut Kaplan, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2015.

Neşrî, *Kitab-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*, haz. Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, c. I, Ankara 1995.

Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, haz. M. Altay Köymen, TTK Yay., Ankara 2013.

Okay, Cüneyd, *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850-1900*, Kırkambar Yayınları, İstanbul 1998.

Onur, Bekir, *Çocuk, Tarih ve Toplum*, İmge Yayınevi, Ankara 2007.

Orkun, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, TDK Yay., Ankara 1994.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.

-----, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

Öz, Mehmet, *Osmanlıda Çözülme ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

Özkaya, Yücel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda A'yânlık*, Ankara 1977.

Öztan, Güven Gürkan, *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2012.

Özuygun, Ali Rıza, *Zâifî Pir Mehmet Gülşen-i Simurg (Metin- İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1971, c. I.

Pehlivan, Elif, *Şeyh Eşref b.Ahmed – Nasihat-nâme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

Postman, Neil, *Çocukluğun Yokoluşu*, çev. Kemal İnal, İmge Yayınları, Ankara 1995.

Sadî Şirâzî, *Bostan ve Gülistan*, haz. Osman Koca, İstanbul 2015.

Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

-----, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Salim, Muammer, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Çocuk Koruma Politikaları ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.

Schweigger, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Sarıkaya, Bekir, *Arif Mürşîdü'l-Ubbâd Nüsha-i Âlem ve Şerhü'l-Âdem Mevlid*, (Giriş-Transkripsiyonlu Metin Sözlük), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

Somel, Selçuk Akşin, *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

Sultan Murad Han, *Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatler*, haz. Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

Sümbülzâde Vehbî, *Lütfiyye*, Matbaatu's-Saade, 1253.

-----, *Lütfiyye*, haz. Süreyya A. Beyzâdeoğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul 1994.

-----, *Tuhfe*, haz. Numan Külekçi, Turgut Karabey, Erzurum 1990.

Şeker, Mehmet, *Fatih Devri Osmanlı Müelliflerinden Ali b. Hüseyin el-Amâsî ve Tarîku'l-Edeb'i*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002.

Şemsettin Sivâsî, *İbretnûmâ*, haz. Erol Çöm, Sivas Belediyesi, Sivas 2015.

Şener, H. İbrahim – Yıldız, Alim, *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.

Şerif er-Râdi, *Hz Ali:Nehcü'l-Belâğa*, çev. Adnan Demircan, Beyan Yayınları, İstanbul 2006.

Şeyh Eşref b. Ahmed, *Fütüvvetnâme*, haz. Orhan Bilgin, Yıldızlar Matbaası, İstanbul 1992.

Tanpınar, Ahmed Hamdi, *XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1956.

Taşköprülü-zâde Ahmed, *Mevzuâtü'l-Ulûm*, çev. Mümin Çevik, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1975, c. I.

Tezcan, Hülya, *Osmanlı Sarayının Çocukları*, İstanbul 2006.

Ubicini, F.H.A., *1855'te Türkiye*, Tercüman 1001 Teme Eser, İstanbul 1977, c. II.

Uğur, Ahmet, *Osmanlı Siyasetnâmeleri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1992.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 2014.

-----, *Osmanlı Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1988, c.I-III.

Üst, Sibel, *Keşfi - Te'dibnâme (İnceleme Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2006.

Yeniterzi, Emine, *Behiştî'nin Hest Behişt Mesnevîsi*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011.

Yıldırım, Nimet, *Ardâvîrafnâme*, Pinhan Yayıncılık, 2011.

Yılmaz, Yasin, *Kanûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, haz. Erdoğan Boz, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

Yozgatlı Hüznî, *Divan (İnceleme-Metin)*, haz. Mustafa Güneş, Bizim Büro Basımevi, Yozgat 2009.

Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Ayşegül Çakan, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

Zencani, *Sultana Öğütler; Alâeddin Keykubad'a Sunulan Siyasetnâme*, haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

MAKALELER

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Siyasetnâme", *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVII, s. 304-306.

-----, “Bir Siyasetnâme Olarak Kutadgu Bilig”,
Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi,
S. 34, Konya 2013, s. 237-253.

Altay, Ahmet, “Klasik Dönem Osmanlı Siyasetnâme Geleneğine Bir Bakış”,
Turkish Studies, 6/3, 2011, s. 1795-1809.

Araz, Yahya, “17. ve 18. Yüzyılda İstanbul ve Anadolu’da Çocuk Evlilikleri
ve Erişkinlik Olgusu Üzerine Bir Değerlendirme”, *Kadın / Women*, 2000, c. XIII, S.
2, 2012, s. 99-121.

Arslan, Mehmet, “Divan Edebiyatında Nasihât-nameler (Pend-nâmeler) ve
Vak’a-nüvis Es’ad Efendi’nin Pend-nâmesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*,
Sivas 2004, S. 5-73.

Aslan, Fatma Betül, “İslam Öncesi Dönemden Emevi Döneminin Sonuna
Kadar Tercüme Faaliyetleri”, *Eskiye*, Ankara 2013, S. 27, s. 165-176.

Avcı, Necati, “Abdullah b. El-Mukaffâ Hayatı ve Eserleri”, *Erciyes
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 5, s. 447-458.

Ayar, Kenan, “Malik b. El-Haris el-Eşter’in İlk Dönem Siyasî Hadiselerdeki
Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. V, 2005, S. 4, s. 37-93.

Beyzâdeoğlu, Süreyya A., “16. Yüzyıl Tezkirelerinde Sosyal Şikayetler”,
Dergah, Nisan 1996, c. VII, S. 74, s. 15-18.

Bilgin, Azmi, “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, *İlmî Araştırmalar*, İstanbul
1995, S.1, s. 61-82.

Bilkan, Ali Fuat, “Türk Fars Kültür Coğrafyası”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, S.
392, 2006, s. 9-12

Bolay, Süleyman Hayri, “Klasik Dönem Osmanlı Düşüncesi ve Osmanlılarda Tehâfüt Tutkusu”, *Yeni Türkiye Dergisi, Osmanlı Özel Sayısı III (Düşünce ve Bilim)*, S. 33, s. 11-30.

Budak, Lütfi – **Budak**, Çiğdem, “Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyeti’ne İlkokul Programları (1870-1936)”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar*, Y. 2014, S. 181, s. 377-393.

Bursalı Mehmed Tahir, “Ahlak Kitaplarımız”, haz. Saadettin Özdemir, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 22, Y. 2009/1, s. 161-176.

Coşkun, Vildan S., “Zâîf”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXIV, s. 103-104.

Çadırcı, Musa, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Ülke Yönetimi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. I, s. 210-230.

Çağrı, Mustafa, “Nasihat”, *DİA*, İstanbul 2016, c. XXXII, s. 408-409.

Çanlı, Mehmet, “Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, c. 14, s. 57-73.

Çetinsaya, Gökhan - **Buzpınar**, Ş. Tufan, “Midhat Paşa”, *DİA*, İstanbul 2005, c. XXXX, s. 7-11.

Çınar, Bekir, “Türk Edebiyatında Vasiyetnâmeler ve İki Şair (Tıflî-Tarzî) Arasında Kalan Bir Vasiyetnâme”, *Türk Kültürü İncelemeleri The Journal of Turkish Cultural Studie*, Kocav Yayınları, İstanbul, S. IX, s. 115-140.

Çıtakoğlu, Çiğdem, “İslam Öncesi Fars Edebiyatında Çocuk Edebiyatının İzleri”, *Şarkiyat Mecmuası*, S. 16, 2010, s. 17-49.

Çizgen, Engin, “Osmanlı Dönemi Fotoğraflarında Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 69-77.

Çolak Orhan, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Siyâsetnâmeler Bibliyografyası”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. I/II, 2003, s. 339-378.

David, Géza, “The Age of Unmarried Male Children in the The Tahrir-Defters”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, vol. 31, No. 3, 1977, p. 347-357.

Delice, Gönül, “Pend-nâme-i Askerî”, *Journal of Turkish Language and Literature*, vol. 2, Issue. 3, 2016, s. 118-128.

Demirci, Mustafa, “Emevîlerden Abbasilere Geçiş Sürecinin Bir Tanığı: İbnü'l-Mukaffa ve Risaletü's-Sahabesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 2005, S. 21, s. 117-148.

Dikmen, Melek – **Çetin**, Kamile, “Oğula Hitaben Yazılmış Bir Nasihatnâme: Harputlu Ömer Naim ve Manzume-i Na'îmiyyesi”, *Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, s. 423-437.

Diriöz, Meserret, “Nâbî'nin Ailesine Dair Yeni Bilgiler”, *Türk Kültürü*, Ankara 1976, S. 167, s. 23-33.

Doğan, İsmail, “Türk Ailesinde Çocuk Kültürünü Belirleyen Geleneksel Değerlerin Değişim Sorunu”, *III. Aile Şurası Bildirileri*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1998, s. 544-564.

-----, “Tanzimat Sonrası Sosyo-Kültürel Değişmeler ve Türk Ailesi”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1992, c. I, s. 163-185.

Doğan, Enfel, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Yapılan Kabus-nâme Çevirileri Üzerine”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 2011, c. XI, S. 3, s. 36-55.

Doğan, Recai, “Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili”, *AÜİFD*, 1997, S. 37, s. 407-442.

Dosay, Melek, “İbrahim Edhem Paşa”, *OTAM*, Ankara 1997, S. 7, s. 113-117.

Duman, Musa, “Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine”, *Türkiyat Mecmuası*, c. XX, 1997, s. 113-130.

Durmuş, İsmail, “İbnü'l-Mukaffâ”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI. s. 134-137.

Eldem, Edhem, "Bir Biyografi Üzerine Düşünceler: İbrahim Edhem Paşa Rum Muydu?", *Toplumsal Tarih*, S. 202, Ekim, 2010, s. 1-12.

Eraslan, Kemal, “Divan-ı Hikmet”, *DİA*, İstanbul 1994, c. IX, s. 429-430.

Erdoğan, Fatih, “Toplumsal Tarihimize Çocuk Edebiyatının Yeri”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 79-86.

Erenoğlu, Dilek, “Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, vol. 2/4 (Fall 2007), s. 1150-1167.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Klasik Döneminin ‘İdeal İnsan Tipi’, ve Bu Dönemde Çocuğun Kültürel Gelişimini Etkileyen Etkenler Üzerine Düşünceler”, *Çocuk Kültürü I. Uluslararası Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, haz. Bekir Onur, ÇOKAUM Yay., Ankara 1997, s. 97-104.

Fleischer, Cornell H., “From Şeyhzade Korkud to Mustafa Ali: Cultural Origins of the Ottoman Nasihatnâme”, *IIIrd Congres on the Social and Economic*

History of Turkey, Princeton University 24-26 August 1983, Off-print, *Varia Turcica* XV, 1990, p. 67-77.

Fazıl Halil İbrahim, “Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmi Gelişmelerin Öncü Hareketleri”, çev. Ahmet Aslan, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. VII, S. 1, s. 169-195.

Gelişli, Yücel, “Osmanlı İlköğretim Kurumlarından Sıbyan Mektepleri”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c.XV, s. 35-43.

Gövsâ, İbrahim Alaaddin, “Sümbülzâde Vehbî’ye Nazaran Terbiye ve Tahsil”, *Türkiyât Mecmuası*, 1341, S. 66, s. 209-218.

Herper, Metin, “19. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, c. I, s. 245-258.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, c. XVII, S. 11, s. 25-46.

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayınevi, c. V.

Işın, Ekrem, “Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, S. 51, s. 22-27.

İnalçık, Halil, “Kutadgu Bilig’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adâlet*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 11-23.

-----, “Klasik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şâirler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, ed. Talat Sait Halman, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, c. I, s. 221-282.

-----, “Osmanlı Arşivleri Görülmeden 20. Yüzyılın Tarihi Yazılamaz”, *İzlenim*, çev. İzzet Akyol, Ağustos 1996, S. 35-26, s. 42-47.

-----, “Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Humâyunu”, *Bellekten*, TTK Yay., c. CCVIII, S. 112, Ankara 1964, s. 603-622.

İzgi, Cevat, “Osmanlı Medreselerinde Aritmetik ve Cebir Eğitimi ve Okutulan Kitaplar”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, ed. Feza Günergün, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1995, c. I, s. 129-135.

Kafesoğlu, İbrahim, “Büyük Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk'ün Eseri Siyâsetnâme ve Türkçe Tercümesi”, *Türkiyât Mecmuası*, İstanbul 1955, c. XII, s. 231-256

Kallek, Cengiz, “Mâverdi'nin Ahlâkî, İctimâî, Siyasî ve İktisâdî Görüşleri”, *Divan İlmi Araştırma Dergisi*, 2004/2, S. 17, s. 219-265.

Kaplan, Mahmut, “Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular”, *Türkiyât Araştırmaları Dergisi*, Konya 2001, S. 9, s. 133-185.

-----, “Ahmed-i Dâ'i'nin Vasiyyet-i Nuşirevân Tercümesi”, *Erciyes*, S. 191, 1993, s. 23-28.

-----, “Diyarbakırlı Emîrî ve Nasihatnâmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. V, Y. 2012, S. 22, s. 72-84.

-----, “Türk Edebiyatından Manzum Nasihatnâmeler”, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2014, c. 11, s. 791-799.

-----, “Pend-nâme-i Vak'a-nüvis Es'ad Efendi”, *Erciyes*, c. CCXXXVI, Y. 1997, s. 13-16.

Karaismailoğlu, Adnan, “Kelile ve Dimne”, *DİA*, Ankara 2002, s. XXV. s. 210-212.

Karal, Enver Ziya, “Yavuz Sultan Selim’in Oğlu Şehzade Süleyman’a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme”, *Bellekten*, TTK Yay., c. VI, S. 21-22, Ankara 1942, 37-44.

Karataş, Süleyman, “Osmanlı Eğitim Sistemi’nde Batılılaşma”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2003, c. V, s. 231-242.

Kavak, Özgür, “Meşhur Bir Mektubun İzinde: Vezir Tahir b. Hüseyin’in Oğlu Abdullah’a Nasihatleri”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/2, S. 41, s. 59-106.

Keleş, Reyhan, “Türk Edebiyatında Nasihat”, *A.Ü. Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2010, S. 44, s. 183-209.

Kısâî, Nurullah, “İran”, *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII, s. 427-429.

Korkmaz, Zeynep, “Kâbus-nâme ve Marzuban-nâme Çevirileri Kimindir?”, *TDAY-Bellekten*, TTK Yay., Ankara 1967, s. 267-278.

Koçu, Reşat Ekrem, “Avrupa”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, 1357-1358.

Koçu, Reşat Ekrem, “Eyüp Oyuncakçıları”, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. X, s. 5462-5464.

Levend, Agah Sırrı, “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız”, *TDAY- Bellekten*, TTK Yay., Ankara 1963, S. 234, s. 89-115.

-----, “Siyasetnâmeler”, *TDAY-Bellekten*, TTK Yay., Ankara 1963, s. 167-194.

Marlow, Louise, “Advice and Advice Literature”, *The Encyclopaedia of Islam Three*, fasc. I, Leiden 2007, s. 36-93.

Merçil, Erdoğan, “Sebüktegin’in Pendnamesi, “Tanıtma, Farsça Metin ve Türkçeye Tercümesi”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1975, c. VI, S. 1-2, s. 203-233.

-----, “Ziyârîler”, *DİA*, İstanbul 2013, c. XXXXIV, s. 498-499.

“Nasihât-nâme”, *Yeni Türk Ansiklopedisi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1985, c. VII, s. 2599-3000.

“Nasihât-nâme”, *Büyük Larousse*, Gelişim Yayınları, İstanbul 1986, c. XIV, s. 8548-8549.

Nazım, M., “The Pand-Nâmah of Subugtigin”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, London 1933, p. 605-628.

Ocak, Ahmet Yaşar, “Osmanlıda Düşünce Hayatı” *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1988, c. II, s. 162-193.

-----, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara 1984, c. XVII-XIX, s. 208-225.

Oğuzkan, Ferhan, “Dünya Çocuk Edebiyatının Ana Çizgileri”, *Çocuk Edebiyatı Yıllığı*, Gökyüzü Yayınları, İstanbul 1987, s. 14-46.

Okay, Cüneyd, “Osmanlı Çocuk Dergileri”, *Toplumsal Tarih*, Nisan 1997, S. 41, s. 14-25.

Okurer, Cahit, “Namık Kemal’in Aile Makalesi”, *Hareket Dergisi*, Ocak 1948, S. 23, s. 5-14.

Orak Yılmaz, Kadriye - **Moradi**, Abolfazl, “Türk Eğitim Kurumlarında Farsçanın Öğretilmesinde Sa’dî”, *Turkish Studies*, vol. 9/3 Winter 2014, p. 1653-1670.

Oryan, Mehmet H., “Osmanlı İmparatorluğu’nda Matematik Bilimi”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 8, s. 383-390.

Oy, Aydın, “Türk Destanlarında Aile”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1993, c. II, s. 586-596.

Öcal, Mustafa, “Âmin Alayı”, *DİA*, İstanbul 1995, c. III, s. 63-64.

Ölmez, Mehmet, “Divânü Lugâti’t-Türk’teki Atasözleri Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 683, Kasım 2008, s. 533-535.

Özbek, Nadir, “II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar: Darü’l Hayr-ı Âli”, *Tarih ve Toplum*, 1999, S. 182, s. 1-23.

Öztürk, Murat, “Klasik Türk Edebiyatında Babadan Oğula-Ebeveynden Çocuğa Nasihat Geleneği”, *Akademik Bakış Dergisi*, Kasım-Aralık 2013, S. 39, s. 1-22.

Pierce, Leslie, “Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı,” *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 161-187.

-----, “Lütfiye-i Vehbî’de (18. Yüzyıl) Çocuk Eğitimiyle İlgili Görüşler”, *Çocuk Kültürü I. Uluslararası Çocuk Kültürü Kongresi Bildirileri*, haz. Bekir Onur, ÇOKAUM Yay., Ankara 1997, s. 71-96.

Sarıkaya, Makbule, “Savaş Yıllarında Himâye-i Etfâl Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, *Atatürk*, 2003, 3(3), s. 193-202.

Şafak, Nurdan, “Kimsesiz Çocukların Terbiyesi”, *Değerler Eğitim Merkezi*, Y. 1, S. 4, s. 74-77.

Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “Eski İlk Mektepler ve Mektebe Başlama Merasimleri”, *Asırlar Boyunca İstanbul*, Cumhuriyet Gazetesi, İstanbul 1979, s. 91.

Şener, Hasan, “Hayriyye-i Nâbî’de Aktarılan Değerler”, *Turkish Studies*, vol. 8/1, 2013, s. 2507.

Şener, Sevda, “Türk Tiyatrosunda Çocuk”, *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016, s. 87-96

Tafazzoli, A. - **Khromov**, A. L., “Sâsânîan İran: Intellectual Life”, *History of Civilizations of Central Asia*, vol. III, (Edt. B. A. Litvinsky), Paris, p. 81-106.

Tafazzoli, Ahmed, “Enûşirvân”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, s. 255.

Tan, Mine, “Çağlar Boyunca Çocukluk”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Y. 1989, c. 22, S. 1, s. 71-88.

Toksöz, Hatice, “Osmanlı Klasik Dönem Ahlak Eserlerinde Çocuk Eğitimi”, *Osmanlı Dünyasında Çocuk Olmak*, ed. Haşim Şahin, Nurdan Şafak, Dem Yayınları, İstanbul 2012, s. 55-94.

Topal, **Yakup**, “Pendneler ve Ahmed Zarfî Baba’nın Pendnamesi, ”, *EKEV Akademi Dergisi*, Kasım 2000, c. II, s. 483-488.

Turan, Namık Sinan, “Geleneksel Toplumda Yasağın Cazibesi: Osmanlı Toplumunda İçki”, *Evrensel Kültür*, 2012, s. 38-42.

Turan, Refik, “Osmanlıların Kuruluş Yıllarında Çocuk”, *Osmanlı*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 483-488.

Ulu, Cafer, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Mürebbiyelik Meselesi”, *Turkish Studies*, Ankara 2014, vol. 9/1, s. 595-610.

Yazbak, Mahmoud, “Minor Marriages and Khiyar al-Bulûgh in Ottoman Palestine: A Note on Women’s Strategies in a Patriarchal Society”, *Islamic Law and Society*, Brill 2002, vol. 9, No. 3, p. 386-409.

Yazıcı, Nesimi, “Osmanlılarda Yetimlerin Korunması Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *AÜİFD*, 2007, c. XLVIII, S. 1, s. 1-46.

-----, “Tanzimat Döneminde Yetimlerin Mallarının Korunmasına Yönelik Yasal Düzenlemeler ve Bazı Uygulamalar”, *XII Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1995, s. 45-53.

Yeniterzi, Emine, “Ahmed-i Dâ’i’nin Vasiyyet-i Nuşirevân Adlı Mesnevisi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2006, S. 19, s. 1-30.

Yetkin, Meliha, “Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay”, *Tarih ve Toplum*, Mart 1988, S. 51, s. 5-25.

Yıldırım, Nimet, “Fars Öğüt Edebiyatı”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, y. V, S. 16. (Kış 2005), .s. 51-72.

Yıldırım, Nuran, “Besim Ömer Akalın”, *İA*, c. I, s. 147.

-----, “Etfâl Hastanesi”, *İA*, c. III, s. 220

Yılmaz, Ziya, “Es’ad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”, *DİA*, İstanbul 1995, c. XI, s. 341-342.

Yurdaydın, Hüseyin Gazi, “Osmanlılarda Felsefe”, *Mülkiye Dergisi*, Ankara 1999, S. 2, s. 21-45.

İNTERNET SİTESİ

Sadrızam İbrahim Edhem, Fransa Ankara Büyükelçilik Web Sitesi:

<http://www.ambafrance-tr.org/Sadrızam-Ibrahim-Edhem>, 28.12.2016.

Kalan, Fatmanur, Nasihatnâmelerde Çocuk (Osmanlı Dönemi), Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Halide Aslan, 154 s.

ÖZET

Bu tezde Osmanlı döneminde çocuklar ile ilgili yazılmış nasihatnameler ve bu eserlerde Osmanlı toplumunda çocuk yaşamına ilişkin bilgiler tarihî zeminde incelenmiştir.

Osmanlının kuruluşundan sonuna kadar pek çok kesimden farklı muhataplara nasihatnâmeler yazıldığı bilinmektedir. Bu eserler arasında çocuklara yönelik yazılan ve büyük anlamda çocuk ile ilgili bilgiler içeren nasihatnâmeler çalışmamızın ana kaynaklarını teşkil etmektedir. Bu eserlerde ailenin geleceğine yönelik ana unsur olan çocuğun hem bireysel hem toplumsal bazı yönlerine değinilmiştir. Ayrıca eserlerde toplumun geleceği, çocuk üzerinden nasıl inşa ediliyor, hangi kültürel kalıplarla idame ettiriliyor ve değişim süreçlerinde nasıl etkileniyor gibi sorulara yönelik karşılıklar bulunmuştur. Özellikle Osmanlı klasik döneminde çocuk hayatıyla ilgili eserlerin çeşitli olmaması ve kaynak sıkıntısından dolayı bu eserler çocuk yaşamını anlamada yardımcı kaynak niteliğindedir. Araştırmamızda kronolojik olarak da incelediğimiz bu eserlerden hareketle çocuğun yaşamı bireysel, toplumsal ve eğitsel açıdan ele alınmıştır.

Osmanlı döneminde kaleme alınan nasihatnâmelerle ilgili yapılmış çalışmalar genel olarak edebiyat odaklı olup bu çalışmalarda eser transkripsiyonu ile dil ve üslup incelemelerine yer verilmiştir. Bizim tezimizde çocuk ile ilgili olan nasihatnâmelerin muhtevası tarih odaklı incelenmiştir.

Kalan, Fatmanur, The Child in The Nasihatnames (Ottoman Period), Thesis of Master, Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Halide Aslan, 154 p.

ABSTRACT

The Nasihatnames about children in Ottoman period and the information in these documents has been analysed with a historical perspective in this thesis.

Until the end of Ottoman Empire, it is known that plenty of advice letters/nasihatnames were written to various interlocutors. These texts which are written for children and contain information about children mostly are the main sources of our work. In these texts, some aspects of the child, both individual and societal, which are the main elements for the future of the family are mentioned. Furthermore, in these texts, there are responses for questions such as how the future of the society takes form over children, which cultural codes are used on them, and how they are effected in the process of change processes. Especially in the classical Ottoman period, because of the lack of various works related to children's life, these texts are in a significant position. Based on these works we have examined chronologically in our research, the child's life has been discussed from an individual, social and educational point.

Investigations on Nasihatnames, mostly are literary oriented and these studies have included transcription of texts and language and style examination. In this dissertation the content of nasihatnames about children has been examined history oriented.